

**АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН, АДАБИЁТ, ШАРҚШИНОСӢ ВА
МЕРОСИ ХАТТИИ ба номи РӯДАКӢ**

*Маҷалла соли 2010 таъсис
ёфта, дар як сол чор
шумора нашр мешавад*

**Муассис: Институти забон,
адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси
хаттии ба номи Рӯдакии
Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон**

С а р д а б и р

д. и. ф. Раҳматуллозода Саҳидод

М у о в и н и с а р д а б и р

н. и. ф. Аскар Ҳаким

Д а б и р и м а с њ у л

н.и.ф. Шамсиддин Муҳаммадиев

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе,
кӯчаи Шарифҷон Ҳусейнзода, 35,
Институти забон, адабиёт,
шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба
номи Рӯдакии Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон, хучраи 27,
дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ»,
тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар
фехристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj;

E-mail: iza_rudaki@mail.ru

**Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри
соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба
кайд гирифта шудааст.**

Х а й а т и т а х р и р и я :

Абдучаббор Раҳмонзода (узви

пайвастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),

Маҳмадҷосуф Имомзода (узви

пайвастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),

Носирҷон Салимӣ (узви пайвастаи АИ

ҶТ, д. и. ф.),

Мирзо Муллоаҳмадов (узви вобастаи

АИ ҶТ, д. и. ф.),

Ҷӯрабек Назриев (узви вобастаи АИ

ҶТ, д. и. ф.),

Додихудо Саймиддинов (узви вобастаи

АИ ҶТ, д. и. ф.),

Абдунабӣ Сатторзода (д. и. ф., проф.),

Ғаффор Ҷӯраев (д. и. ф., проф.),

Ҳабибулло Раҷабов (д. и. ф., проф.),

Олимҷон Ҳочамуродов (д. и. ф., проф.),

Парвонахон Ҷамшедов (д. и. ф., проф.),

Ҳоким Қаландаров (д. и. ф.),

Қосимшо Искандаров (д. и. т.),

Олимҷон Қосимов (д. и. ф.),

Тоҷиддин Мардонӣ (д. и. ф.),

Душанбе © Институти забон, адабиёт,
шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба
номи Рӯдакии АИ ҶТ, 2016

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

№ 2.
2016

АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА, ЛИТЕРАТУРЫ, ВОСТОКОВЕДЕНИЯ
И ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ имени РУДАКИ

Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год

Учредитель: Институт языка,
литературы, востоковедения и
письменного наследия имени
Рудаки Академии наук
Республики Таджикистан

Главный редактор
д.ф. н. Рахматуллозода Сахидод
Заместитель
главного редактора
к.ф. н. Аскар Хаким
Ответственный
секретарь
к.ф.н. Шамсиддин Мухаммадиев

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Шариф-
джана Хусейнзаде, 35, Институт
языка, литературы, востоковедения и
письменного наследия им. Рудаки
Академии наук Республики Таджи-
кистан, комн. 27, редакция журнала
«Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.
Подписной индекс в каталоге
«Почтаи тоҷик» -77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj;
E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрирован Минис-
терством культуры Республики
Таджикистан от 12 ноября 2015 года
за № 0095/мч

Редакционная коллегия:
А. Рахмонзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
М.Имомзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
Н. Салими (академик АН РТ, д.ф.н.),
М.Муллоахмадов (член- корр. АН РТ,
д.ф.н.),
Дж.Назриев (член- корр. АН РТ,
д.ф.н.),
Д.Саймидинов (член- корр. АН РТ,
д.ф.н.),
А.Сатторзода (д.ф.н., профессор),
Г.Джураев (д.ф.н., профессор),
О.Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),
П. Джемшедов (д.ф.н., профессор),
Х.Раджабов (д.ф.н., профессор),
К. Искандаров (д.и.н.),
О. Косимов (д.ф.н.),
Т. Мардони (д.ф.н.),
Х. Каландаров (д.ф.н.),

Душанбе © Институт языка,
литературы, востоковедения и
письменного наследия имени
Рудаки АН РТ, 2016

МУНДАРИЧА

Забоншиносӣ

- Шозамон Раҳмонов. Устод Айнӣ ва вазъи забон дар оғози асри ХХ....
- Маҳмудов Мансур. Пасояндҳо дар лаҳчаҳои тоҷикони болооби Сурхондарё.....
- Руҳулло Холназаров. Нақши вандҳои калимасоз дар ташаккули номи ашхос (аз рӯйи маводи лаҳҷаи Лаҳш).....
- Абулфазл Муҳаббатов. Баррасии истилоҳоти навини забони форсӣ....
- Бибиқанд Неъматова. Ҷонишинҳои шахси 2-уми ҷамъ дар забони ваҳонӣ..
- Назарова Н.С. Сермаъноии истилоҳоти ҳуқуқи байналмилалӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....
- Гулҷаҳон Шарифова. Баррасии бархе аз вожаҳо дар гуёиши тоҷикони Мастҷоҳ.....
- Шервони Умридин. Истилоҳоти русию аврупоии соҳаи варзиш дар хабарҳои Агентии миллии иттилоотии Тоҷикистон «Ховар».....

Адабиётшиносӣ

- Олимҷон Хоҷамуродов. Сиёвуши Касроӣ- шоири иҷтимоигаро.....
- Ғаффор Ҷӯраев. Сарояндаи қалби инсонҳо.....
- Варқай Охонниёз. Адабиёти Бадахшон: мушкилиҳои таҳқиқ ва пешниҳодҳо.....
- Ҳоким Қаландаров. Мехрварзони хонадони рисолат ва пойбандони русуму фарҳанги миллат.....
- Хуршеда Ҳошимова. Расул Ҳодизода ва ҳикояи таърихии «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён».....
- Берлибаева М.Б. Омӯзиши ҷанбаҳои фарҳангии мардумони Осиёи Марказӣ дар сарчашмаҳои асрҳои XVIII-XIX Аврупои Ғарбӣ.....

Фолклоршиносӣ

- Рӯзии Аҳмадов. Андешае чанд роҷеъ ба Наврӯз ва айёми баргузори он...
- Саъдии Қосимӣ. Наврӯз чанд рӯз буда?.....

Содержание

Языкознание

- Шозамон Рахмонов. **Айни и некоторые вопросы таджикского языка**.....
- Мансур Махмудов. **Послелогов таджикских говоров верховья Сурхандарьи**.....
- Холназаров Рухулло. **Роль формантов в формировании антропонимов (на материале Ляхшского района)**.....
- Мухаббатов Абулфазл. **Терминообразования в персидском языке**.....
- Бибиканд Нейматова. **Личное местоимение второго лица множественного числа в ваханском языке**.....
- Назарова Н.С. **Полисемия международно - правовых терминов в английском и таджикском языках**.....
- Шарифова Гулджахон **Рассматривание некоторых слов в говор таджиков Матчи**.....
- Шервони Умридин. **Русско - европейские спортивные термины в заметках национального информационного агентства Таджикистан «Ховар»**.....

Литературоведение

- Ходжамуродов Олимджон. **Сиявуш Касраи – социальный поэт**.....
- Джураев Гаффор. **Певец человеческой души**.....
- Варка Охонниёз. **Литература Бадахшана: проблемы изучения и перспективы**.....
- Каландаров Хоким. **Почитающие семейство пророка и закованные обычаем и культурой нации**.....
- Хошимова Хуршеда. **Расул Хадизаде и исторический рассказ «Буйи Чуйи Мулиян»**.....
- Берлибаева М.Б. **Культурный аспект в изучении Центральной Азии в Западноевропейских источниках XVIII-XIX вв.**

Фольклористика

- Ахмадов Рузи. **Несколько слов о празднование Навруза**.....
- Косими Саъди. **К вопросу о продолжительности праздновании Навруза в меторическом ракурсе**.....

ЗАБОНШИНОСИ

УДК:891.550.092+491.550

P-47

УСТОД АЙНИ ВА ВАЪЗИ ЗАБОН ДАР ОҒОЗИ АСРИ ХХ

Шозамон Раҳмонов

*Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ
ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ*

I.

Устод С.Айнӣ солҳои бистум дар бораи забони миллии тоҷикӣ зиёд фикр мекарданд, дар асоси ғӯйишҳои забони тоҷикӣ забони давлатӣ пайдо кардан хоста, аз забонҳои расмии Эрону Афғонистон, форсизабонҳои дунё худро ҷудо нагирифта, забони тоҷикиро бо он забонҳои расмии давлатӣ ягона қабул намуда, фақат дар миёнашон чунин фарқ мегузаштанд, ки дар забони Эрону Афғонистон 70-80 фоиз калимаҳои арабӣ вуҷуд дошта, саҳт мураккаб ва нофаҳмо мебошанд. Устод дар асоси забони расмии давлатӣ (забони рӯзномаю маҷаллаҳо), забони осори илмию бадеӣ ба мулоҳиза омада, ин забонро, ки мардуми авоми Эрону Афғонистон намефаҳманд, як чизи худашон намефаҳмидагиро ҷӣ ҳоҷат аст, ки ба сари мардуми дар ботлоқи бесаводӣ мондаи манғит-тоҷикон бор намоем, мегуфтанд. Дар сурати чунин кор кардан, таъкид менамуданд устод Айнӣ, ғӯё санги осӣро бар сарашон гирдгардон кардагӣ ҳисоб мешавем.

Халқу миллат бо забонаш пойдор аст. Забон ҷӣ миқдор устувор, анъанаҳои миллии пурқуввати мозӣ дошта бошад, барои худ дар ҳама гуна шароит роҳ ҷустуҷӯ намуда, тафаккури миллиро воқеъбинона инъикос менамояд. Ҳамин хосияти забон аст, ки фарзандони асили ватан бо факту санадҳои муҳими таърихӣ андешаҳоишонро иброз кардан, мӯҳр бар забону даҳони душманони миллӣ задан метавонистанд. Забони тоҷикӣ дар кашма-кашҳои тундугези сиёсӣ иҷтимоӣ, ғоявӣ ҳамеша ҳамчун шамшер хидмат менамуд. Тоҷикон бо душворӣ бошад ҳам, соҳиби ҳуқуқҳои миллӣ шудан, давлати соҳибхитиёри худро бо номи Ҷумҳурии Тоҷикистон эҷод кардан, аз нав ғунду гирд намудани фарзандон, фазилатҳои сиёсӣ иҷтимоӣ миллиро эҳё кардан тавонистанд. Акнун дар назди ин халқу миллат вазифаҳои навбатӣ зиёд пайдо шудан гирифтанд, ки инқилоб ва ҳуди ҳаёти рӯзмарра дар пеш мениҳод. Барои дар амал ҷорӣ кардани ҳамаи масъалаҳои навбатӣ забони оташбор, забони пургунҷоиши адабӣ зарур шуд.

С.Айнӣ дар замони нуфуз кардани пантуркистон муқаддам ба муқобили душманони миллию сиёсӣ забони халқашро чун ливо афрошта, фикру андешаҳои мардумро бо ифодаҳои нави ғоявӣ мефаҳмонданд. Он замон, ки душманону нотавонбинон ба забони тоҷикӣ тамғаи «забони вайроншудаи форсӣ», «забони сохта», «забони туркии ба таъсири забони форсӣ монда», забони зиёдати ва бефоида» ва ҳоказо монда, онро дар пеш бурдани ҳаёти навини инқилобӣ забони оҷизу нотавон қаламдод менамуданд, хавфи аз байн бардоштани забони миллӣ буд, дар чунин вақту фурсат забони устод ғуррандаю бурранда ҳамчун барқу синон ва мисли шамшер тезу муқтадир, дар айни замон гуворою дилпазир мегардид, ба ҳар хонандаю шуна-

ванда зуд таъсир бахшида, қувваи қобили сафарбаркунандагӣ дошт. Забони С.Айнӣ аз шираю шарбати назму насри ҳазорсолаи ғании форсии тоҷикӣ манфиат бардошта, мардумро аз ояндаи дурахшони ҷаҳони баъди инқилоб фараҳманд мекард. Забон барои устод, чунон ки мебинем, дар маҷмӯъ во-ситаи муҳими ибрази андеша, намунаи бузурги баҳаракатдaro-рандаи ом-ма, сабабгори парвози баланди ҳаёлу мулоҳиза мешуд. С.Айнӣ дар он за-мон фазилатҳои нави забонро аз нав таҷдид мекард, фаросоти нави эсте-тикию маънавиашро муҳайё менамуд.

Устод Айнӣ ба хоҳири он ки моҳияти забон, хосиятҳои аслии он ба хо-нандагон маълум шавад, як силсила мақолаҳои «Забони тоҷикӣ», «Сарфу наҳви забони тоҷикӣ», «Китобҳои тоҷикӣ», «Дар атрофи забони форсӣ ва тоҷикӣ», Масъалаҳои таърихӣ дар гирди алифбои нави тоҷикӣ», «Дунёи нав ва алифбои нав», «Ҷавоби ман», «Дар кенгош музокира давом дорад» ва ҳоказо навишта, дар сари забон ҳамеша талош варзида, шогирдонро ҳамчун Тӯрақул Зеҳнӣ, Раҳим Ҳошим ва бисёри дигарон ба ин масъалаи му-ҳим ҷалб менамуданд. Забони тоҷикӣ баъди инқилоб, хусусан аз замони ташкили Ҷумҳурии мухтори Тоҷикистон, мубоҳисаҳои алифбои лотин (1926) саҳт ба андеша кашида шуд. Устод ҳамагонро даъват менамуданд, ки дар бораи ин забон, махсусиятҳои табию сиёсӣ ва иҷтимоии он, дар мисо-ли асарҳои бадеӣ бори замони инқилобро кашиданаш, нақди адабӣ, китоб-ҳои таълимӣ андеша менамуданд. Дар ин масъалаҳо аввал намунаи асарҳои илмӣ ва дастурии таълимӣ эҷод намуда, ба таҳқиқ мегирифтанд.

Устод С.Айнӣ дар масъалаи забони тоҷикӣ муқаддам фаросоти маъ-навии ин халқро дар замони ҳукмронии манғит, ки чандсад солро фаро ме-гирифт, ба мулоҳиза даромаданд. Ба таъкиди устод халқ дар ин давра аз са-мараи дониш бебаҳра монд, бесаводию камсаводӣ оммаро фаро мегирифт, мардум дар ташвиши як навъ эҳтиёт карда зинда мондани худ мешуданд. Бинобар ин ҳам дар асри ХХ инқилобро нағз қабул ва ҳазм кардан таво-нистанд. Ин забон дар асрҳои охир ба луғату истилоҳоти арабию туркӣ олу-да, бо сабки ҳиндӣ омехта, мураккабгуфтор шуд, ҳамин тавр, аз анъанаҳои пешини забон канда шудани халқ мушкilot боз бештар ба вучуд овард. Дар назди С.Айнӣ вазифа истод, ки дар шароити нави таърихӣ табиати зеҳнии халқро муқаддам бо забони миллӣ ба роҳ монанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон забони тоҷикиро тақозо менамуд. Устод дар асоси гӯишҳо забони мустақиман мукаммали тоҷикӣ барпо намуда, аз нав асолати забонро пойдору устувор менамуданд. Забони тоҷикии форсӣ пас аз инқилоб аз дилу дидаҳои халқ руста, маҳфилҳои сиёсӣ иҷтимоии мар-думонро гарм менамуд. Зеро он дар миёни лаҳҷаҳои забони форсӣ софу со-да ва тозатар буд. «Забони авомӣ тоҷик забонест, ки вайро оммаи тоҷик фаҳмад,--навиштаанд устод,--дар ҷумлабандӣ, дар ташбеҳҳо, дар кинояву истиораҳо, дар зарбулмасал ва дар дигар бобатҳо хусусият ва рӯҳи забони тоҷикӣ риоя карда шуда бошад» [1, 36].

Устод С.Айнӣ дар бораи аз нав эҳё кардани забони тоҷикӣ бештар мулоҳиза менамуданд. Дар миёни донишмандони солҳои бистум гурӯҳҳои зиёди ғоявӣ ба вучуд омада буданд, ки ду гурӯҳ бори бештари маънавӣ ба дӯш доштанд. Як гурӯҳ тарафдорони устод С.Айнӣ ва дигар нафароне бу-

данд, ки анъанаҳои пешини забони асримиёнагии тоҷикии форсиро қабул нанамуда, як забони умумифорсии байналмилал сохтан мехостанд. Устод ба ин муносибат навишта буданд: «Агар мо байналмилалӣ мекунем гуфта, забони адабии тоҷикро аз доираи тоҷик(он) берун барорем, қисми авоми тоҷик аз ғизои дониш маҳрум мемонад... Агар мо дар навбати аввал ҳуди тоҷикони Тоҷикистон ва Ўзбекистонро дар назар нагирифта, ба доно кардани оммаи форсизабонони беруна кӯшиш кунем, монанди он кас мешавем, ки аҳли хонаводаи худро гушна гузошта, ба гушнагони беруна садақа медиҳем» [1, 319].

Айни забони форсиро аз ғалбер гузаронида, бо намояндагони он дар муносибату муошират шуда, намунаҳои услуби расмии давлатии форсию дариро дар муқоиса бо забони тоҷикӣ санҷида, дар ҳоли ҳозир аз он мутлақо даст кашиданро зарур доништа буданд. Устод итминон доштанд, ки аз забони форсию дарӣ тамоман дур нарафта, тадриҷан дар сурати пурқувват гардонидани забони тоҷикӣ тақия боэътимод боз ҳамин забон хоҳад шуд, аз ин забон кӯмаку дастгирӣ хоҳад дид. Зеро забони тоҷикӣ як ҷузъи забони умумифорсию дарист, аз он ҷойи гурезу гузир нест. Устод бинобар ин ҳам се мисол оварданро зарур шуморидаанд:

Якум, «як тоҷик ё як эронӣ асарҳои Саъдӣ, Ҳофиз, Низомӣ ва монанди инҳоро чӣ қадар фаҳмида ва дӯст дошта хонад, ҳамон қадар ҳам асарҳои Рӯдакӣ, Камоли Хучандӣ, Исмати Бухорӣ, Сайфи Исфарангӣ ва монанди инҳоро фаҳмида ва дӯст дошта мехонад. Як тоҷик барои фаҳмидани баъзе луғатҳои аз форсии қадим гирифташудаи Фирдавсӣ ба чӣ андоза ба душворӣ афтад, як эронӣ ҳам барои фаҳмидани онҳо ҳамон қадар душворӣ мекашад» [1,162]. Дуюм, «забони матбуоти Эрон на танҳо ба тоҷикон, балки ба ҳуди эронӣ ҳам душворӣ мекардааст... Забони матбуоти Эронро бо он ҳама иборатҳои пуртантанаи касдону касмадон пур қардан ба ҳеҷ асоси маъқулӣ вобаста набудааст... Модом ки далоили сода қардани забон мутобиқи ақлу мантиқ аст, забони матбуоти Эрон ҳам дер аст ё зуд сода хоҳад шуд» [1,164-165]. Сеюм, «на ин ки забони матбуоти тоҷик рафта-рафта (ба забони форсии умумӣ наздик хоҳад шуд, балки дер аст ё зуд забони матбуоти имрӯзаи Эрон ба сода қардани худ ва наздик шудан ба авоми худ маҷбур хоҳад шуд, ки ин мешавад забони форсии сода» [1,167].

II

Баҳсу мулоҳизаҳои атрофи забони тоҷикӣ ва қабули алифбои нав дар солҳои бистум устод С.Айниро бетараф нагузостанд. Эшон ба ҷуз масъалаҳои таърихӣ адабӣ аз вазъи муташанничи алифбои нав тез-тез боҳабар шуда, бо навиштаҳои худ зиёиёни тоҷикро аз маърифати ҳазорсола оғаҳ ва саводнок менамуданд, ба қору мехнати ҷомеаи нави инқилобӣ сафарбар менамуданд, дар пешрафти илму маориф ва фарҳанги инқилобӣ сабақгирию донишандӯзӣ имконоти васеъ доштанишонро дастгирӣ менамуданд.

Устод С.Айни гаштаю баргашта аз зиёиёни тоҷик хоҳиш менамуданд, ки дар бораи зарур будан ё набудани алифбои лотин фикру андешаҳоишонро ба туфайли матбуот расонанд, лекин онҳо ба мартабаи зарурӣ ғайб нашуданд, зеро омма дар Кӯҳистони Тоҷикистон бесавод буда, ба

моҳияти масъала дуруст сарфаҳм намерафтанд. Бинобар ин ҳам навиштаанд: «Лекин дар як сола, ки ин масъала дар майдони гуфтугузор гузошта шуд, аз ин вачҳҳо самарайи намоёне ба даст надаромад»... «Инҳо -ба ақидаи устод,- назар ба аҳамияти масъала каманд, ба ҳисоб ҳечанд» [1, 211].

Устод бо вучуди камҳавсалагии зиёиён акнун ба конференсия умедвор мешуданд, ки онҳо аз ҳар тараф чамъ шуда, «масъаларо ба сурати қатъӣ ҳал намуда, аз гуфтор ба кирдор (ме)гузаранд». Конференсияро чунон ташкил кардан хоистанд, ки «як миқдор камбудии гузаштаро дуруст кунанд» [1, 212]. Аз ин вачҳ, устод ҳамагонро бори дигар даъват менамуданд, ки ба ин масъалаи ниҳоят муҳими тақдирсоз, ки дар зиндагонии миллати мо як ё ду бор мегузарад, ҷиддӣ диққат намуда, хулосаҳо бароранд. Устод онҳоро ҳам даъват менамуданд, ки савод надошта бошанд ҳам, намоянда аз маҳалҳои гуногуни кишварҳои тоҷикнишин бошанд, зеро дар вақтҳои зарурӣ онҳоро ба сухан дароварда, табиати забони маҳаллиашонро дар муқоиса фаҳмида гирифта метавонанд. Ин масъала хандаовар бошад ҳам, мегӯяд устод, «барои фикр гирифтани ба ҳалли ин масъала даркоранд. Инҳо бесавод, беилму сарф бошанд, боз беҳтар аст. Зеро ғайр аз он ки чизҳои аз модараш шундаашро гӯяд, ба ҳеч тарафи дигар намелағжад, барои лағжидан роҳи дигарро намедонад» [1, 212].

Феълан Айни муҳолифи алифбои нави лотин набуданд. Модом ки алифбои мазкур аз аввали асри XX дар Туркияю Озарбойҷон, гоҳ Эрон дар баҳсу талош диққати ҳамагонро дар имконоти бештари маърифатнок гардонидан ҷалб менамуд, алҳол Фитрату Семёнов лоиҳаи онро навишта, бо дастгирии Ҳукумати марказии маҳаллии Иттиҳоди шӯравӣ қабул менамуд, муқобил баромадан ҳоҷат надошт, Лекин бетараф истодан ҳам мумкин набуд. Ба ин маъракаи умумимиллии шӯравии сӯсиёлистӣ, ки дар Осиёи Марказӣ ва умуман миёни туркзабонҳои мусулмон қувват мегирефт, андешаҳои худро тибқи воқеияти ҳаёти нави сотсиалистӣ ифода менамуданд. Алифбои лотин ба фикру андешаи ҳамагон як падидаи «инқилобӣ» шуд, ки бо дастгирии турку тотор дар Мовароуннаҳр рӯз то рӯз ҷоннок мегардид. Чунин овозаю навиштаҳо, ки гӯё Русия ва халқҳои дигари Иттиҳоди шӯравӣ ҳам ба ин алифбо мегузаранд, (гӯё Ленин ҷонибдор шудааст, ки Русия баъди ҷанги ҷаҳонӣ ва инқилоби сотсиалистӣ беҳолу мадор аст, чун ба худ ояд, ба ин алифбо мегузарад. Ва «дигар кардани алифбо дар Шарқ инқилоб аст» рӯз то рӯз писанди мардум мегардиданд. Ин ҳангомаю овозаҳои туркияю тоторӣ ҳаракати ҳар ҷӣ тезтар дар Иттиҳоди шӯравӣ, хусусан Осиёи Марказӣ амалӣ шудани алифбои лотинро метезонд, устод навишта буданд: «Лекин агар Эрон ин масъаларо ҳал карда натавонад, айб нест. Зеро ҳоло Эрон дар таҳти нуфузи рӯҳониён аст. Аммо тоҷиконе, ки аз ҳар ҷиҳат озод буда, дар ҳар гуна кӯшишҳои маданӣ аз ҷумҳуриҳои муттафиги худ ёрмандӣ мекунанд, дар ин кор сустӣ ба кор баранд, дар маҳ-камаи таърих гунаҳгор ба шумор мераванд» [1, 123]. С.Айни, ҳамин хел, аз заҳматкашонии инқилобӣ ба ҷустии ҷолоқӣ, ба ҳар масъалаи таърих дар вақташ ҷавоб доданро талаб карда, онҳоро ба масъалаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ фаъол мегардониданд. (Ин фикри устод Айни имрӯз ҳам барои тоҷикон дар муҳофизати Эрон аз сиёсати Аврупо хеле муҳим менамояд).

С.Айнӣ алифбои лотинро дар баробари Инқилоби октябр, мисли эҳёи Тоҷикистон аз беҳтарин дастовардҳои маърифати ҷаҳон ба ҳисоб гирифта, як падидаи муҳими илмию фарҳангӣ шинохтанд: «Ўзбакон ва сойири турки Иттифоқи шӯроӣ, ки чандин сол ба ислоҳи алифбои арабӣ ва кор кардан дар роҳи алифбои нав умр бурданд, оқибат барои тамои комёб шудан аз лаззати хату савод ғайр аз қабул кардани алифбои лотинӣ чорае наёфтанд.

Тоҷикон дар ин бора хеле ақиб монданд ва ақибмониашон табиӣ ҳам буда, зеро тоҷикон дар аввалҳои Инқилоби ўктабир як мактаби шӯроӣ ба забони худ надоштанд, чӣ ҷойи масъала баровардан болои алифбо.

Баъд аз тақсимои ҳудуди миллӣ, ки дар Осиёи марказӣ ба вуқӯъ омад, тоҷикон ҳам феълан соҳиби ҳуқуқ шуданд. Тоҷиконе, ки шароити ҷуғрофи-ашон роҳ дод, ҷумҳурияи ҷудогонаи мухтор барпо намуданд ва тоҷиконе, ки дохили Ўзбекистон монданд, ба забони худ мактабҳо кушоданд ва меку-шоянд. Акнун вақти он расид, ки масъалаи алифбо ҳам ҳал шавад. Лекин ин масъаларо акнун ба як тарзи ҷустӣ, ҷолокӣ ва зарбагӣ ҳал кардан даркор аст, ки қусури он ҳама пасмондагӣҳо барояд» [1,122].

Лекин Айнӣ аз он чиз хавотир шудаанд, ки пас аз қабули алифбои лотин дар забон дарҳамбарҳамӣ ба вуҷуд наояд. Аз ин рӯ, ҳамагонро ҳушдор менамуданд, ки табиати ин забонро ҳамачониба омӯхта, аз худ намуда, алифбои лотинро мувофиқи табиати забони худ, махсусиятҳои алоҳида ва савтиёти миллии ин забон ҷорӣ намоянд. Дар маҷлиси машваратии сентябри Самарқанд «намояндагони муаллимон ва муҳаррирони тоҷикон, до-нишмандони ўзбакон гирд омада, дар ин масъала музокира хоҳанд кард— менависанд устод. Дар ин хусус вазифаи вазнин дар гардани муаллимон ва муҳаррирони тоҷик меафтад. То барпо шудани маҷлиси машваратӣ инҳо бояд аз ҳар вачҳ ҳозирӣ бинанд, лаҳҷа, шева ва овози суҳанҳои тоҷикиро хуб тафтиш кунанд, то ки ба музокираи лоиҳаҳое, ки дар ин бора аз тарафи мутахассисон тайёр мешавад, ёрмандӣ расонида тавонанд ва бекаму кост ба ҳал шудани ин масъала сабаб шаванд» [1, 123-124].

Устод дар пеши зиёиёни тоҷик, муаллимону муҳаррирон масъала гузоштанд, ки кор аз меъёр зиёд, ҳамаи паҳлӯҳои масъала бодикқат андешида шавад. «Алифбои нав бояд ба тарзе тартиб ёбад, ки ҳар фарзанди тоҷик дар як моҳ ҳарфшинос шуда тавонад ва баъд аз ҳарфшинос шуда тавонистан ҳар калима ва ҷумлаи тоҷиконро, ки бо он алифбо навишта мешавад, бе хато кардан дар забар ва зер ва бе ғалат кардан дар лаҳҷа ва шева хонда тавонад. Ба даст даромадани ин муддао ба комёбии маҷлиси машваратӣ, ба кӯшиши муаллимон ва муҳаррирони тоҷик вобаста аст» [1, 124]. Устод Айнӣ, ҳамин хел, ҳар як падидаи сиёсати алифборо омӯхта, дар борааш ҷиддӣ ба мулоҳиза даромада, мақолаҳо навишта ва дигаронро махсус ба дурӯст омӯхта шуданаш ташвиқ мекарданд.

Устод С.Айнӣ ҳамчун узви масъули Кумитаи марказии алифбои нав (раис Нисор Муҳаммадов, котиб Обид Исмаи) масъалаи алифборо масъалаи муҳими сиёсии иҷтимоӣ ва таърихӣ доништа, ба он зиёд мутаваҷҷеҳ мешуданд. Ва кӯшиш менамуданд, ки назариву амалӣ, хосиятҳои махсуси забони миллӣ, шеваю лаҳҷаҳоро ҳам гаштаю баргашта дақиқ санҷанд. Асосҳои овозию қонуниятҳои дохилӣ ва руҳи забони миллиро вайрон нана-

мояндр. Қабули алифбои лотин ба хотири фарох кушодани майдони илму фарҳанг, суръат бахшидани илму таълим, дар пешрафти адабу фарҳанг мусоидат кардан, аз он ҷиҳат ҳам, ки дар табиати забони миллӣ носозгорӣ ба вучуд наорад, забони меъёрро вайрон нанамояд, ҳар савту садош ба аслу насаб ва табиати забон мувофиқ ораста шавад, устод сухану мулоҳизаҳои зиёиёну донишмандонро назора ва ба мулоҳиза мегирифтанд. Аз ин рӯ, аз донишмандон, зиёиён, аз онҳое, ки ба моҳияти масъала сарфаҳм мерафтанд, гаштаю баргашта муроҷиат намуда, фикру андешаҳои онро дархост менамуданд. «Ин як кори хурд, як кори муқаррарӣ ва ҳаррӯза нест, балки як масъалаи таърихист, ки монандаш дар зиндагии миллати мо як ё ду бор мегузарад. Пас бояд гуфтугӯзори ин ҳам ба андозаи ҳудаш бисёр муҳим, бисёр васеъ ва бисёр ҷиддӣ бошад» [1, 211]. Ҳамчунин: «Аҳамияти ин масъаларо дар назар гирифта мебоист аз ҳар гӯшаи Тоҷикистон намояндагон ба музокираҳо ҳамроҳӣ мекарданд ё ин ки кашида мешуданд. Қасоне, ки дар ин бора фикр медавонанд ва мулоҳиза баён мекунанд, лозим буд, ки бо риояи назариёти илмӣ тарзи гуфтори оммаи тоҷиконро дар назар мегирифтанд. Барои ин аз ҳама пештар тафтиш кардани забони тоҷикон лозим буд» [1, 211].

Устод С.Айнӣ ҳамзамон гаштаю баргашта аз зиёиёни тоҷик хоҳиш менамуданд, ки дар бораи зарур будан ё набудани алифбои лотин фикру андешаҳо ба туфайли матбуот расонанд, лекин онҳо ба мартабаи зарурӣ ғайб нашуданд, зеро омма дар кӯҳистони Тоҷикистон бесавод буда, ба моҳияти масъала дуруст сарфаҳм намерафтанд. Бинобар ин ҳам навиштаанд: «Лекин дар як сола, ки ин масъала дар майдони гуфтугӯзор гузошта шуд, аз ин вазҳҳо самарайи намоёне ба даст надаромад». Ба ҷуз ду лоиҳаи Фитрату Семёнов (ва баъд Фрейман-Р.Ш.) маҷлиси машваратии Самарқанд, чанд ҷамъомад ва гуфтугӯзор ба муносибати анҷумани муаллимон дигар ҷиҳе рӯйи қор наёмад. «Инҳо,- ба ақидаи устод,- назар ба аҳамияти масъала каманд, ба ҳисоб ҳечанд» [1, 211].

Устод фақат аз як ҷиҳат ҳавотир буданд, ки табиати забони ўзбакӣ, савтиёти забони туркӣ бо ин алифбо ба табиати забони тоҷикӣ нагузарад. Аз ин рӯ, ба табиати забони миллии тоҷикӣ зиёд зеҳн монда, ҳамагонро сафарбар менамуданд, ки то интиҳоби алифбои нави лотин ҳамаи паҳноҳои забони тоҷикӣ, тамоми ҷузъиёти онро саросар аз назар гузаронида, таҳқиқ кардаву санҷида, баъд бо сари баланд онро қабул кунанд. Устод ихтилофро дар сомитҳо (ҳамсадоҳо) ба ҷуз «ҳа» ва «айн» дар сойитҳо (садонокҳо) зиёд ба мушоҳида гирифта буданд: («о»-ором, офтоб, об); («й»-зери дароз: дидам, расидам, давидам); («у»-пеши дароз: судам, рабудам, фузудам); («ӯ»--пеши ғафс: зӯр, рӯз); («е»-зери ғафс: зер, дер); («ӯ»-вови маҷхул: зӯр, рӯз, шӯр). Устод С.Айнӣ на як бору ду бор, балки борҳо дар ҳар мавқеъ ба таъкид гӯшзад менамуданд, ки аз баҳри савту садоҳои дарози «о, ў, е, й» набароянд, зеро онҳо ҳусну зарофати оҳанги забони миллии тоҷикиро таъмин менамоянд, ки на дар забони форситабор ва на дар забони араб бо ин ҷилою ҷилва ва иқтидору шахомати ҳоси худ шунида намешаванд.

Ҳамид Бақозода ҳарфҳои овоздори ҳаштгонаи «о, а, у, ў, и, и, й, е», маҳсусан «у, ў ва и, й»-ро масъалаи ҳалношуда донист. О.Исматӣ, А.Юлдош-

зода «у» ва «ӯ»-ро тарафдорӣ накарданд. «Мо ўзбекистониҳо –«ӯ», тоҷик-истониҳо «у» гуфтан гиранд» мегуфтанд. Л.Қосимова ва Л.Сулаймонов ҳам «й» ва «ӯ»-ро нозарур шуморида буданд. Фақат Пирмуҳаммадзода бо мисолҳои чун «ғиёҳи кӯҳӣ; ғиёҳи кӯҳи Помир» исбот менамуд, ки садоҳои дароз яке аз хосиятҳои асосии савтиёти забони миллии тоҷикиро ташкил медиҳанд [2, 517-519].

Устод Айни дар шеваҳои гуногуни забони тоҷикӣ ҳам хусусиятҳои ҷудоғонаи савтиёт дида, ба меъёр дароварданашонро муҳимтарин қор меҳисобиданд, бинобар ин ҳам дар сари сойитҳои дароз, хосиятҳои алоҳидаи «а», «о», «й», «ӯ», «е» зиёд диққат карда, мушоҳидаҳои худро ибраз менамуданд. Маҳдуд (паст) талаффуз кардани савтиёти дарози забони тоҷикиро дар забони одамони омехтаи тоҷикию ўзбакӣ ба мулоҳиза гирифта навиштаанд: «Аммо дар баъзе ҷойҳои Ўзбекистон баъзе тоҷикон, ки бо ўзбакон бисёр омезиш ёфтаанд, қадаре кӯтоҳтар карда мегӯянд» [1, 213]. Устод хеле мулоҳиза мекунад, ки сойитҳои дароз имрӯз миёни мардуми кӯҳистон кӯтоҳтар талаффуз мешавад. Дар алифбои лотинӣ ҳамаи савтиёти забони тоҷикиро гунҷонидан душвор буда, аз ин рӯ, ба баъзе ишораҳо эҳтиёҷ пайдо намуда, аз шаклҳои мураккаб гурехтанро зарур донистанд. «Лекин баърои ин овоз аз лотинӣ шакл ёфт нашуд гуфта, хусусиятҳои овози тоҷикиро фидо кардан ба ҳеҷ вазҳ дуруст нест» [1, 214],- таъкид менамуданд.

Савту садоҳои дарозу баланд ва ҷозибадори о, ў, е, й махсусияти асосии савтиёти забони миллиро ташкил менамоянд, ки ба мулоҳизаи устод С.Айни, на дар араб ва на дар Эрон намунаш дида нашуда, фақат хоси тоҷикони мовароуннаҳрист, аз солҳои сиюм то имрӯз ба ҷуз писанди ҳамагон қарор гирифта боиси кашф гардидани намунаҳои фарҳангии «Шашмақом» ва «Фалак» гардиданд, 72 калимаи арабии иқтибосиро мисли худи арабҳо талаффуз намо гуфтани Кумитаи забон ва истилоҳот шубҳаро дар сари савтиёти забони милли боз бештар меафзояд.

Хулоса, устод С.Айни дар силсиламақолаҳои дар бораи забон навишташон ба муҳимтарин масъалаву проблемаҳои забони миллии тоҷикӣ андеша намуда, роҳу равиши нави таҳқиқи забони миллиро ба донишмандон нишон дода, онҳоро ба муҳимтарин масъалаҳои забоншиносии нави муосир чун «Оид ба вазъи забоншиносии тоҷик» (1952) раҳбалад менамуданд.

Китобнома

1. Айни С. Сарфу наҳви забони тоҷикӣ. Забони тоҷикӣ дар мабной мувоҳисаҳо./ С. Айни. –Душанбе: Ирфон, 2007. –719 с.

2. Бақозода Ҳ. Дар гирди алифбои нави тоҷикӣ. Забони тоҷикӣ дар мабной мувоҳисаҳо./ Ҳ. Бақозода.–Душанбе: Ирфон, 2007. –719 с.

АЙНИ И НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Автор в этой статье рассматривает борьбу устода С.Айни пантюриста, панираниста о новом таджикском языке и новой

латинской графики. Также обсуждаются различные вопросы таджикского языка начала двадцатого столетия.

Ключевые слова: арабская и тюркская терминология, народный таджикский язык, международный всеперсидский язык, язык печат Ирана, международный спор о новом алфавите, Центральный комитет латинского алфавита, таджикский интеллигент,

S.AYNI AND SOME QUESTIONS OF THE TAJIK LANGUAGE

The author of this article examines the struggle of ustod S.Ayni Pan-Turkists, paniranistam the new Tajik and the new Latin alphabet. It also discusses various issues of the Tajik language beginning of the twentieth century.

Keywords: Arab and Turkic terminology Tajik national, international vsepersidsky, the language of the Iranian press, international debate about the new alphabet, the Central Committee of the Latin alphabet, a Tajik intellectual,

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмонов Шозамон Абдуқодирович – сарҳодими илмии шӯъбаи адабиёти навини Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илмҳои филология; тел.: +992 90 699 07 77; e-майл: shazaman1946@gmail.ru.

Сведения об авторе: Раҳмонов Шозамон- главный научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АИ РТ, доктор филологических наук; тел.: +992 90 699 07 77; e-майл: shazaman1946@gmail.ru.

Information about the author: Dr. Shozamon Rahmonov is a chief researcher of Department of modern literature of Institute of language, literature, Oriental Studies and Written Heritage of Rudaki of Academy of Sciences of Tajikistan, ph.: + 992 90 699 07 77; e-mail: shazaman1946@gmail.ru.

УДК:491.550.0

М-48

ПАСОЯНДҲО ДАР ЛАҲҶАҲОИ ТОЧИКОНИ БОЛООБИ СУРҲОНДАРЁ

Маҳмудов Мансур

Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Пасояндҳои лаҳҷаҳои тоҷикони болооби Сурхондарё чун унсурҳои калимаҳои ёвар ва фармантҳои, ки ҷузъҳои ҷумла ва ибораҳои ба ҳамдигар марбут месозанд, аз шеваҳои дигари тоҷикӣ тафовути зиёде надоранд. Аммо муносибатҳои маъноие, ки пасояндҳои лаҳҷаҳои мазкур ифода мекунанд, аз хусуси таркиб, маъноҳои ҷудогонаи грамматикӣ ва мавриди истемол аз забони адабиву лаҳҷаҳои мухталифи забони тоҷикӣ тафовут надоранд.

Мувофиқи таркиби морфологӣ пасояндҳои лаҳҷаҳои мазкурро ба гурӯҳҳои зайл тақсим кардан мумкин аст: 1) пасояндҳои асли; 2) пасояндҳои номӣ; 3) пасоянд-пешоянд.

I Пасояндҳои асли: **-а/-йа/-ра**-ро, бори, ворӣ, борика, барин.

Пасванди **-а//йа//ра**. Ин пасванд вобаста ба вазъияти овоӣ (фонетикӣ) чун лаҳҷаҳои дигар (хусусан шеваи шимолӣ) дар се шакл: -а, -йа, ва -ра дучор мешаванд, яъне вожаҳое, ки ибто садонок хотима ёфтаанд, дар лаҳҷаи Дехнав шакли -йа, дар лаҳҷаи Дараи Нихон шакли -ра ва калимаҳое, ки бо ҳамсадо тамом шуда бошанд, дар ҳар ду лаҳҷа шакли -а қабул мекунад.

Пасоянди мазкур (бо ҳамаи муродифоташ) дар лаҳҷаҳои мавриди таҳқиқ дар ғояти фаровонӣ истифода шуда, барои ифодаи маъноҳои зерини гармматикӣ ба кор бурда мешавад:

1. Дар ифодаи пуркуандаи бевосита. Дар ин маврид чун дар забони адабӣ бо калимаҳое истифода мешавад, ки тобеи феъли гузаранда мебошанд; а теги кӯҳ калон санг-а ғелондӣан (Ушор). – Аз тегаи кӯҳ санги калонро ғелондаанд; а Сина доде-ш-а оварда баҳад Вахшвор рават даркор (Кӯкабулоқ) –Аз Сина дадояшро оварда, сипас Вахшвор мерафтагист; кӯза-ра а болои дегдон гирифтаӣ рафтаӣ (Карш) –Кӯзаро аз болои танӯр гирифтаасту рафтааст; Харбуза-йа гусфанди кунам ё карч? (Сина) –Харбузаро гӯсфандӣ бурам ё карч?

2. Дар ифодаи пуркуандаи бавосита. Дар ин маврид бо пешорянди **ба** муродиф мешавад: себ-у хурӯсако-йа бачкон-а метийам (Сина). – Себу хурӯсқандҳоро ба бачагон медиҳам; мо-ра ноо куне, е Рӯшан! (Хуфар)-Эй Равшан, ба мо нигоҳ кунед; боғ-а го-го пойбел мерум (Маланд). – Ба боғ гоҳ-гоҳ пойбелкунӣ меравам ва ғ.

3. Барои алоқаманд кардани муайянкунанда бо муайяншаванда омада, тавассути ҷонишинҳои энклитикӣ (-ам, -ат, -аш) воқеъ мегардад: залдоли-йа там-аш ширин-каӣ? –Таъми зардолу ширин – ку (Сина); ино амме-ш-а шу-ш мишат-да (Кӯкабулоқ). – Ин кас шавҳари амма-ш мешавад –дия; дала-ра тайи гулу-ш ало меша (Нилу) – Таги гулӯи дала ало мешавад ва ғ.

4. Дар ифодаи муносибати қиёсӣ омада, бо пешоянди **аз** ҳамвазифа мешавад ва одатан ба масдар пайваст мегардад: курта дӯзондан-а духтагеш-а а бозор гирит монит (Сина). –Аз курта дӯзондан духтагиашро аз бозор гиред монед.

5. Мақсади вуқӯи амалро ифода мекунад ва бо пешоянди **барои** ҳамвазифа мешавад: ток шинондан-а замино-йа хока мекунем-у ов метийим, баҳад пайчосантиметрӣ чуқурӣ меканем (Сина). – Барои ток шинондан заминҳоро нарм мекунему об медиҳем, сипас панҷоҳ сантиметр чуқурӣ меканем; нушқа-йа даравида таврусқ коридан-а тайорӣ мебинем (Куёвсу). – Юнучқаро даравида барои тарбуз коридан тайёрӣ мебинем.

6. Дар иҷрои амал муштарак будан ва ё ҳамроҳ шудан ба чизе ё шахсе: бӯлем-а ҳазил кадодем, бо шумо малол нашед (Сина). –Бо холабачаам ҳазл карда истодам, боз шумо малол нашавед.

7. Барои нишон додани ибтидо ва интиҳои амал дар масоха ва замон кор фармуда мешавад: манн-а асп, ки Сумбулмазор-а бурд монд рат (Сина). – Бо асп маро то Сумбулмазор бурда монду рафт; ҳамин раҳ-а рафторафташ Сина-йа мерут (Почур). – Ҳамин роҳ мустақим то Сина меравад ва ғ.

8. Маконро далолат мекунад: сахар бозика мактаб-а дарс додем, шумо-йа найидем-кай? –Аз сахар боз дар мактаб дарс дода истодам, Шуморо надидаам-ку? Болохона-йа ангур меоврезем, нав каннағӣ бориқа мистат (Кӯкабулок). –Дар болохона ангур меовезем, мисли нав чиндағӣ меистад; Нелу-ра сарҳавз буд, ҳама-ра он бас буд (Нилу). –Дар Нилу сарҳавз буд, барои ҳама об кифоят мекард.

9. Барои ифодаи таъинот ва мақсад: Ҳурмат барои а хутти Нелу манн-а шинни ройи карас (Даҳана). – Барои ҳурмат аз худи Нилу ба манн шиннӣ фиристодааст; ту-ра йағзайл хондан-а рав гуфтум-ку (Хуфтан) –Ҳамеша ба ту талқин мекардам, ки ба хондан рав!

10. Пас аз феълҳои тасрифӣ (хабар) ва ҷонишинҳои энклитикӣ омада, объектро нишон медиҳд: вай чуруғ намишинад, пеш кун-аш-а! (Сина) – Вай ором намешинад, ўро пеш кун!

11. Соҳибиятро ифода менамояд: санғула-ра миве-ш нарофа мебарод (Нилу) – Аз меваяи санғула нард мебарояд.

Пасоянди **бори/вори/борин** (бештар дар лаҳҷаи Деҳнав) ва **бори/борика** (дар лаҳҷаи Дараи Ниҳон) ба кор бурда мешавад. Аксари вақт бориқа//борека (лаҳҷаи Дараи Ниҳон) мавриди қиёс ду чиз, ду кас ё ду ҳодиса ба кор бурда мешавад. Дар ин вақт қиёсшаванда зик намеёбад, аммо ин пасоянд пас аз қиёскунанда меояд ва доир ба он тасаввуроте ҳосил мешавад.

Дар ифодаи монандӣ, айният ва қиёс пасоянди номбурда бои см, зарф, ҷонишин меояд: печак ҳандалак бори мешат (Сина). –Печак (дастанбӯ) ҳандалак барин мешавад; да ҳаму ҷа даде-м ҳамин бориқадуқон доштаген (Сина). –Падарам ҳамон ҷо ҳамин барин дӯқон доштаанд; йағ рони одам бориқа ов рафсодай (Карш). –Аз ҳамон ҷой тахминан баробари як рони одам об рафта истодааст; аспакбозойи мо ворӣ бозӣ мекунан(Даҳана); духтар-а қош-у чашм-аш сип-сийо анқор борин (Почӯр). –Абрӯву чашмони духтар мисли лаҳча сип-сиёҳ ва ғ.

Дар лаҳҷаи мазкур дар ифодаи монандӣ ва қиёс пасояни бори//борин//борика//борека баъзе мавридҳо бо ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидии худ омада, монандии ду предметро, ки ба туфайли ин пасоянд зоҳир мешавад, таъкид мегардад: духтар-а баст-аш худи химча борин (Сина); ҷондораки гуфтаге-тон худи морбача бори меша (Зевар); сангпистон худи ангур бориқа буте-ш (Нилу). –Бутгаи сангпистон мисли ангур барин; карасп-а баргаш худи гашниз борека (Маланд). – Барги карафс мисли гашниз.

Пасоянди **кати//қати//ки** (муродифи ихтисоршудаи **ки** хоси лаҳҷаи Деҳнав аст) мисли лаҳҷаҳои шеваи шимолӣ (6, 118-119) серистеъмол буда, маъноҳои зерини грамматикиро ифода мекунадб

1. Воситаи иҷрои амал: курукча кати орд-а ду ҷувол бардошта менозан (Карш). – Ордро бо куракча бардошта ба ҷувол меандозанд; машк ки макобо оw мекашонден (Сина). – Машкобҳо бо машк об мекашондаанд; -Орд-а ойсийо-ба мекашидем-да баад элак ки мебехтем (Куёвсу). – Ордро дар осие орд мекардему сипас дар элак мебехтем:

2. Ҳамроҳӣ дар иҷрои амал: оча-ш мо кати ширхӯра, Ислом кати опа-йу ука (Сина). – Модараш бо мо ширхӯра, бо Ислом апаву додар; мемон ки гав заистодем (Куёвсу). –Бо меҳмон гап зада истодаем; опа-м кати рафтум (Карш). –Бо апаам рафтам; хат-а пошида ки нависондуда-кай? (Даҳана) – Мактубро тавассути почта нафиристода буди-ми? оке-шон кӣ соз-ашон намибийод (Ушор). – Бо ақояшон муросо намекунанд.

3. Сабаби воқеъ гардидани амал: карохати арағ кати чапон а ес-ам бурондас (Сина). - Бо таъсири арақнӯшҷомаро фаромӯш кардам; ту-ра наҳсе-т қати шӯро майлес-аш-ба расда натонистам (Нилу). – Бо сабаби наҳсии ту ба маҷлиси шӯрои дехот расида натонистам ва ғ.

4. Замони иҷрои амал: саҳар қати дав-дав рафта райис-ба қарондай-да (Кӯкабулок). – Субҳдам тозон рафта ба раис хабаркашӣ кардааст; саҳар қати лой-ба ҷулидаст (Сина). - Субҳдам ба лой олудааст; шабаш ки домло ки гурун кадем (Даҳана). –Тамоми шаб бо домулло (муаллим) сӯхбат кардем.

5. Макони иҷрои амал: Сумулмазор ки мерем ҳамун теға-ба (Сина). - Ба ҳамон теға тавассути Сумбулазор меравем; Карш-ба Йурчи кати наздик боша даркор (Почур). – То Карш тавассути Юрчӣ наздик будагист.

6. Вазъияти субъект ва тарзи иҷрои амал: тез, ки мибийи-кай? – Ба зудӣ мебийё-мӣ(Даҳана); Хоҷабарку оwoйи йах дора, дандон-а-та кати ҷан мукна (Сина). - Хоҷабаркӯ обҳои сард дорад, нӯшед ба дандонатон таъсир мекунад.

7. Бисёрқаратӣ, мӯлқаратӣ ё худ бардавомии амал: оке-ш ки созгор нашудан баҳад ҳамин ратанаш ки рат, дига гашта наомад (Сина). - Баъд аз бо ақаш муросо накардан бо ҳамин рафтаниш дигар бар нагашт.

8. Бо пайвандаки пайвастукуандаи ва (-у, ву) ҳамвазифа мешавад: йактк серке-ш кати ду синтир гандумаш-а омарда хӯрден (Сина). - Якто серкаву ду сентер гандумашро оварда хӯрдаанд; аспӣ харов кати фарбе-йа кӯтал –ба пойга мемона (Куёвсу). – Аспӣ харобу фарбехро дар фарозӣ пойгаҳ мемонанд; дута пийоз ки памадул овар, шакаров куним (Даҳана). – Дуто пиёзу помидор биёр, шакароб кунем.

Пасоянди –**ball-ва** (хоси лаҳҷаи Сина) пас аз ҳамсадо дар шакли – **ба**, баъди садонокҳо дар сурати –**ва** истеъмол мешавад. Ин пасоянд ба ҷуз вазифаи асосии худ, инчунин дар ифодаи маъноҳои масоҳа, замон, макон, воситаи иҷрои амал, саба, мақсад, нигаронида шудани амал ба

самти предмет, тарзи амал, муқоисаи предмет бо предмети дигар, моликияти мансубият ва таъинот истифода гардида, бо пешояндҳои а (аз), ба, бо, дар, то, барои ҳамвазифа мешавад:

1. Макони содиршавии амал: дар иҷрои ин вазифа посоянди мазкур бо пешояни **дар** муродиф мешавад: а бачаге-м Ҳисор-ба гаштагӣ (Сина). - Аз бачагиам дар Ҳисор гаштагӣ; тӯйи зано-ба зано бепарво гурун кардан мегиран-дия; Ҷа хонек-ба омадек шиштуден (Киёвсу). – Дар як хона омада нишаста будаанд; оке-ш-а хони Нори Карим-ба рискиден (Почур). – Ақояшро дар хонаи Нори Карим доштаанд ва ғ.

2. Мақсад ва таъминоит амал: сулфи кавутак-ба чашми Кӯкабулоқ даво – Барои касалии сулфакубутак чашмаи Кӯкабулоқ даво; пучак-ба пийоз-а сақич кати пухтабандӣ мекунан (Сина). - Барои муолиҷаи (захм) пиёзро бо сақич малҳам мекунанд; манн ратам тахтӯл кардан-ба (Кӯкабулоқ). – манн барои наҳорӣ (субҳона) рафтам; занаки холис шудагӣ-ба ҳалилоб мебарем (Куёвсу). – Барои зани зоида ҳарироб мебарем.

3. Сабаб ва натиҷаи воқеъ гардидани амал: дер шуда-ми, ҳамун-ба гуфтодем, ки соат хов буда-кай? (Сина). - дер шудааст магар, барои ҳамин гуфта истодам, ки соат хоб будааст-ку? Қоқу номардаст океш-ба, ҳамун-ба димоғ карас (Куёвсу). – Барои ақоаш қоқу наовардааст, бинобарин ранҷидааст.

4. Замони вуқӯи амал: булуо-Ҷа гита гирехтан-ба духтарако чошон-ба санг мешан (Сина). – Дар вақти гирифта гурехтани кубурҳо духтарақҳо дар чояшон ба санг табдил мешаванд; пайсолаги-ш-ба ду кара ҳаҷ-ба ратагӣ (Даҳана). – Дар панҷсолагиаш ду дафъа ба ҳаҷ рафтагӣ; умра-ш-ба Ҷагон гапи рост намегуд (Кӯкабулоқ). – Дар тамоми умраш Ҷагон гапи рос намегӯяд.

5. Сӯйи касе ё чизе нигаронида шудани амал: Ҷа ошноӣ оке-м-а хони чиҳана-ш-ба ратодан (Сина). - Ба хонаи ошноӣ ақоам рафта буданд; чашми болон-ба ови хунук боша даркор (Куёвсу). – Дар чашмаи боло оби хунук будагист ва ғ.

6. Тарзу ҳолати содиршавии амал: ҳуда-ш-а нодони-ва аннохта гово-Ҷа гита ратас (Сина). - Ҳудаашро ба нодонӣ зада говҳоро гирифта рафтааст; замини пахта-Ҷа чуф ки ростаки-ш-ба хай мекунан (Даҳана). – Замини пахтаро бо чуфт дарознокӣ меронанд.

7. Воситаи иҷрои амал: майси-Ҷа дарав-а-ба дузондем (Сина). - Маҳсиро бо дарафш дӯзондем; чарх ба ДОСу товгур чарх медорем, баҳад куми чарх мебурот (Куёвсу). – Бо чарх ДОСу тоқбур тез (бурро) мекунем, сипас реғги чарх мебарояд ва ғ.

8. Масоҳа ва масофа: ойсӣю-ба пиёда Сумбулмазор кати хути хуфтан расидем (Сина). – То осӣёб тавассути Сумбулазор хуфтан расидем; а пешин ниспи шав базур Ҷузур миеём (Даҳана). – Аз пешин то нисфи шаб базӯр Ҷузур меоем.

9. Дар ифодаи муносибати қиёсӣ: оке-м-ба дида оки Шумо баландтарак (Кӯкабулоқ). – Нисбат ба ақои манн ақои Шумо

баландтар; памадуллои Шумо-ба нисбат майдек (Сина). – Помидорҳои мо нисбат ба шумо хурд...

Пасоянди –да хоси лаҳҷаи тоҷикони Дараи Ниҳон буда, мисли лаҳҷаҳои шеваи ҷанубӣ (10, 167-174; 11, 170-172) лаҳҷаҳои арабҳои тоҷикзабон (9, 134), лаҳҷаҳои тоҷикони Китоб (4, 110-112) ба ҷуз вазифаи асосии худ, ҳамчунин дар ифодаи маъноҳои масоҳа, замон, макон, воситаи иҷрои амал, сабаб, мақсад, нигаронида шудани амал, муқоисаи ашёҳо бо ҳамдигар ва амсоли инро истифода гардида, бо пешояндҳои аслии аз, ба, бо, дар, то ва барои ҳамвазифа мешавад:

1. Макони содиршавии амал: ду пай ҷанг-да рафта азоби дунё-ра кашида омадем(Саричӯӣ); талича-да китов-а печондам-да мактав рафтам (Маланд). –Дар халтача китобро печонида мактаб рафтам; қулуп-да ду соат консер тамошо кардем (Карш). –Дар клуб ду соат консерт тамошо кардед.

2. Замони воқеъ шудани амалро нишон медиҳад: вақти бухор-да кавко а палпайа ӣа гар болонок мера (Зевар). –Дар баҳор кабкҳо аз палпоя камее болотар меравад; мизони рав-да, ӣо бухор-да будана шикор мекунем (Нилу). –Мавсими кӯчи парандаҳо дар фасли баҳор бедона шикор мекунамд ва м. инҳо.

3. Равона шудани амал ба ҷониби шахс: уно чи гуфсодийан, шумо-да (Тиргарон). – Онҳо ба Шумо ҷӣ гуфта истодаанд; муғлоқи сар-уш-да задай (Карш). –Ба фарқи сараш задаст; мо-да бед ҳастай (Нилу). –Дар мо бед ҳаст; ӣа муло-да нико мекунам-у гирифт овард (Маланд). –Ба як мулло никоҳ мекунамду гирифта меоранд.

4. Муқаррар шудани амал ӯ предмет барои касе ӯ чизе: оча-ш-да рӯмол харидай (Карш). – Барои модараш рӯймол харидааст; карасп-а шула-да реза карда менозан (Хуфа). –Карафсро ба шулла реза карда меандозанд; караки бини-ш-да муш кати задум, гурехт рафт (Маланд). – Ба тегаи биниаш бо мушт задам, гурехту рафт; ғубак ошқазон-да даво-ӣай (Маланд). – Ғубак (номи растанӣ) ба меъда даъво аст; ӣа таврус кушта тийам шумо-да (Карш). – Барои шумо як тарбуз кушам ва ғ.

5. Мақсад: караска-да Денов рафтудум (Хуфар). –Барои харидани ранг ба Дехнав рафта будам; баче-ш ман-да хуй кардагӣ учун мошин-аш-ба соор накард (Маланд). – Писараш бо мақсади бадбинӣ ва қаҳрӣ буданаш ба мошин-аш савор накард.

Барои нишон додани муносибати предметҳо ва ашҳоси гуногун: дасо-ш-а караска-да чулондай (Карш). – Дастонашро ба ранг олондааст; бово-м таҳоратхона-да овозӣ карсодийан (Нилӯ). – Бобоям дар таҳоратхона оббозӣ карда истодаанд; буз-а чулбур-да баста мемонан (Саричӯӣ). – Бузро бо чулбур баста мемонанд; келинсалом-да келина- да руған менозан (Тиргарон) . -Дар келин салом ба дасти арӯс равған меандозанд ва ғ.

7. Барои нишон додани предмету шахс: ҳа гӯш-ут-да хурусак буройа (Карш).- Ҳе дар гулӯят гулӯзиндонак барояд! Оврезак бурчаки хона- да меша (Хуфар).- Обрезак дар бурҷи хона мешавад.

8. Сабаб: хона-да шиштум-да зих шудум (Қарш)- Аз сабаби дар хона нишастан зиқ шудам; гули пучакон-да гудако-ра хол мезанан (Тиргарон).- Барои бемории нағзак ба кӯдакон хол мекананд; дайро-да кулобкаши-да та шиштай (Маланд).- Аз сабаби надонистани ғаввосӣ дар дарё ғарқ шудааст ва ғ.

Пасоянди **баройи** (баро-ш) дар лаҳҷаҳои мавриди тадқиқ камистеъмол буда, аз чиҳати маъно ва вазифа аз пасоянди аслии «барои» фарқ намекунад ва бо масдар омада, чунин муносибатҳоро ифода менамояд: а) мақсад ва табиноти амал: аспойи асав-у айғир канда накардан баройи анголак-аш-а овсар кати мебандан (Қарш).- Барои канда накардан ба аспҳои ромнашуда ва нарасп ба занашон нӯхта мебанданд; а дона ҷудо кардан баройи бод мекунан (Сина).- Барои ҷудо кардани дон аз коҳ, ғаллаи куфтаре бод мекунанд; гандум баройи ҷувол мебийоранд (Куёвси).- Барои гандум ҷувол меоранд; б) сабаби амал: нишона-йа ганнум баройи қаҳ-ба қати нашудан мемонан (Сина).- Нишонаре аз сабаби ба коҳ ҳамроҳ нашудан гандум мегузоранд; араҳ набудан барои мино омарам (Куёвсу).- Аз сабаби набудани араҳ вино (май) овардам ва ғ.

2. Пасояндҳои номӣ: **баровар** (баробар) **боза//бозика//воз** (боз), **баад//баҳад** (баъд), **пеш, пас, эру** (ин рӯ) **эсин** (ин сӯ), қатори ва ғ.

Дар лаҳҷаи болооби Сурхондарё як силсила калимаву таркибҳои мушоҳида мешаванд, ки зимнан вазифаи пасояндро адо мекунанд ва аз чиҳати ифодаи муносибатҳои маъно ва мавқеи истеъмол аз пасояндҳои аслии фарқ мекунанд. Яке аз ин таафавутҳо нисбатан сушт будани алоқаи грамматикӣ баъзе пасояндҳои номист, ки дар ҷараёни таҳлил мушоҳида хоҳед кард. Ин пасояндҳо бештар аз ҳиссаҳои алоҳидаи нутқ сурат ёфта, мақоми истеъмоли онҳо ба таври зайл аст:

Пасояндҳои **пеш** ва **пас** барои ифодаи муносибати замонӣ хизмат мекунад: иҷоб нокарда пеш думод хони келин-ба рафтомад мекардагӣ, дастур мебурдагӣ келин баройи (Сина). – Пеш аз ақди никоҳ домод бо келин рафтуомад мекардагӣ, барои келин дастовез мебурдагӣ; ангур напухтан пеш мулуҳад дар сараш (Кӯкабулок) .- Ангур пеш аз пухтанаш дар сараш тоқ мепусад; палак дав партофтани пас ёра мекунад (Зевар).- Палак пас аз ривоч ёфтаниаш бута мекунад ва ғ.

Пасояндҳои **баҳад//баад** муродифи пешоянди таркибии баъд аз буда, асосан пас аз масдари мухтассар, гоҳҳо баъди исму зарфҳо омада, барои нишон додани муносибатҳои замонӣ истифода мегардад.: доманчок-ба ният мекунан-у балоғат ҳба расида баҳад тӯй мекунан (Сина).- Барои ният гаҳворабахш мекунанду баъд аз ба балоғат расидан тӯй мекунанд (духтарро); ҷанг тамом шуда баъд пайҷосолаги-ба Денов омодагӣ (Даҳана). -Баъд аз тамомшавии ҷанг дар панҷоҳсолагӣ ба Дехнав омадагӣ; дарвоза қаран баҳад мол-ат-а гита ҳаво митийам (Сина).- Баъд аз шинондани дарвоза молҳоятро пеш мекунам; се рӯз баҳад рушнӣ шуд (Кӯкабулок).- Баъд аз се рӯз равшанӣ шуд; йа дам баад омаден (Тиргарон). - Баъд аз як дам омаданд; се сол баад ангур

боғбон метийад (Кӯкабулоқ).- Баъд аз се сол ангур боғбонак мебандад ва ғ.

Баъзан пасоянди зикршуда бо пайвандаки таркибии «модом ки» хамвазифа мешавад; фарзан будан баҳад хавар мегирад-да (Сина).- Модом ки фарзанд аст албатта хабар мегирад...

Пасоянди **боз** дар ифодаи муносибати замонӣ дар намуди **боза//боз зийа//бозика//воз** дучор мешавад: шаш сол бозик Назар Сина омаду рафт дорад: пайчо кило майиз ёа сол боза хонам-ба исодас, башко нахӯрдоден (Кӯкабулоқ).- Панҷоҳ кило мавиз як сол боз дар хонаам истодааст, бачаҳо нахӯрда истодаанд; а сахар боз пурсупорс касодед-ми? (Ушор).- Аз сахар боз ҳолпурсӣ карда истодаед-ми? Ду сол бозийа минзовут- ба кор кисас (Даҳана).- Ду сол боз дар заводи винобарорӣ кор карда истодааст.; а сахар бозийа ачӯт навишта шиштем (Кӯкабулоқ). -Аз сахар боз ҳисобот навишта истодаам ва ғ.

Калимаи **баровар** (баробар) асосан пас аз масдар омада, амалеро нишон медиҳад, ки баъд аз амали дигар воқеъ гардидааст: кудоҳо шиштан баровар хуш омаден-мегуну дарсахон мекашан (Сина). - Баробари омадани кудоҳо хуш омадед мегӯянд дастархон мегустурданд; лаҳҷаи Дараи Ниҳон вожаи «қатори» мисли лаҳҷаи Ҷавзи лаҳҷаҳои Китоб(4, 114) дар ифодаи монандӣ истифода мешавад: бачекоӣ худам қатори уноҳон-а хуб медидам-ашон-а (Зевар). - Мисли бачаякҳои худам онҳоро нағз медидам; иноҳон-ам домлои қатори «Шашмақом» хондан метонан (Карш). -Инҳо ҳам мисли муаллим «Шашмақом» хонда (суруда) метавонанд ва м. инҳо.

Калимаҳои **эрӯ** (ин рӯ) ва **эси** (ин сӯ) ҳамчун муродифи пасоянди «инҷониб» барои нишон додани муносибатҳои замонӣ кор фармуда мешавад. Дина эрӯ додет рафта боша, ики окет омадан намондай-да (Карш). - Дирӯз инҷониб дадоят рафта бошад, шояд акоат омадан намондаанд-дия; ёа ма эси домлоо ки маза карда гаштим (Сина).- Як моҳ боз бо муаллимҳо кайф карда гаштем ва ғ.

Вожаи ўзбекии **буйича** пас аз исм омада, тобишҳои тахмин ва таъкиду таъиноро ифода мекунад; район буйича Салоҳустойи ғолиб-да (Сина).- Дар тамоми район Солеҳ устои моҳир-дия; облас буйинча пилони паҳата-ра биринчи райони мо битирмиш кара (Маланд). - Дар вилоят нақшаи пахтасупориро ноҳияи мо иҷро кардагӣ ва ғ.

Калимаи «гуфтагӣ» муродифи «ном» буда, ба вазифаи пасоянд меояд: Урун гуфтагӣ одам будас, кар-аш ки милтиқ-а гита мебурод-да хирс-а мипаронад (Почур). - Урун ном одам будааст, бо қаҳр милтиқро гирифта мебарояду хирсро мепаронад; мо ва гилбита гуфтагӣ хок ҳаст (Кӯкабулоқ).- Дар мо гулбута ном хок ҳаст; ёа ваҳт моҳон Ҷавонӣ гуфтагӣ қишлоҳ-ба рост шудем (Сина).- Як вақтҳо мо ба Ҷавонӣ ном деҳа рафтем ва ғ.

Омӯзиши маводи гирдоварда моро ба хулосае овард, ки лаҳҷаҳои мавриди тадқиқро ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст: 1) Лаҳҷаи Дехнав ва 2) Лаҳҷаи дараи Ниҳон, Лаҳҷаи Дехнав: тоҷикони деҳаҳои Сина, Кӯкабулоқ, Даҳана, Куёвсу, ва лаҳҷаи Дараи Ниҳон (тоҷикони води

дарёи Тӯпаланг, ки солҳои 40-ум ва 50-уми асри ХХ ба минтакаи ҳамворзамини ноҳияҳои Узуну Сариосиё ва қисман Деҳнав муҳоҷир шудаанд): а) Дарай Ниҳон: (води Тӯпаланг): Зарағно, Карсак, Пушти варак, Ҷрах, Чош, Пор, Пастӣ калон, Гӯзияк, Шотрут, Карш, Источ, Ниговат, Муч, Исмин, Тамархут, Ремагак, Хама дарча, Киштут, Зинчоп, Хӯчасиддик, Кундаи чувоз, Тангурук, Ҳисорак, Васлако, Нишра, Тегаи дароз, Карба, Рунич, Турхак, Дех, Пеши дех, Дашти калтадой, Ҳардуҳиҳо, Сари газак, Оюи кандук, Тагоба, Нови калаҳо, Шеххона, Сиро, Намозгах, Пастӣ, Гӯчаҳ, Дуоба, Оби наргис, усточаи беоб, Ҳайронбоғ, Саричӯ, Подахона, Тиргарон, Маланд, Зоғхона//Зоҳхона, Гӯрут, Хупар, Паннома//Панднома, Дехқишлоқ; б) Дарай Санггардак: Санггардак, Хӯяк, Хӯчасмин (Хӯчаи Асмин), Чанглоқ, Дехсурх, Сари ноб, Хондиза//Хончиза, Пӯчур, Боғча, Деволак//Деволон, Ҳарурӣ, Ҷшор, Хӯчаи Хубон, Мачай, Бачарбоғ; в) Дарай хурд: Зевар, Ховат, Тамшӯш, Хурватан, Мизот. Дар мачмӯъ дар Дарай Ниҳон (води Тӯпаланг) ва атрофи он 85 деҳа мавҷуд буд, ки феълан тоҷикони де ҳоти номбурда дар минтакаи ҳамворзамини Сурхондарё сукунат доранд, ки беш аз 100000 тӯдод аҳолиро ташкил мекунанд.

Хулоса, лаҳҷаҳои мавриди тадқиқ дар бобати истеъмоли пасояндҳо бо лаҳҷаҳои мухталифи забони тоҷикӣ ва забони адабӣ ҳам муносибатҳои муштарак ва ҳам фарқиятҳои назаррас доранд. Махсусан хусусиятҳои пешоянду пасоянди **қати//ки, баройи, баад//баҳад, қатори, пас, пеш, -ба/-ва, -да** инчунин ифодаи муродифи як қатор пешоянду пасояндҳо ҷолиб мебошанд.

Китобнома

1. Бердиев Б. Пешоянд ва пасояндҳо дар шеваи Ромит// масъалаҳои шевашиносии тоҷик. Ҷ.1./ Б. Бердиев. – Душанбе «Дониш» 1970.- С64-67
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. Фонетика ва морфология./ Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1985. – 280с.
3. Маҳмудов М. Лаҳҷаҳои тоҷикони райони Китоб. М. Маҳмудов. /– Душанбе: Дониш, 1978.–78с.
4. Неменова Р.Л. Предлоги в таджикском языке. / Р.Л. Неменова.–Сталинобод: ИТТ во АН ТАДЖ.ССР, 1954. –64с.
5. Каримов А. Педлог «АРАГ» в среднеперсидском языке. / А. Каримов. – Душанбе, 1972.–47с.
6. Расторгуева В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров. / В.С. Расторгуева. – Москва: Наука, 1964. –188с.
7. Ҳамроқулов Х. Шеваҳои тоҷикони райони Бойсун./ Х. Ҳамроқулов. – Душанбе, 1961.–274с.
8. Ҳамроқулов Х. Шеваҳои тоҷикони райони Сариосиё. (Дар асоси материали кишлоқи Хупар)// Мачмуаи илмӣ. Ҷ. 90. Серияи филологи. / Х. Ҳамроқулов. – Душанбе, 1974.–26-45с.

9. Чӯраев Ғ. Лаҳчаҳои арабҳои тоҷикзабон. / Ғ. Чӯраев. – Душанбе: Дониш, 1975.–285с.
10. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. –Душанбе: Дониш, 1979–250с.
11. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷ. 3. –Душанбе: Дониш, 1979.–271с
12. Эшнӣёзов М. Шеваи Ҳардурӣ./ М. Эшнӣёзов. –Душанбе: Ирфон,1967. –230с.

ПОСЛЕЛОГОВ ТАДЖИКСКИХ ГОВОРОВ ВЕРХОВЬЯ СУРХАНДАРЬИ

В статье речь идёт о послелогов таджикских говоров верховья Сурхандарьи. В данном говоре анализируется послелогии как система служебных слов и формантов, выражающих синтаксические связи слов в предложении и словосочетании. Хотя состав основных послелогов в данном говоре аналогичен литературному таджикскому языку. Наиболее яркой особенностью сравнительно с литературным является преобладание послелогов как средств выражения пространственных, временных и иных отношений.

Также встречаются междиалектные отличия внутри самых говоров: в Дехнавском говоре распространён послелог **-ба//-ва**, в Дарайниханском **-да**, в Дарайниханском говоре распространён **борика//борека**, а в Дехновском **бори//борин** или послелог **боза//бозика//бозийка** больше встречается в Дехнавском говоре.

Ключевые слова: говор, послелог, литературный, язык, словосочетания, формант, междиалектный.

POSTPOSITION IN TAJIK DIALECT OF UPPER SURKHONDARYA

This article discusses the postpositions of the Tajik dialect of the upper Surkhondarya. Particular attention is given to the analysis of the postpositions, which in this dialect is seen as a word system and formant -words that expresses syntactic relations between words in sentences and phrases. Postposition of this dialect is analogous to the standard Tajik. The peculiar feature of it however in contrast to the literary Tajik is in predominance usage of postpositions as a means of expression of spatial, temporal and other relations.

Keywords: postpositions, dialect, literary, phrase, word forming, inter-dialectical.

Маълумот дар бораи муаллиф: Махмудов Мансур- ходими пешбари илмии шуъбаи забони Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология, тел.: +992 (+992) 37 235 60 88.

Сведения об авторе: Махмудов Мансур- ведущий научный сотрудник Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия Академии наук Республики Таджикистан, кандидат филологических наук;. тел.: (+992) 37 235 60 88.

Information about the author: Mahmudov Mansur is a leading researcher of Institute of

НАҚШИ ВАНДҲОИ КАЛИМАСОЗ ДАР ТАШАККУЛИ НОМИ АШХОС

(аз рӯи маводи лаҳҷаи Лаҳш)

Рухулло Холназаров

Донишгоҳи давлатии омӯзгории

Тоҷикистон ба номи С. Айни

Барои маълумоти муфассал гирифтани оид ба антропонимияи тоҷик чараҳои пайдоиш, ташаккулу инкишофи сохту таркиб ва марҳилаҳои асосии таърихи номҳои шахсро бояд донист. Номҳои шахс, пеш аз ҳама, дар заминаи калимаҳои муқаррарӣ (апеллятивҳо) пайдо гардида, бо мурури замон гоҳо алоқаи худро бо асоси пайдоишашон гум карда, ҳамчун аломатҳои номӣ, нишонаҳо боқӣ мемонанд. Номҳои хоси одамон ҳама гуна дигаргунӣ ҷамъиятро инъикос мекунанд. Ном ба шахс маҳз дар ҷамъият мавқеи хоса дошта, барои муносибати мутақобилаи аҳли ҷамъият зарур мебошад.

Антропонимика дар давраи муосир ҳамчун як ҷузъи ономастика, ки дар навбати худ қисми забоншиносӣ мебошад, дар қатори дигар илмҳои лингвистӣ мавқеи хоса дорад. Дар аксари адабиёти илмӣ нуқтаи назар оид ба муайян кардани маънои истилоҳи "антропоним", "антропонимия" ва "антропонимика" қариб яқхеланд. Ба ақидаи забоншиносони тоҷик Ҳ. Ҳусейнов ва К.Шукурова низ антропонимика қисми забоншиносӣ, ки маҳз исмҳои хоси одамонро меомӯзад [12].

Омӯхтани ҷамъоварӣ ва аз ҷиҳати илмӣ таҳлил намудани ному насабҳо, таҳаллусу лақабҳо на танҳо барои соҳаи забоншиносӣ, балки барои соҳаҳои таърих, этнография, фарҳанг низ қимату заруранд. Онҳо барои таҳқиқи таъриху этнография ва фарҳанг дорои маводи фаровон буда, таъриху фарҳанги ҷаҳонасраи халқ, таҳаввули вазъи сиёсӣ, иҷтимоиву маданӣ, ҷаҳонбинӣи фалсафӣ, динӣ, маънавию ахлоқӣ, эстетикӣ, шавқу завқ, майлу хоҳиш, донишу тафаккур, эътиқоду меҳру муҳаббати ба ниёгон ва расму ойин доштаи мардумро дар худ таҷассум менамоянд. Антропонимия метавонад дар равшан намудани таркиби этникӣ ва кӯчиши аҳоли дар давраи кӯҳан ҳамчун манбаи пурқимати таърихӣ нақши муҳим дошта бошад. Аз сохту намуд ва миқдори антропонимҳо дар кадом сатҳ ва ҷиҳат қадар давом кардани муносибатҳои байниҳамдигарии халқу миллатҳои гуногунзабонро муайян кардан мумкин аст.

Номшиносии тоҷику форс таърихи қадим дорад. Аммо то солҳои 1960 дар собиқ Иттиҳоди Ҷамоҳири Шуравии Сотсиалистӣ оид ба ономастика мақолоти ангуштшуморе мавҷуд буданд. Вале баъдҳо, хусусан аз соли 1968 вазъият тағйир ёфт. Аввал топонимия, аз паси он антропонимия, этнонимия ва дигар навъҳои ономастика ҳар яке дар алоҳидагӣ мавриди пажӯҳиши илмӣ қарор гирифтанд. Оид ба ономастика адабиёти илмӣ ҷоп гардида, конференсияҳои махсуси ономастикӣ гузаронида мешуданд.

Доир ба ҷанбаҳои гуногуни антропонимика қорҳои бисёре ба сомон расидаанд. Тадқиқоти ономастикӣ торафт васеъ гардида, ҳудуди бештари Осиёи Миёнаро низ фаро мегирад. Дар баробари топонимика антропонимика низ васеъ инкишоф меёбад. Дар забоншиносии тоҷик оид ба ҷанбаҳои гуногуни антропонимия олимони тоҷик О. Ғ. Ғафуров, Р. Р. Раҳимов, Ф. Абдулло, Д. К. Карамшоев, А. Қаландаров, Б. Тилавов, Ш. Ҳайдаров, А. А. Горбачевский, М. Аюбова ва дигарон тадқиқот бурдаанд.

Аввалин кори илмии махсус ба антропонимияи муосири тоҷик бахшидашуда рисолаи номзадии О.Ғ.Ғафуров "Лично-собственные имена в таджикском языке" (Номҳои хоси ашхос дар забони тоҷикӣ) мебошад, ки соли 1964 дифоъ шудааст. Муаллиф дар он шароитҳои пайдоиш ва ташаккули ному лақаб, патрониму насаб, нисбаву таҳаллус, хусусиятҳои фонетикиву морфологӣ, сохту маъно ва муҳимтарин масъалаҳои маданияту таърихӣ ва этнографияи номҳоро таҳқиқ намудааст.

Оид ба ҷандин масъалаҳои маданияти номмонӣ аз тарафи олимону адибон, муаллимон ва умуман аҳли қалам дар рӯзномаву маҷаллаҳо фикру андеша ва маслиҳату дархостҳои муҳиме манзури умум шудаанд.

Вале бо ҳамаи ин масъалаву мушкилоти антропонимияи тоҷикро ҳалшуда хондан хато мебуд, зеро дар он масъалаҳои ҳалнашудаи бисёре, хусусан антропонимияи ноҳияҳо мавҷуданд, ки ба таҳқиқу таҳлили алоҳида ниёз доранд.

Таҳлили таркиби морфологияи калима аз вазифаҳои асосии морфология ба шумор меравад. Калима ҳамчун унсурҳои маънодор ва доройи мафҳуми муайян аз воҳидҳои мураккаби нутқ ба шумор меравад. Дар калима баробари маъноӣ луғавӣ як ва ё якчанд маъноӣ грамматикӣ таҷассум ёфта метавонад. Аз ин рӯ, исмҳои зиёде, махсусан исмҳои хоси шахс ҳастанд, ки ба лексемаҳои гуногун тақсим мешаванд ва ҳар як морфемаи он маъно ва вазифаи муайян дорад.

Азбаски таркиби морфологияи номҳои ашхос як хел набуда, онҳо ба содаю сохта ва мураккаб тасниф мешаванд, бинобар ин манзури мо дар ин мақола баррасии мухтасари номҳои сохтаи ашхос дар мисоли маводи собиқ ноҳияи Ҷиргатол (ҳоло Лахш) мебошад.

Калимасозӣ яке аз қисмҳои забоншиносӣ, ки сохти калимаҳо ва қонунҳои сохта шудани калимаҳоро меомӯзад. Аксари воҳидҳои луғавии наво, ки зимни таҳаввулоти таърихӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ пайдо шудаанд, аз тариқи калимасозӣ ба вуҷуд омадаанд.

Аффиксатсия яке аз воситаҳои сермаҳсули калимасозӣ буда, оид ба он дар забоншиносии тоҷик як қатор тадқиқот мавҷуданд. Дар антропонимия, асосан, бо формантҳои антропонимӣ, бо пешванду пасвандҳои исму сифатсоз, пасвандҳои сифати феълӣ ва гоҳо бандҳои аористсоз сохташавии ном маъмул буда, бештари номҳои исму сифатҳои сохта ва сифатҳои феълии антропонимшуда мебошанд. Вале дар номгузорӣ на ҳама боигарии аффиксҳо мустаъмаланд.

Аффиксу антропоформантҳо (ҷузъҳои номсоз) вобаста ба дараҷа ва мавқеи истеъмолиашон сермаҳсул, каммаҳсул ва бемаҳсул мебошанд.

Пасванди оморфемавии **-а** хоси номгузории занона буда, номҳои дорои ин пасванд аз ҳисоби исмҳои сохта, шаклҳои муаннаси арабӣ ва сифатҳои феълии замони гузашта ғайр гардидаанд [1]. Пасванди мазкур ба қатори пасвандҳои сермаҳсули номсоз дохил мешавад: **Сабза, Чилла, Фирӯза, Ҳаннона, Ҳайрона, Моҳира, Маъмура, Шоира, Сайида, Саида, Фарида, Зарифа, Шоиста, Ороста.**

Аз номҳои мазкур **Фирӯза, Моҳира, Шоира, Соида** нисбат ба дигар номҳои зикршуда дар байни мардуми ноҳияи Лахш бештар вомехӯранд.

Пасванди оммофермавии **-ак** каммаҳсул буда, ба ҳар ду ҷинс муштарак мебошад. Он, аз як тараф, ба номҳои аз исму сифатҳо ташкилёфта маънои хурдию навозиш дода, ба аломати хурде доро будани соҳиби ном ишора намояд, аз тарафи дигар, чун пасванди мансубӣ ва шаклсоз баромад мекунад:

Мардона: **Гургак, Зоғак, Зардак, Пирак, Сангак, Сияҳак, Талҳак, Шерак.** Дар байни номҳои мазкур Сангак сермаҳсултар аст.

Занона: **Қизак, Зулфак.** Ин номҳо барбаристеъмоланд.

Инчунин ба асосҳои феълӣ ҳамроҳ шуда, аз рӯи семантика ба сифатҳои феълии замони гузашта мувофиқат мекунад:

Мардона: **Ёфтак "ёфта", "ёфташуда", Талбак "талбида", "талабидашуда".** Чунин ифодаи пасванди мазкур дар забони ҳозираи тоҷик бемаҳсул ва номаъмул мебошад. Аз асоси феълӣ бо иловаи пасванди **-ак** сохтани номвожаҳо, ки тавре ки В.М. Абаев қайд кардааст, ба давраи қадим рафта мерасад. Чунинчи: ф.к. bandaka "банда", "бандашуда" аз band "бастан", (оне ки баста шудааст) [1]. Номҳои Шерак, Талҳак дар номгузории давраи форсии қадим ва миёна ба қайд гирифта шудаанд, ки чунин зухурот аз қадимияти пасванди **-ак** дарак медиҳад.

Пасванди **-ча** низ хурдиву навозишсози исм буда, дар антропонимияи ноҳия дар номҳои муштарак вомехӯрад. Пасванди мазкур бемаҳсул буда, танҳо ду ном ба қайд гирифта шудааст: **Сангча** (занона), **Мирзоча** (мардона).

Пасванди сифати нисбисозии **-ин** дар антропонимия бемаҳсул буда, танҳо дар номҳои мардона вомехӯрад: **Сангин, Ромин.**

Пасванди оморфемавии **-ӣ** ба номҳои ҳам занона ва ҳам мардона характернок буда, бештар мансубиятро мефаҳмонад. Пасванди мазкур ҳамчун пасванди насабу таҳаллусоз низ шинохта шудааст:

Мардона: Маҳдӣ, Маҳмадӣ, Рамазонӣ, Ҳисорӣ, Раббонӣ, Шаҳрӣ, Ҳочӣ, Рӯзӣ, Файзӣ, Садри, Нурӣ, Идӣ, Сайфӣ, Назрӣ.

Занона: Зулфӣ, Шаҳрӣ, Сайлӣ, Меҳрӣ, Бахтӣ, Садри, Хайрӣ, Баргӣ, Саврӣ, Ризкӣ // Рискӣ, Зебӣ.

Чи тавре ки ба назар мерасад, теъдоди номҳои дорои ин пасванд аз ҳисоби номҳои мураккаби кӯтоҳшуда низ бой шудаанд: Баргӣ (аз Баргинисо, Баргигул), Файзӣ (аз Файзигул, Файзинисо, Файзиддин).

Дар чунин ҳолатҳо пасванд ба ном маъноӣ духӯра медиҳад. Аз як тараф, мансубиятро фаҳмонанд, аз тарафи дигар, чун пасванди нейтрализатсияшуда баромад мекунад, яъне пасванд қобилияти шаклсозии калимасозии худро гум карда, ба ҷуз тағйири таркиби овозӣ ягон дигаргуниро ба амал оварда наметавонад.

Аз пасвандҳои макону фаровонсози исм ташкилбӣ ном, асосан ба номгузориҳои занҳо хос буда, онҳо ба каммаҳсул (**-истон**, **-он (-ён)**) ва бемаҳсул (**-зор**, **-шан**, **-гон**) ҷудо мешаванд:

-зор: Гулзор (занона);

-шан: Гулшан (занона);

-гон: Мижгон (занона), Меҳргон;

-истон: Гулистон, Моҳистон // Майистон // Маистон, Шабистон (занона).

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик пасванди **-он (-ён)** чун оморфама дар сохтани исму феъли ҳол сермаҳсул мебошад.

Баромади пасванди мазкур, назар ба гуфти В.С. Расторгуева, ба шумораи ҷамъи падежи родителнии забонии форсии қадим **-ānām** рафта мерасад, ки дар форсии миёна ва нав дар шакли **-ān (-он)** пасванди ҷамъсози исмро мефаҳмонад (**bandakānām** "бандагон", **asmānām** "осмон") [4,35].

Дар номгузорӣ ба сифати пасванди адъективӣ, мансубӣ баромад мекунад. Он ба ҳар ду чинс характернок буда, ба гурӯҳи пасвандҳои каммаҳсул дохил мешавад.

Мардона: Талбон, Мардон, Пирон, Ҷовидон, Даврон, Мирон.

Занона: Амирон, Мастон, Тобон, Ҳурон, Хандон, Ҷонон.

Олими шинохтаи рус В.И.Абаев исмҳои скифии бо **-ān** вобастаро шарҳ дода қайд менамояд, ки пасвандҳои **-ān** ва **-ak**, ки чун пасвандҳои адъективӣ, мансубӣ ва шаклсоз шинохта шудаанд, метавонанд ҷойи ҳамдигарро иваз намоянд. Чунончи, **stukān** (**stukānos**) ва **stukaak** (**stukaakos**) аз **stuka** "калон", ос.м. **хохаg** ва **хаҳхон** "кеҳӣ" [1]. Чунин зухурот дар номҳои тоҷикии Пирон // Пирак, Мардон // Мардак, Талбон // Талбак, Зардон // Зардак, Ҷонон // Ҷонак, Амирон // Амирак низ ба назар мерасад, ки он боз як бор қадимияти пасвандҳо ва ба ҳам тавъам будани забонҳои тоҷикию скифиро исбот менамояд.

Пасванди исми шахссози **-бон** дар номгузорӣ бемаҳсул буда, дар номҳои мардона ва занона ба қайд гирифта шудааст:

Мардона: Меҳр(у)бон;

Занона: Шаҳрибон//Шаҳрбон.

Пасвандҳои исми абстраксои **-ор, -гор** низ бемаҳсул буда, дар номгузориҳои ноҳия танҳо дар ду номи мардона ба қайд гирифта шудаанд: Рафтор, Ёдгор.

Пасванди оморфемавии **-она** дар номгузори ба ҳар ду чинс муштарак буда, бештар мансубият ва натиҷаи амалу ҳолатро ифода менамояд ва ба гурӯҳи пасвандҳои каммаҳсули номсоз дохил мешавад:

Занона: Шукрона, Мастоно, Басона, Субҳона, Ягона, Ҷонона.

Пасванди сифатсои **-о** низ дар номсозӣ каммаҳсул буда, ба номгузориҳои ҳар ду чинс характернок мебошад:

Мардона: Доро, Тавоно;

Занона: Зебо.

Баромади пасванди мазкур ба пасванди забони форсии қадим **-ауа // -уиш** рафта мерасад, ки дар форсии миёна дар шаклҳои **-уиш > ā** ва нав **-о** пасванди сифатсозро мефаҳмонад: Дақауава^hиш > Дақауа > Дақиуиш > Дāкā > Доқо, "дорои некӣ", "сарватманд", "доро" [1].

Пасвандҳои сифатсои **-вар, -ваш, -гин, -гун, -нок, -ук**, ки ба аломате доро ё монанд будани предметро мефаҳмонанд, дар номгузориҳои бемаҳсул буда, асосан дар номҳои занона ба қайд гирифта шудаанд:

-нок: Аламок (занона);

-ваш: Маҳваш (занона);

-вар: Сарвар (муштарак);

-гун: Гулгун (занона);

-гин: Шабгин (занона); ¹

-ук: Нозук (занона).

Аз пасванди оморфемавии **-ина** ташкилшавии ном ба антропонимияи занона хос буда, он асосан ба аломате доро будани предметро ифода мекунад ва камистеъмолу каммаҳсул мебошад: Ганчина, Зарина, Зулфина, Раҳмина, Сабрина, Сабзина, Таҳмина, Шоҳина.

Пасванди замони ҳозираи сифати феълӣ **-анда** хоси номгузориҳои занона буда, камистеъмолу бемаҳсул мебошад: Басанда, Раҳшанда.

Аз рӯйи қолаби **асос + пасванд + пасванд** сохташавии ном низ дар антропонимия хеле мустаъмал мебошад. Чунин номҳо хоси номгузориҳои занона буда, бештар аз исму сифатҳои нисбӣ бо воситаи пасвандҳои **-зор, -гон, -он (-ён), -ӣ, -гун**, пасванди муаннасози **-а (-я)**, антроформантҳои **-бӣ (-вӣ)** сохта шудаанд. Ин калимаҳо маъмулан ду зинаи калимасозиро тай мекунанд. Аввал тавассути як пасванд ва баъдан бо пасванди дуюм даври калимасозӣ анҷом меёбад:

-зор+а: Гулзора < Гул+зор+а;

-гон+а: Мижгона < Миж+гон+а;

-он+а: Раҳшона // Рухшона < Раҳш+он+а;

-он+бӣ(-вӣ): Ҳуронвӣ < ҳур+он+вӣ, Туронвӣ < Тур+он+вӣ;

-а+вӣ: Итобавӣ < Итоб+а+вӣ;

¹ Номҳо дар асоси маводи рӯйхати номҳои ашхоси ҷамоатҳои ноҳияи Собиқ Ҷиргатол (ҳоло Лаҳш) гирд оварда шудаанд.

-и+я: Нурия < Нур+и+я, Лутфия < Лутф+и+я, Ҳурия < Ҳур+и+я, Рис(з)кия < Риск+и+я, Шахрия < Шахр+и+я;

-и+ён: Аҳлиён < Аҳл+и+ён.

Бо пешвандҳо сохташавии ном дар антропонимия бемахсулу камистеъмол мебошад. Дар номгузории ноҳия танҳо 3 ном ба қайд гирифта шудааст, ки аз исму сифатҳои сохта ташкил ёфтаанд:

Мардона: **Ҳамрох//Ҳамрох, Ҳамдам;**

Занона: **Баноз.**

Номҳои ба воситаи бандаки шахси III танҳои феъли аористсоз (**-ам, -ад**) ташкил ёфта низ бемахсулу камистеъмол буда, танҳо 3 ном ба қайд гирифта шудааст, ки ба ҳар ду чинс муштараканд: Истад, Истам, Монад.

Дар таркиби ном формантҳои антропонимии **-бӣ (-вӣ), -бо, -диз, -ида, -иза, -ила, -ния, ма-(-ма), мама-, мат-(мат-) // мад-** вомехӯранд, ки маънои мустақил надоранд, вале дар забон чун аффикс қабул намешаванд. Онҳо танҳо хушоҳангии номро таъмин мекунанд. Омилӣ пайдошавии онҳо гуногун мебошад. Формантҳои **ма-, мама, мат // мад, -бӣ (-вӣ), бо-** дар натиҷаи кӯтоҳшавӣ маънои мустақили лексикашро гум кардани номҳои Муҳаммад, Бибӣ ва Бобо ба вучуд омадаанд. Формантҳои **ма-, мама-** ва **бо-** дар қисми аввали якҷанд номҳои мардона мустаъмал мебошанд: Марачаб, Мамурод, Мамарӯзӣ, Мамашоқир, Бониёз, Бомурод.

Форманти **мат // мад** низ хоси номи мардона буда, дар қисми аввал ё дуюми ном истифода мешавад: Матмурод, Мадалӣ, Мадамин, Шомат, Қулмат, Гулмат.

Форманти **-бӣ (-вӣ)** дар қисми якум ва дуюми номҳои занона вомехӯранд: Бивалия, Бифотима, Гулбӣ, Норбӣ, Моҳбӣ // Моҳвӣ, Почовӣ.

Формантҳои **-ида, -ила, -иза, -ния**, ки бо пасванди муаннасози **-а** дар як таркиб омадаанд, хоси номгузории занона буда, дар антропонимияи ноҳия камистеъмол мебошанд:

-ид+а: Моҳида, Холида, Шоҳида;

-ил+а: Рамзила, Нозила // Назила;

-из+а: Сарвиза;

-ния: Зарния.

Шояд номҳои мазкур аз рӯи аналогияи Фариза, Фарида, Фозила пайдо шуда бошанд. Номи Холида чун омограф ба маънии ҷовидон (аз ар. шакли муаннаси холид "ҷовидон") низ истифода мешавад.

Форманти **-диз** хоси номгузории мардона мебошад. Форманти мазкур асосан дар таркиби номҳои аслии тоҷикӣ ба назар мерасад: Шабдиз.

Хулоса, исмҳои сохта ба хусус исмҳои сохтаи ашхос дар таркиби луғавии забони минтақаи таҳлилшаванда нақши муҳим доранд ва бо роҳи воситаҳои гуногун сохта мешаванд, аммо роҳи морфологии сохташавии онҳо (махсусан аффиксалӣ) ҷойгоҳи хоса дорад.

Китобнома

1. Абаев, В. И. Историко-этимологический словарь осетинского языка./ В. И. Абаев. –М., –Л., 1958.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов./ О.С. Ахманова. – М.: СЭ, 1966. –607 с.
3. Гафуров А.Г. Лично-собственные имена в таджикском языке. // АКД. / А.Г. Гафуров. –Душанбе, 1964. –14 с.
3. Мирзоев Ф. Нейтрализатсияи суффикси -й (-гӣ) дар забони тоҷикӣ. / Ф. Мирзоев. // Мактаби советӣ, 1981, № 8. –С.16-18.
4. Основы иранского языкознания. Древнеиранские языки. / Основы иранского языкознания. - М.: Наука, 1981. -388 с.
5. Расторгуева В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров. / В.С. Расторгуева. –М.: Наука, 1964.-188с.
6. Трубецкой Н.С. Основа филологии./ Н.С. Трубецкой. –М., 1960.
7. Унсурмаолии Кайковус. Қобуснома. /У.Кайковус. –Душанбе: Маориф, 1979. –192 с.
8. Хоркашев С. Бахши калимасозии забон. /С. Хоркашев. //Илм ва ҳаёт. №1–3. 2000.
9. Хоркашев С. Калимасозии исм бо пасвандҳо. /С. Хоркашев. – Душанбе: Ирфон, 2010. –143с.
10. Ҳайдаров Ш. Луғати чандомади антропонимҳои тоҷикони райони Ашт. / Ш. Ҳайдаров./ Х. Ҳусейнов.–Душанбе: Дониш, 1986. -226 с.
11. Ҳусейнов Х. ва Шукурова К. Луғати истилоҳоти забоншиносӣ. / Х. Ҳусейнов.–Душанбе: Маориф, 1983.
12. Ҷӯраев Ф. Лаҳҷаҳои арабҳои тоҷикзабон. /Ф. Ҷӯраев. -Душанбе, 1975. – 228 с.

РОЛЬ ФОРМАНТОВ В ФОРМИРОВАНИЯ АНТРОПОНИМОВ

(на материале Ляхшского района)

В статье анализируются словообразовательные и формообразовательные форманты в совершенствовании словарного состава антропонимического характера говора Ляхшского региона таджикского языка. Среды этих формантов особую роль играют такие форманты как **-истон, -он (-ён), -зор, -шан, -гон, -зор, -бон, -ор, -гор, -она, -вар, -ваш, -гин, -гун, -нок, -ук, -ина, -анда, -он (-ён), -й, -а (-я), бӣ (-вӣ) -бӣ (-вӣ), -бо, -диз, -ида, -иза, -ила, -ния, ма-(-ма), мама-, мат-(мат-) // мад-** и другие различающиеся по уровню употребления: активностью и пассивностью, которые рассматриваются с привлечением обширного материала говора Ляхша.

Ключевые слова: антропонимия, формант, словообразования, говор, суффикс, префикс и др.

THE ROLE OF FORMANTS IN THE FORMATION OF ANTOPONYMS

(based on the Lyakhsk district materials)

The article explores the word-forming and form-building formants in the enrichment of vocabulary possessing antroponym characteristic in the Lyakhsh dialect of Tajik language. The following formants play a particular role: **-истон, -он (ён), -зор, -шан, -гон, -зор, -бон, -ор, -гор,-она,-вар,-ваш, -гин,-гун, -нок, -нок, -ук, -ина, -анда, -он, (-ён), -й, -а (-я), бй, (-вй), -бй, -бо,-диз, -ида, -иза, -ила, -ния, ма-(-ма), мама-, мат-(мат-)//мад-** and others differing according to their level of usage: activeness and passiveness which are considered with the involvement of voluminous material of Lyakhsh dialect.

Keywords: antroponymy, formant, word-forming, dialect, suffix, prefix and others.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рухулло Холназаров -докторанти кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТ ба номи С.Айнӣ. Тел.: +992 918557653;

Сведения об авторе: Рухулло Холназаров -докторант кафедры теории и практики языка ТГПУ имени С.Айни. Тел.: +992 918557653;

Information about author: Ruhullo Kholnazarov - doktorant of theory and practice of language Tajikistan State Pedagogical University named S.Ayni. Tel .: +992 918557653;

УДК:491.-3
М-95

БАРРАСИИ ИСТИЛОҲОТИ НАВИНИ ЗАБОНИ ФОРСӢ

Муҳаббатов Абулфазл

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Истилоҳот яке аз бахшҳои муҳими забон буда, ҷиҳати равшан баён ифода шудани матлаб ва зуд ба ҳадаф расидани гӯянда мусоидат мекунад. Дар баробари пешравии ҷанбаҳои гуногуни ҳаёт истилоҳот ҳам такмил меёбанд ва ҷиҳати истифодаи дуруст баррасии онҳо муҳим арзёбӣ мешавад. Махсусан истилоҳоти нав дар забони форсӣ ба суръат зиёд мешавад, гоҳо аз фарҳангномаҳо берун мемонанд ва баъзан як истилоҳ ба маъноҳои гуногун истифода шуда, танҳо дар матн метавон маънои истилоҳии онро дарк намоем. Дар масъалаи истилоҳоти забоншиносии забони форсӣ низ вазъ ҳамин аст, ки дар ин гузориши кӯтоҳ бо истифода аз луғатномаҳои муътабар чанде аз онҳоро баррасӣ менамоем.

Кадам вожаҳо вожаҳои навад ва чи чизе барои ин метавонад меъёр бошад. Яке аз роҳҳои муътамад ва дар айни замон дастрас ин муқоисаи вожаҳо дар фарҳангҳои муътамаде, ки ҳам дар Эрон ва ҳам берун аз он ба таъби расидаанд, мебошад. Аз ҷумла, дар бахши ибтидоӣ ё ташреҳии фарҳанг «فرهنگ فارسی به روسی», ки дар ду ҷилд соли 1983 дар Маскав таҳти роҳбарии Рубинчик Ю. ба ҷоп расидааст, омадааст: дар ҷилди 1 – «Персидско-русский словарь. Том 1, от ١ до ٥, издание 2-е, стереотипное, с приложением новых слов» ва дар ҷилди 2 низ айнан ҳамин чиз оварда шудааст. Аз ин тавзеҳот чунин бармеояд, ки аз замони таълифи аввали

фарҳанг ва ҳатто, ҳангоми тадвини чопи дувум, пайдоиши вожаҳои нав ба гунае будааст, ки муаллифон ё мураббони фарҳанг то остонаи чоп аз онҳо беҳабар будаанд. Пас аз баррасиҳо ва таҳлили чандин фарҳангҳои машҳур ба хулосае расидем, ки ин кори мураббони «Фарҳанги форсӣ ба русӣ» ҳам монанд ба фарҳанги машҳури « لغت نامه » ва фарҳанги тафсирии арабии «المنجد» ва соири фарҳангҳои машҳури дунё будааст.

Дар робита ба забони форсӣ метавон гуфт, ки пас аз Инқилоби исломӣ вожаҳо, истилоҳот ва ибороти истилоҳӣ хеле зиёд буда, ки қаблан дар забон ё вучуд надоштанд ва ё агар вучуд доштанд, маъмул набуданд. Аммо нуктаи ҷолиби назар ин аст, ки дар баҳши вожаҳои нави забони форсӣ, ки дар замимаи фарҳанг оварда шудааст, тақрибан 90 дар сади ин вожаҳои тозазӯҳур аслан форсианд. Соири вожаҳои, ки тоза зӯҳур кардаанд, дар қолабҳои омехта, яъне ҳатман як ҷузваш форсӣ бошад, сохта шудаанд. Ҳамон тавре ки аз номи инқилоб ва сохтори сиёсӣ – Ҷумҳурии Ислומии Эрон бармеояд, ин падида то андозае таъсири худро ба вожаҳои забони форсӣ гузоштааст. Яъне, вожаҳо ва таъбироти комилан арабӣ дар забони форсӣ ба таври густурда арзи ҳастӣ намудаанд. Аммо, лозим ба зикр аст, ки дар ҳама бахшҳои забон чунин як таҳаввулот ба миён омадааст, ки асосан дар қолаби воҷасозии забони форсӣ сохта шудаанд, ба мушоҳида мерасад.

Бинобар ин, вожаҳои нави забони форсиро вобаста ба соҳаҳо ё бахшҳои мухталиф гурӯҳбандӣ намуд мумкин аст. Аммо матлаби асосии мо дар ин гузориш истилоҳоти баҳши забоншиносӣ аст, ки мавриди пажӯҳиш ва баррасӣ қарор хоҳем дод.

initiation – آغازش

Ин вожаи нави забоншиносӣ баёнғари ин аст:

[8,15]"حرکت تلمبه ای اندام های آرایی که با عث جریان هوا در مجرای آوایی برای تولید آوایی شود"

- آغازشگر - initiator

«ағазешгәр» ба ин маънӣ аст:

"هر یک از اندام های آوایی که موجب آغازش شود" [8, 15]

- آغازگر - [ағезгәр] - theme

Фарҳангистон ин вожаи навро барои баёни ин маъноҳо пешниҳод кардааст:

"در دستور نقش گرا سازه آغازین پیام" [8, 15]

Агар каме дуртар аз мавзӯи баҳс биравем, дар ҳамин як тавзеҳ боз ба чанд вожаи нав, ки қаблан дар забон корбурд надоштанд, дида мешавад, мисли «нағшгара», «сазе» ва «ағазгара». Вожаи «сазе» дар забоншиносӣ чун «constituent» ҳар як аз аҷзҳои ташкилдихандаи ҷумла дар сатҳҳои мухталифи синтаксисиро мефаҳмонад. Аммо ҳамин вожа, яъне «сазе» дар баҳшии муҳандисии имрон ва хеле бахшҳои дигар чун «structure» (8.396) фаҳмида мешавад ва мушоҳидот нишон медиҳад, ки дараҷаи корбурди он хеле боло аст.

Аз ҳамин як вожаи «ағаз» боз ду истилоҳи нави забоншиносӣ:

ағазгәрсازی «ағазгәрсазӣ» - «thematization» ва «آغازه» «ағазе» - home page сохта шудааст, ки агар аввалӣ чун истилоҳи забоншиносӣ фарояндеро,

ки дар он як «сазе» дар оғози паём қарор мегирад, фаҳмида шавад, пас дувумӣ чун истилоҳи роёнаӣ ба маънии нахустин сафҳаи иттилоотии як фард ё созмон ба рӯи шабакаи Интернетро мефаҳмонад.

Вожаи «ава» - *phon* дар фарҳангҳои қаблӣ на чун воҳиди забоншиносӣ, балки чун «аваз» ташреҳ мешуд. Масалан, дар фарҳанги дучилдаи «فارسی به روسی» [3] дар мавриди «ава» чунин омадааст: «اوا – [ава] 1) см. آواز ; 2) и.с.м. Ава [3,140]. Аммо агар вожаи «аваз»-ро дар ин фарҳанг пайгирӣ кунем, ҳеҷ мафҳуми забоншиносӣ дар он дида намешавад, танҳо дар шакли «آوازپزیر» – «авазпәзир» чун истилоҳи забоншиносӣ ба маънии «согласный» [3,140] омадааст.

Дар «Фарҳанги вожаҳои мусавваби Фарҳангистон» вожаи «ава» – *phon* чун истилоҳи забоншиносии «*phone*» оварда шудааст, ки дорои маънии «кучактарин воҳиди овоии қобили тақтеъи гуфтор» [8,21] мебошад.

Муқоисаи вожаи мазкур дар ду фарҳанг – «Фарҳанги форсӣ ба русӣ» ва «Фарҳанги вожаҳои мусавваб» баёнгари он аст, ки вожаи «ава» ахиран тавсеаи маъноӣ пайдо карда, табдил ба як истилоҳи забоншиносӣ шудааст. Инро дар намунаҳои дигар, аз қабилҳои «آواشناختی» - *phonetic*, «آواشناس» - *phonetician*, «آواشناسی» - *phonetics* метавон дид, ки имрӯз на танҳо дар Эрон, балки дар Тоҷикистон низ мавриди қорбурди фаъолдоранд. Гузашта аз ин дар ҳуди забоншиносии Эрон истилоҳи нави «آواشناسی تولیدی» - *articulatory phonetic*, ба маънии

"شاخه ای از آواشناسی که به مطالعه نحوه تولید آواها در دستگاه گفتار انسان می پردازد". [8,21]
آواشناسی زیر زنجیری – *آواشناسی-ی*

зәбар зәнджири, ки калка аз *suprasegmental phonetics*, «آواشناسی شنیداری» - *auditory phonetics*, «آواشناسی صوتی» - *acoustik phonetics*, «آواشناسی قانونی» - *foreusis phonetics* дар истемоланд, ки ба тадриҷ дар ҳоли тасбит шудан чун истилоҳ ҳастанд.

Вожаи «аҳанг» - *ahang* – дар фарҳангҳо на ба маънии *intonation* омадааст, аммо дар «Фарҳанги вожаҳои мусавваб» чун истилоҳи забоншиносӣ ба маънии «*intonation*» оварда шуда, чунин тавзеҳ шудааст: «تغییرات زیرویمی در [8, 22]. گفتار»

Ба назари мо барои ифодаи мафҳуми «интонатсия» «*ahang*» - хеле ба ҷо аст. Аз ин ҷост, ки ду истилоҳи ҷадид аз ин вожа барои истилоҳоти забоншиносӣ сохта шудааст, ки ҳарду табиӣ ва ҷавобгӯ, қабл аз ҳама ба маънии калкашуда ва ҳамчунин ба меъёрҳои воҷасозии забони форсӣ мебошанд:

«*ahang-e офтан*» - *ahang-e хизан* - *falling intonation* ва «*ahang-e хизан*» - *ahang-e офтан* - *intanation rising*.

Дар бисёре аз маворид вожаи тоза сохта шуда, дар як ришта аз илм маънии дигар ва дар бахши дигар комилан дорои маънии муқобил мегардад, ки ин боиси ба вучуд омадани омонимҳо мешавад. Ба таври намуна, ба вожа – истилоҳи «*إسناد*» «эснад» назар меандозем. Вожаи мазкур дар забоншиносӣ чун «*predication*» пешниҳод шуда ва чунин шарҳ

ёфтааст: "رابطه بين نهاد و گزاره", яъне робита байни мубтадо ва хабар, вале дар риштаи илми равоншиносӣ «эснад» ба маънии «attribution» аст, ки маънии тавзеҳи рафтори дигарон ё худ ва таъини иллати он бо истинбот аз шароит ва асбоби он аст [8, 41].

Истилоҳи «эснади» низ сохта шудааст, ки чун истилоҳи забоншиносӣ баёнкунандаи «марбут ба эснад» аст [8,41].

Лозим ба зикр аст, ки тадвинкунандагони «Фарҳанги вожаҳои мусавваб» саъй бар он доштаанд, ки вожа ё истилоҳи тозасохтаи онҳо ҳарчи бештар аз вожаҳои форсӣ бошад. Вале дар бархе аз маворид онҳо вожа – истилоҳоти таркибиеро пешниҳод мекунанд, ки ҳар ду ҷузъи асосӣ ва гоҳе бештари он вожаҳои арабӣ аст. Ба таври мисол, истилоҳи اطلاع مفروض - «эттела-йе мафруз» - given information, ки ба ҷуз эзофат ҳар ду вожаи арабӣ аст, ба маъниҳои зер пешниҳод шудааст:

"اطلاع مفروض [زبان شناسی] در ساخت اطلاع جمله، اطلاعی که از دید گوینده یا نویسنده برای شنونده یا خواننده نا آشناست و از آن خبر ندارد" [8,45].

Агар истилоҳи мазкурро ба забони русӣ баргардонем ин тавр мешавад: "предпологаемые информации". Вожаи "предпологаемый" дар "Русско-персидский словарь"-и Г.А.Восканян ба сурати зер оварда шудааст:

«Предлагаемый فرضی farzi, مفروض mafruz; احتمالی ehtemāli (вероятный). [1,500].

Ҳамчунон ки аз тавзеҳоти ин фарҳанги муътабар дида мешавад, ҳеҷ вожаи форсӣ барои ифодаи вожаи арабии مفروض дида намешавад. Ин далолат бар он мекунад, ки на дар ҳама маврид метавон вожаҳои арабиро иваз ба вожаҳои форсӣ кард. Аммо дар мавриди вожаи "information" метавон дохили баҳс шуд. Ин вожа дар фарҳанги фавқуззикри Восканян Г.А. ба таври зер тавзеҳ шудааст:

информ||атор – м. مخبر mokhber, گزارشگر gozāreshgar, خبرچین khabarchin ... //~ ация. ж. اطلاعات ettelä'ät, اخبار - akhbar (известия); ... / ~ ирование с. آگاهسازی – ägāhsāzi, آگاهی – ägāhi ... [1, 205].

Пас, дар ин мавриди мушаххас, ба назари мо бештар буд, ки дастандаркорони фарангистони севум ба ҷои اطلاع مفروضى ettelä-ye mafruzī метавонистанд истилоҳи آگاهی مفروضى -ро ба кор бибаранд, ки ин ҷавобгӯ ба усул ва завобите аст, ки худи ҳамин Фарҳангистон эълон доштааст. Аммо اطلاع نو ettelä-ye nõu – new information чун истилоҳи забоншиносӣ ба сурати зер дар «Фарҳанги вожаҳои мусавваб» ташреҳ шудааст:

" - در ساخت اطلاع جمله، اطلاعی که از دید گوینده یا نویسنده برای شنونده یا خواننده نا آشناست و از آن خبر ندارد". [8,45]

Маълум аст, ки истилоҳоте, ки аз сӯйи Фарҳангистон пешниҳод мешавнд, ғолибан ҷанбаи тавсиявӣ доранд. Яъне барои баёни вожаи бегона, ки аксаран англисӣ ҳастанд, гоҳе ду ва ҳатто бештар истилоҳ ба забони форсӣ пешниҳод мешавад. Ин далолат бар он дорад, ки кадом як истилоҳ дар ҷомеа роиҷ гардад, марбут ба худи ҷомеа аст. Масалан, барои баёни истилоҳи «articulator» ду истилоҳ ба забони форсӣ тавсия шудааст: اندام تولید، فراگر

"هر يك از اندامهای آوایی فعال و تأثیرگذار در تولید آواها" [8,57].

Дар ин ду истилоҳи мусавваби Фарҳангистон аз ду тарзи ташаккул ва такмили забон истифода шудааст: агар истилоҳи аввалии تولید аз роҳи омехта, яъне «форсӣ+арабӣ» сохта шуда бошад, пас истилоҳи дувумӣ ҳар ду чузъ комилан форсӣ аст.

Аммо барои баёни истилоҳи «speech organs» истилоҳи آوایی «andāmāhā-ye āvāyi» мусавваб шуда ва имрӯз корбурди хеле фаъол дорад, ҳама чузъҳо форсианд:

"اندام های آوایی [زبان شناسی] همه اندام هایی که در تولید آواهای زبان هستند، از پرده دیافراگم تا لب ها" [8,57].

Дар саҳифаи 59-и Фарҳанги вожаҳои мусавваб истилоҳи انسدادی ensedādi ба ҷои «stop» чун истилоҳи забоншиносӣ ба тасвиб расидааст, ки ба назари мо наметавонад баёнғари истилоҳи «stop» бошад. Зеро انسداد дар Фарҳанги форсӣ ба русӣ ба таври зер оварда шудааст:

1) закупорка; засорение; непроходимость; [энседад] - انسداد

2) заграждение, преграда [3,135]

Ба назари мо вожаи форсии "ایست" - ist - "stop" дар ин маврид хеле бехтар аз вожаи "ensedadi" аст.

Вожаи بخش bakhsh дар истилоҳоти забоншиносӣ дорои чунин маъниҳост:

"بخش component" "هر يك از قسمت های چهارگانه تشکیل دهنده دستور زایش – گشتاری" [8,80].

Ин дар ҳоле аст, ки بخش дар дигар риштаҳои илм дорои маъноҳои мутафовит аз маънии забоншиносии он аст. Масалан, بخش дар соҳаи маъмурӣ - идорӣ ба маънии "departament" буда, чунин тавзеҳ шудааст: departament - bakhsh, goruh, گروه بخش،

"بخش یا قسمتی از یک مؤسسه" [8,80].

"آغازین پیام سازه در دستور نقش گرا [زبان شناسی] آغازگر" [8,15].

Ин ҷо низ барои равшантар шудани маънии тавзеҳи боло лозим аст ба вожаи سازه - сазе тавзеҳ дода шавад:

"سازه [caze] [زبان شی] constituent – هر يك از اجزای تشکیل دهنده جمله در سطوح مختلف نحوی" [8,393].

Дар мавриди ду истилоҳи чадиди آغاز ва سازه, ки ҳар ду аз роҳи вожасозии вандӣ сохта шудааст, ҳаминро бояд зикр кард, ки ба маъноҳое, ки болотар чун истилоҳи забоншиносӣ тавзеҳ ёфтаанд, танҳо дар забоншиносӣ чунин фаҳмида мешаванд. Ҳамин вожаи آغاز дар зистшиносӣ ба маънии "primer" аст, на ба маънии "theme". [8,15]

Аммо истилоҳи سازه "caze", ки аз рӯи қолаби "AZX+e" сохта шудааст, дар муҳандисии имрон ба маънии "structure", яъне "сохтор аст". [8,393].

Вожаи پایه - пайе дар фарҳанги дучилдаи "Персидско-русский словарь" ба бештар аз даҳ маънои луғавӣ ва маҷозӣ ташреҳ шудааст, ки ҳеҷ кадом ба маъни ё истилоҳи забоншиносӣ нест. Вожаи мазкур бар асари тавсеаи маъноӣ густириш пайдо карда, чун истилоҳи забоншиносӣ ба таври зер қаламдод мешавад:

"پایه، base [زبان شناسی] واژه یا بخشی از واژه که در هر فرایند صرفی یا اشتقاقی وند جدید به آن اضافه شود" [8,126].

Вале дар ин таърифи "Фарҳанги вожаҳои мусавваб" метавон дохили баҳс шуд. Ин, ки вожа дар ҳар фароянди сарфӣ ё вожасозӣ метавонад ванде қабул кунад, комилан дуруст аст. Аммо баҳше аз вожа дорои чунин вижагӣ нест. Ба назар мерасад, ки ин ҷо нимвандҳо бо вандҳо омехта шудааст. Зеро дар забоншиносии Эрон то ҳол фикру назарҳои мухталиф дар бораи нимвандҳо вучуд дорад. Агар бархе аз забоншиносони эронӣ аз вучуди нимвандҳои номӣ, ки дар забоншиносии Эрон "вандваре" гуфта мешавад, ном бибаранд, вале баҳши дигар онро зикр ҳам намекунанд.

Дар истилоҳоти забоншиносӣ як истилоҳи дигар бо بخش پایه bakhsh-e rāye - base component дида мешавад, ки дорои маънии зер аст:

"یکی از بخشهای تشکیل دهنده دستور زایش - گشتاری که ساخت جمله در آن شکل می گیرد" [8,80]

Барои дуруст дарк кардани тавзеҳоти боло лозим аст, ки دستور زایش - گشتاری тавзеҳ дода шавад.

دستور زایش generative grammār, дастур-е зайешӣ " [زبان شناسی] رویکردی و نحو بنیان به زبان که چامسکی آنرا مطرح کرده است و اکنون نظریه های گوناگونی را در بر می گیرد". [8,309]

Ҳамчунин вожаи بخش дар чанд таркиби дигар истилоҳи нави забоншиносӣ, аз қабилӣ transformational component, بخش گشتاری - بخش معنایی, semantic component, بخش نحوی - syntactis component, بخش راجی - phonological component сохта аст, ки имрӯза дар забоншиносии Эрон қорбурди ғаъол доранд. Бидуни шак, метавон гуфт, ки аз истилоҳоти ҷадиди забони форсӣ маҳсуб мешаванд, ки қаблан дар забон қорбурд надоштанд.

Истилоҳи дигари забоншиносӣ پایان بخش – theme аст, ки аз рӯйи қолаби вожасозии «қайд+АЗХ» сохта шудааст:

[زبان شناسی] "آنچه در جمله در پی آغازگر می آید" [8,124].

Пас, дар ин таърифе, ки дар «Фарҳанги вожаҳои мусавваб» дарҷ шудааст, чунин бармеояд, ки мурааттибон ё донишмандони саршиноси риштаи забоншиносии Эрон нимвандҳоеро, ки тибқи қолаби вожасозии «исм+АЗХ», ки аз қолабҳои доим амалкунанда ва дар айни замон хеле бостонии қолабҳои вожасоз забони эронӣ аст, на чун нимванд ё «вандваре», балки чун «баҳше аз вожа» баҳо медиҳанд.

Дар забоншиносии Эрон ду истилоҳи забоншиносӣ роҷеъ ба вожасозӣ бо номҳои мухталиф, вале моҳиятан баёнғари ҳамон як маънӣ дида мешавад, ки яке аз «АЗГ+е» «есме маф'ул» ва дигарӣ «исм-е фаел» унвон шудаанд (44), ки аз рӯйи қолаби АЗХ+анда аст. Агар истилоҳи пешниҳодкарда ва қабулшудаи «Фарҳанги вожаҳои мусавваб» -ро дар мавриди истилоҳи ҷадид барои забоншиносӣ пзирنده аз назари таҳқиқ баррасӣ намоем, маълум мегардад, ки он аз рӯйи қолаби «АЗХ+анде» сохта шудааст. Нахуст, бибинем, ки истилоҳи «пәзирәнде» дар забоншиносӣ ба ин маъно тавзеҳ шудааст:

Theme - пәзирәнде – پذیرنده

[زبان شناسی] در دستور زایش، یکی از نقش ها یا حالت های معنایی گروه های اسمی که نشاندهنده کنش یا وضعیت تملک پذیری آن گروه اسمی در جمله است". [8,129].

Аммо ҳамин истилоҳ «пәзирәнде» дар бахши болотар – پذیرنده – пәзирәнде – thematic чунин омадааст:

"پذیرنده" [زبان شناسی] مربوط به نقش معنایی موضوع ها در جمله [8,129]

Ин чо мушкиле ба назар намерасад, вале ҳамин як вожа ё истилоҳ дар бахшҳои дигар дорои мафҳумҳои комилан дигар мешавад. Тавре ки аз ду мафҳум барои баёни вижагиҳои забоншиносӣ дида мешавад, ду мафҳуми дигар барои соҳаҳои дигари илм пешниҳод шудааст. Тавре ки маълум аст, қатораҳои омонимӣ на танҳо душвориҳои барои соҳибзабонон, балки барои онҳое, ки мехоҳанд забони форсиро ёд гиранд, мушкилиҳои эҷод мекунанд:

پذیرنده пәзирәнде acceptor. Ин «пәзирәнде» истилоҳи шимӣ буда, чунин тавзеҳ шудааст:

پذیرنده - acceptor [شیمی] ویژگی گونه های شیمیایی که جفت الکترون می گیرد" [38,129]
پذیرنده compliant [روان شناسی] فردی کی دارای پذیرندگی است. [8,129].

Тавре ки аз тавзеҳот дида мешавад, пазирандаи дувум истилоҳи равоншиносӣ буда, вижагиҳои фардери баён мекунад, ки дорои пазирандагӣ аст.

Вожаҳо ё истилоҳоти забоншиносиро таҳлил намуда мебинем, ки аксари онҳо вожаҳои нав буда, дар гузашта корбурди зиёде дар забон ё надоштанд ё комилан вучуд надоштанд. Ба ҷумлаи ин гуна вожаҳо метавон вожаҳои «вәнд», «пишвәнд», «пәсвәнд», «ваке», «hāmхан», «тәквәж», «сетак», «сазе», «гуйеш», «hāmгун», «намад», «нимваке», «вадж», «важ», «важеган», «нимhāmхан» ва ғайраро дохил намуд, ки имрӯз дар забоншиносии Эрон, бархе аз онҳо дар Тоҷикистону Афғонистон мавриди истифода қарор мегиранд:

صداهای هر زبان را می توان به دو گروه تقسیم کرد: (۱) واکه ها، (۲) همخون ها. در زبان فارسی واکه و همخون وجود دارد. [4,27]

Вожаи «вәнд» дар Фарҳанги вожаҳои мусавваб чунин шарҳ ёфтааст:

"وند [زبان شناسی] اصطلاحی فراگیر برای انواع صورت سازهایی که فقط به تکواژ دگری (ریشه یا ستاک) متصل شود". [8,702].

Гузашта аз ин як теъдоди дигар дар шакли ибораҳои истилоҳӣ ва теъдоди дигар аз роҳи тавсеаи маъноӣ сохта шудаанд. Масалан, истилоҳ-ибораи «āндамhа-йе гофтар» чун истилоҳ тасбит шуда, корбурди фаровоне дорад:

"صدا به وسیله حرکت اندام های گفتار از قبیل لبها، زبان و جز آن به وجود می آیند". [9-27]

Дар «Фарҳанги вожаҳои мусавваб» ин ибора-истилоҳ бо каме тағйирот дар «андамhа-йе гофтар» дида мешавад, ки ба назари мо истилоҳи «āндамhа-йе гофтар», ки аз тарафи донишманди шинохта, узви пайвастаи Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, д-р Ядуллоҳи Самара пешниҳод ва истифода мешавад, беҳтар аз «āндам-е» тӯлид аст:

"اندام تولید، فراگو – articulator [زبان شناسی] هر یک از اندام های آوایی فعال و تأثیر گزار در تولید آواها". [8,57]

Дар забоншиносии Эрон ҳанӯз ҳам барои мафҳуми як истилоҳ ду ва гоҳе зиёдтар истилоҳ пешниҳод ва истифода мешавад. Масалан, барои маҳуми «ассент» ду истилоҳ тавсия шудааст:

تکيه [تاکيه] - ассент [زبان شناسی] برجستگی یک هجا یا واژه در زنجیره گفتار. (8.199)
لهجه [ләһдҗе] - ассент [زبان شناسی] "گونه ای از زبان که ویژگی های تلفظی آن موقعیت
جغرافیایی یا جایگاه اجتماعی فرد را منعکس می کند". [8,578].

Ҳамон тавре ки дида мешавад, вожаи «ләһдҗе», ки шакли англисии онро «accent» овардаанд, бо вучуди ноқис будан чун «dialect» таълиф шудааст. Барои дурусттар баҳо додани ба мафҳуми «ләһдҗе» рӯ ба «Фарҳанги форсӣ ба русӣ» овардем:

لهجه «ләһдҗе» 1) говор; наречие; диалект; 2) произношение; акцент, выговор; 3) тон, выражение [9, 433].

Дар «Русско-персидский словарь» вожаи «диалект» ба таври зер ба форсӣ тарҷума шудааст:

Диалект м. لهجه Lahje, گویش / ~ альный ... Lahje [1,131].

Тавре ки аз тавзеҳоти ин ду фарҳанги маъруф бармеояд, «ләһдҗе» дар навбати аввал чун «диалект» тавзеҳ ёфтааст. Лозим ба ёдоварист, ки асари машҳури Л.С.Пейсиков «Тегеранский диалект» чун «ләһдҗе-йе Тегран» тарҷума шудааст. Ахиран дар забоншиносии Эрон вожаи گویش «гуйеш» комилан ба маънии «лаҳча»-и забоншиносии тоҷик фаҳмида мешавад, тавре ки аз тавзеҳоти «Русско-персидский словарь» дида мешавад, истилоҳи «диалект» дар навбати дувум чун گویش оварда шудааст.

Дар «Фарҳанги форсӣ-англисӣ»-и Сулаймон Ҳаим вожаи «ләһдҗе» чунин тавзеҳ ёфтааст: لهجه Dialect, toque, accent, tone - [6,884]

Дар «English-Rersian Dictionary»-и ҳамин муаллиф вожаи «dialect» чунин шарҳ дода шудааст: Dialect - لهجه (زبان محلی) [6.205].

Дар «Фарҳанги навини пайвастаи форсӣ-англисӣ ва англисӣ-форсӣ»-и Аббоси Ориёнпури Кошонӣ ва Манучеҳри Ориёнпури Кошонӣ [8] вожаи «ләһдҗе» ба забони англисӣ чунин тарҷума шудааст:

لهجه - [7,229] dialect, accent, tone

Аммо дар баҳши англисии ҳамин вожа вожаи «гуйеш» изофа шудааст, ки дар баҳши форсӣ-англисӣ ҳеҷ кадом аз вожаҳои англисӣ муодили вожаи «гуйеш» нест:

dialect - لهجه، زبان محل، گویش [7-229].

Дар "Персидско-русский словарь" -и М.Е.Радовильский, Г.А.Восканян, А.М.Шойтов вожаи "ләһдҗе" ба қарори зер тавзеҳ шудааст:

۱ - لهجه Lahje диалект

۲ - [4,630] произношение, акцент

Манзур аз баррасии амиқи вожаи "ләһдҗе" ва "гуйеш" ин аст, ки номутаносибоеҳоро, ки имрӯз дар забоншиносии Эрон аст, аз назари таҳқиқ мавриди баҳс қарор бидиҳем, то маълум гардад, ки чунин як донишмандон ва эроншиноси маъруф, ки дар боло зикр аз онҳо шуд, "ләһдҗе"-ро чун "dialekt" мешуморанду аммо дар забоншиносии Эрон онро чун "accent" медонанд, дар чист? Ҳатто, ҳамон тавре ки мулоҳиза шуд, дар тавзеҳи "Фарҳанги вожаҳои мусавваб" гарчанде ки "ләһдҗе" чун "accent" оварда шуда бошад, вале тавзеҳот комилан мухтаси ләһдҗе аст. Ба назар мерасад, ки донишмандони эронӣ сабӣ бар он қардаанд, ки

вожаи "lāhdže"-ро, ки аслан арабӣ аст, ба як истилоҳи форсӣ, яъне "гуйеш" иваз кунанд. Аммо барои тафовути маъноии lāhdže ва "гуйеш" таърифи дурустero пайдо накардаанд:

"گویش dialect [زبان شناسی] گونه های از یک زبان که در تلفظ و واژگان و دستور با گونه معیاری همان زبان تفاوت دارد". [8,586]

Тавре ки аз тавзеҳоти вожаи «гуйеш» дида мешавад, ин таъриф тақрибан ҳамон таърифи «lāhdže» аст. Ба назари мо чунин ноҳамхониҳо, ки дар намунаи мушаххаси истилоҳи «lāhdže» ва «гуйеш» ба мушоҳида расид, тақозо мекунад, ки дар офариниши вожа ё истилоҳи нав ба забони форсӣ ва махсусан, таърифи он бояд хеле бодикқат буд.

Дигар нуктаи қобили баҳс дар забоншиносии Эрон ин гуна таъин кардани мафҳум ва вазифаҳои «мобтāдā» ва «хāбār» бо «неҳад» ва «гозаре» аст. Вожаи «мобтāдā» дар «Фарҳанги вожаҳои мусавваб» ин тавр тавзеҳ шудааст:

"مبتدا [زبان شناسی] topik در ساخت اطلاع جمله شخص یا چیزی که خبر در باره آن است و نخستین سازه اصلی جمله به شمار می رود". [8,589]

Таърифи «хāбār» ба қарори зер аст:

"خبر [زبان شناسی] comment در ساخت اطلاع جمله بخش که حاوی اطلاعاتی در باره مبتدا است". [8,270]

Ҳамин ду истилоҳро, яъне «мобтāдā» ва «хāбār»-ро Парвиз Нотили Хонларӣ чун «неҳад» ва «гозаре» ба қор бурд, ки ба тадриҷ маъмул гардиданд:

"неҳад قسمتی است از جمله در باره آن خبر می دهیم گزاره خبری است که در باره نهاد گفته می شود". [5,14]

Аммо дар «Фарҳанги вожаҳои мусавваб» барои баёни ин мафҳум се истилоҳ пешниҳод шудааст:

فاعل دستوری، فاعل نهاد

grammatical subject? subject

"[زبان شناسی] آنچه گزاره در باره آن است و در زبان فارسی معمولاً فعل به آن مطابقت می کند؟" [8, 477]

Аз ин таъриф чунин бармеояд, ки дар забоншиносии Эрон феълро, ки чузви сарф (морфология) аст, ба масоили нахвӣ низ медиҳанд. Дар забоншиносии тоҷик «мутобиқати мубтадо ва хабар» гуфта мешавад, ки комилан дуруст аст.

Истилоҳи «гозаре» дар «Фарҳанги вожаҳои мусавваб» чунин тавзеҳ шудааст:

گزاره – predicate

[زبان شناسی] "در دستور زبان اصلی ترین سازه در ساخت جمله که شامل سازه های اجباری به جز فاعل است". [8,558]

Аммо фарҳанги мазкур «гозаре»-ро барои баёни истилоҳи дигар низ тавсия кардааст:

گزاره proposition, propositional meaning, propositional content

[زبان شناسی] معنای تحت اللفظی/ صریح جمله. [8,558]

Тавре ки мебинем як истилоҳ барои баёни ду мафҳум тасвиб шудааст, ки печидагиҳо ва мушкилиҳоро дар пай хоҳад дошт.

Ин масъаларо Л.С.Пейсиков баррасӣ карда, менависанд, ки «термин, будучи таким же языковым знаком, что и слово (аббревиатура, словосочетание), характеризуется двумя основными признаками – однозначностью и соотнесенностью с данной областью науки, техники, культуры и т.д.» [2, 148]. Баъдан ин донишманди шинохта изофа мекунад, ки ин алоими истилоҳ нисбӣ ҳастанд, зеро бисёре аз истилоҳот дорои як маъно набуда, балки марбут ба бисёре аз бахшҳои илм ҳастанд. Пас, дар ин маврид чи коре бояд анҷом дод, ки чунин печидагиҳо ба вучуд наоянд. Ба назари Л.С.Пейсиков ин вазифаи он созмонҳое мебошад, ки ба низом овардани истилоҳот бар дӯши онҳост [13,148]. Барои созмонҳое чун Фарҳангистони забону адаби форсӣ беҳтар аз ин наметавон гуфт.

Дар маҷмӯъ ба танзим даровардани истилоҳот яке аз масъалаҳои муҳими илмӣ буда, ҳаматарафа омӯхтан ва чиҳати истифодаи умум қаринаҳои нисбатан сӯфташгудаи онҳоро пешниҳод кардан аз мутобиқи матлаб аст.

Китобнома

1. Восканян Г.А. Русско-персидский словарь./ Г.А. Восканян. –М., 1986.
2. Пейсиков Л. С. Лесикология современного персидского языка. / Л. С. Пейсиков. – М., Изд. МГУ, 1975.
3. Персидско-русский словарь./Под ред. Ю. А. Рубинчика. – М., 1983.
4. Радовильский М.Е., Восканян Г.А., Шойтов А.М. Персидско-русский словарь. – М., 1983.
5. خانلری پرویز نائل. دستور زبان فارسی، تهران، ۱۳۴۸.
6. فرهنگ بزرگ فارسی-انگلیسی و انگلیسی فارسی، California, USA, 1986.
7. فرهنگ بزرگ فارسی-انگلیسی، جیم، تهران، ۱۳۸۰.
8. واژه های مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی، تهران، ۱۳۷۷.
9. یدالله ثمره. آموزش زبان فارسی، دوره مقدماتی کتاب دوم، تهران، ۱۳۸۸.

Вожаҳои калидӣ: Истилоҳ, вожа, фарҳанг, лексика таъбироти арабӣ, вожасозӣ забони форсӣ, ово, шева, аффикс, лаҳҷа, баён.

ТЕРМИНООБРАЗОВАНИЯ В ПЕРСИДСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматриваются новые термины персидского языка на примере термины языкознания. Известно, что после исламской революции в словарный состав персидского языка вошли новые слова, термины и выражения, которые ранее употреблялись редко, либо вообще не употреблялись. Эти изменения произошли различными способами, в том числе словообразовательными и другими внутренними ресурсами персидского языка.

Ключевые слова: Термин, слово, словарь, лексика, арабское выражение, словообразования, персидский язык, звук, диалект, аффикс, говор, акцент

FORMATIONS OF TERMS ARE IN PERSIAN

In the article the new terms of Persian are examined on an example terms of linguistics. It is known that after islam revolution dictionary composition of Persian was entered by new words, terms and expressions that was before used rarely, or not used in general. These changes happened of different ways, including formations and other insid domestic resources of Persian.

Keywords: term, word, dictionary, vocabulary, Arabic expression, word formation, the Persian language, sound, dialect, affix, dialect, accent

Маълумот дар бораи муаллиф: Муҳаббатов Абулфазл – дотсенти кафедраи филологияи Эрони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми филология. Тел.: (992) 935-55-16-57.

Сведения об авторе: Муҳаббатов Абулфазл – кандидат филологических наук, доцент кафедры иранской филологии Таджикского национального университета. Тел.: (992) 935-55-16-57.

Information about the authors: Muhabbatov Abulfazl - Ph. D. in philology, docent Department of Iranian Philology, Tadjik national university. Tel.: (992) 935-55-16-57.

УДК:891.550.092

Н-598

ЛИЧНОЕ МЕСТОИМЕНИЕ ВТОРОГО ЛИЦА МНОЖЕСТВЕННОГО ЧИСЛА В ВАХАНСКОМ ЯЗЫКЕ

Бибиканд Нейматова

*Донишқадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос
ва бозомузии қормандони соҳаи маориф*

Грюнберг и Каменский считают, что образование падежей личного местоимения 2-го лица множественного числа аналогично образованию падежных форм множественного числа существительного. Существует основа номинатива sa- и основа косвенных падежей sav(sa əv). В составе номинатива выделяется помимо основы то же окончание, что у существительных множественного числа: sa(y)iṣʔ(t). Косвенные падежи: генитив sav датив sav-ərk, аккузатив неоформленный sav, оформленный sav-əy\\ sav-i, аблатив sav-ən:

Исключением является генетив местоимения 2-го л. мн.ч sav нормально употребляющегося в препозиции для выражения посессивности, что связано с отсутствием во 2-м.л.мн.ч. специальной формы притяжательного местоимения: Savi sav tat zinda dər gur ktəṭk-Ваш отец похоронил вас заживо(из сказки). Savi sav taqdir zinda kərtəy-Ваша судьба вас снова спасла.

Ваханские местоименные формы 2-го лица мн.числа sá(y)iṣʔ(t) вы и sav вас, вам, ваш состоят из основы sa-и именного показателя мн.числа: -iṣʔ(t) для прямой падежной формы (ср., например, za(y)iṣʔ-дети, хӯniṣ̌ʔ-дома) и (ə)v для косвенной падежной формы (zav от za-ребёнок, хӯnəv от хӯn-дом). А в этом своем виде это местоимение 2-го лица мн.числа современных индоарийских языков, является рефлексом соответствующей средне индийской местоименной основы tusma (др.-инд. tusma-), которое образовано от корневого элемента 2-го лица ед.числа tu-. Таким образом, элемент sa-, лежащий в основе ваханских

местоимений 2-го лица мн.числасá(y)is̄(t) и sav, также является индоарийским по своему происхождению.[Т.Н.Пахалина.Иранское языкознание.1976 сах 80-81]

а) Форма и употребление

В ваханском языке для выражения 2 лица множественного числа используется форма **sais̄** «вы» в значении «ты вместе с другими». Это местоимение тоже не имеет формы косвенного падежа, хотя используется во всех косвенных позициях. Кроме своего основного значения, **sais̄** может иметь и значение посессивности. Примеры: *Sais̄ soydər lup wosəv* - Когда вы будете расти. *Sais̄ ɣal x̄y aqlər soib nast*. Вы пока что без разума. *Savi(was) winəmət žy zmanis̄ tər žy yod dinən*. Вас увижу и вспоминаю своих детей. *Sav wosən i zəyd a drəm qətxədoy*. - Дочка вашей тети вышла замуж. *Sav vɣytəv utəy tər jang*. - Вашего брату отправили на войну.

К *Sav* может присоединяться ударный суффикс *ən* для выражения формы вторичного множественного числа (*savən*-вы). Например: *Savən sav zmanis̄ ɣa biadab*. - Ваши дети безпредели. *Savən sav lupis̄ wəryon*. - Ваши старшие безпридели. *Savən sav muysfidis̄ baf xalg*. - Ваши старики отличные люди. *Savən rə ku nələkərtiya*. - Вас непустили на горах.

К **sais̄** может присоединяться :

-уменьшительно-ласкательный суффикс-*is̄*, например: *Saəkis̄ kinən* .-Вы у кого. *Saəkis̄ ku y bar wəzg*. Кому вы пришли. *Saəkis̄ soyd wəzg*. - Когда вы пришли. *Savəkən bə xdoy*. - У вас есть бог. *Savəkən kyli čiz rwoj wost*. - Вам всё везёт.

- усиленная частица- *a*, например: *A sais̄ rəsəv x̄ə tiz wəzyəv*. - Вы идите и быстро приходите. *A savər to nə disvən sais̄ x̄at nədis̄əv*. - Пока вам не покажут, вы сами не узнаете. *A sais̄ maž majbur kərtəy* - Вы меня уговорили. Выделяются следующие употребление.

При субстантивном употреблении **sais̄** /*savən* функционируют в прямых и косвенных позициях. Субстантивно они выступают в следующих ролях;

-подлежащего: *Sais̄ rəsəv sak yan wəzyən*. - Вы идите, мы потом поедим. *Sais̄ baf joɣva nəy*. Вы хорошо читаете или нет. *Sais̄ cum loyɣə məjlis̄ nətu*. Сколько времени вы небыли на совещании.

-именное сказуемое: *Jwobgarikylikitobsais̄*. - Вы ответственные за все книги *Wəryonkyɣniayəm kulbasais̄* - Вы разрушитель этого дома. *Sə kumənsais̄*. - От куда вы. *Donišjui bətarin faqat sais̄*. - Вы самые лучшие студенты.

-прямое дополнение: *Wuz savi majbur kərtəma*. - Я вас настаивала. *Yət savi sə makən niχti* - Он вас утомил. *Yəm savi ɣa tarif kərtəy*. - Он вас слишком хвалил. *Maž savica žirən distəy* - Я узнал вас издалека. *Sav rup savi čroni gəmətəy* - Ваш дед вас отправил в пастухи. *Wudgwuzsaviyarkrəmyəm* - Сегодня я вас заставляю работать.

Когда к *Saisʼ* присоединяются частицы **bə** то оно выступает в роли этих же членов предложений: *Saisʼ bə mar xat nwišəv*.-Вы сами мне пишете. *Saisʼ bə boyad itiyotkor ытуэв*. Вы должны быть осторожным.

В сочетании с послелогом и предлогами *Saisʼ* выступает в роли:

-косвенного дополнения: *Savrəv ciz mkofot rətəy*.-Что вам наградили. *Savar ku y a j o z a t r ə t ə y*.-Кто вам разрешил. *Arsav bar cə wəzyəm ciz mar cəxəv*.-К вам мы приедем, что приготовите. *Wuz niv arsav bar wəzyəm*– сейчас к вам приду. *Savrəv rə məktab ciz xətəy*-Что вам сказали в школе.

2. Артибутивное употребление.

При артибутивном употреблении *saisʼsav* стоит перед определяемым именем и указывает на принадлежность. Примеры: *Sav pup ya baf xalg tu*. Ваш дедушка был очень замечательный человек. *Sav xun baris ya obod tu*.-Ваш дом был очень уютный. *Savsac ya lup vitk*. Ваш собака стала большой. *Sav xis ta boris ca ruəp*.-Ваши родственники на той стороне.

3. Употребление *saisʼ sav* в качестве выделительной частицы..

Как и местоимение *tu* «ты» *saisʼsav* употребляется в качестве выделительной частицы. Оно подобно *tu*, утрачивает свое значение местоименности, ставится имен, соединяясь с ними изафетом.

Saisʼsav выделяет эти имена в предложении и обычно стоит после имен во множественном числе. Примеры: *Ətlabavisaisʼ xbi darsertyor*. – Ученики(вы) готовили уроки. *Sav molis cə ruxəp rəng*.-Ваше стадо убежало из хлева.

б) Исторические и синхронные соответствия. (мукоисаи таьрихй ва синхронй.)

Местоимения *Saisʼ* «вы» сохранилось во всех памирских языках и присоединения и древней форме. Ваханский язык отличается еще и тем, что он имеет форму *Saisʼsav* перед послелогом –эпс удлинённым конечным согласным *v*. Пример: *Savən tilo təya*.-У вас есть золото. *Savən ciz mazyrat marər*.-Что вы желайте. *Savən sav pup mumis nomdor tu*. Ваши дедушки и бабушки были знаменатели.

Отличительной особенностью ваханского личного местоимения 2 лица множественного числа является то, что оно встречается и в формах *saisʼ /savənləv*. Примеры: *Saisʼ ajoib xalg*.-Вы интересные люди. *Savəv cizər cət xunəp nixəy*.-Почему вас выгнали из дома. *Savəv tər yark qbyl kərtəy*-Вас приняли на работу.

Из изложенного можно сделать вывод, что ваханские местоимения 2 лица множественного числа своими формами и признаками во многом совпадают с другими местоимениями 2 лица множественного числа группы, но в ряде случаев от них. Например, если в других языках есть конечный согласный *s*, то он для ваханского характерен. В ваханском языке встречается удлинённый согласный *v* перед послелогом –эв (вах. *sav-ən*, шугн. *tamā-nd*, бадж. *tamā-nd*-увас). В ваханском языке

представлены формы *sais* и *savən* которые отсутствуют в других языках этой же группы.

Литература

1. Грюнберг А.Л., Стеблин-Каменский И.М. Языки восточного Гиндукуша Ваханский язык. / А.Л.Грюнберг. – Москва: Главная редакция восточной литературы, 1976. – С. 505-509.
2. Лингвистический энциклопедический словарь. М.: Наука, 1990. – 696 с.
3. М.М.Аламшоев. Система местоимений шугнанского языка./ М.М.Аламшоев. – Душанбе, 1994. – 302 с.
4. Майтинской К.Е. Местоимения в языках разных систем./ К.Е. Майтинской. – М.: Наука, 1969. – 284 с.
5. Пахалина.Т.Н. Об индоарийских элементах в системе личных местоимений восточноиранских языков// Т.Н.Пахалина. Иранское языкознание. История, этимология, типология. (к 75- летию проф.В.И.Абаева). – М.:Наука, 1976. – 80 с.
6. Пахалина.Т.Н. Ваханский язык. / Т.Н.Пахалина. – М., 1975.
7. Сиёев Б. Таърихи ҷонишинҳо дар забони тоҷикӣ. / Б.Сиёев. – Душанбе, 1972.

ҶОНИШИНҲОИ ШАХСИ 2-УМИ ҶАМЪ ДАР ЗАБОНИ ВАХОНӢ

Агар дар дигар забонҳои помири ва пушту фақат як шакли ҷонишинҳое, ки асоси бавучудҳоиашон хиндуориёӣ аст, (пушту *tāsi*, шугн. *tamaŋ(s)*, язг. *təmox*, ишк. *təməx*, мундж. *mof*), аммо дар забони вахонӣ ин гуна ҷонишинҳо шаштоянд: (*sak, spo, sāyišt, sav, maž, žy \ ə*), ки қисми бештари ҳамаи ҷонишинҳои шахсии ин забонро ташкил медиҳанд. Бояд қайд кард, ки забони вахонӣ на ин қи дар байни забонҳои шарқӣ эронӣ балки, дар байни ҳамаи забонҳои муосири эрон мақоми муайяно дорост.

Калидвожаҳо: ҷонишинҳои шахси дувуми шумораи ҷамъ падежи (анҷома) бавосита, косвенный падеж, бевосита, забони вахонӣ, шакл, шахс, анҷома (падеж), шакл ва истифодабарӣ.

PERSONAL PRONOUNS IN WAKHAN LANGUAGE

If the other Pamir languages, Pashto and it represented only one pronoun form containing base indoariyskogo origin (Pashto *tāsi*, shugn. *tamaŋ (š)*, yazg. *təmox*, ishk. *təməx*, mundzh. *mof*) in Wakhan that pronouns are six (*sak, spo, sāyišt, sav, maž, žy \ ə*), which consist this language of all the personal pronouns. It should be noted that the Wakhan language occupies a special place not only among East-Iranian, but obviously among all the modern Iranian languages.

Keywords: personal pronouns 2-nd person plural, direct deaths, indirect deaths, Wakhi Language, shape, face, case, form and use.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бибиқанд Неъматова муаллимаи калони кафедраи методикаи таълими фанҳои гуманитарии ДҚТИ ва БК СМ; тел.: (+992) 502 07 58 41; е-майл: bibijon07@mail.ru

Сведения об авторе: Бибиқанд Неъматова-старший преподаватель кафедры гуманитарных наук Республиканского института повышения квалификации и переподготовки работников сферы образования; тел.: (+992) 502 07 58 41; е-майл: bibijon07@mail.ru

About the author: Bibiqand Negmatova is a senior teacher of Department of the humanities of Republican Institute of professional development and retraining of educators тел.: (+992) 502 07 58 41; e-mail: bibijon07@mail.ru

УДК:42+491.550-3:34

Н-192

ПОЛИСЕМИЯ МЕЖДУНАРОДНО- ПРАВОВЫХ ТЕРМИНОВ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Назарова Н.С.

Российско-Таджикский (славянский) университет

Одним из требований, предъявляемых к научному термину, является его однозначность. Однако изучение конкретных терминологий убедительно показывает, что в терминологической лексике, так же, как и в случае слов общего языка, довольно широко распространено такое явление, как многозначность или полисемия [17,107].

Полисемия (многозначность) возникает как результат многообразия объектов явлений и процессов в терминосистеме языка, ибо как утверждают исследователи «ни в одном языке нет столько слов, сколько понятий» [15,206]. Полисемия как лексико-семантическая категория – это семантическое отношение внутренне-связанных мотивированных значений, выражаемых формами одного термина. Термину полисемия (многозначность) противопоставляется термин моносемия (однозначность). Исследователи критически относились к утверждениям о том, что термин может иметь в одном синхронном срезе несколько значений [8,32]. Они придерживались той точки зрения, что «термин тем и отличается от нетерминологического слова, что он не допускает многозначности» [2,84]. Мнения ученых расходятся в вопросе о том, должен ли быть термин однозначным. Одни исследователи категорично исключали многозначность термина, в то время как другие считали, что языковой знак в функции термина принципиально однозначен, но сохраняет тенденцию к полисемии [16,23].

Ученые рассматривали приписываемые к терминам и терминологии в целом точность значения и однозначность, как желаемые качества или как требования к рационально построенной терминологии [10,138]. Однако структурный анализ сопоставляемых языков (английский и таджикский) свидетельствует о том, что «принцип однозначности, точности, краткости не

реализуется, но проявляется не во всей терминосистеме, а в отдельных ее звеньях» [6,94].

В процессе разложения значения термина на составляющие, семантическими составляющими терминов международного права могут быть значения как специальных, так и других сфер права в результате смещения границ в рамках правового терминополья, а также значения слов общеупотребительной лексики. Значения, которые соотносятся с понятиями, неопределенными в сфере международного права, являются элементарными для терминосистемы и не подвергаются глубинному семантическому анализу.

Термины международного права сохраняют свою многозначность, поскольку являются лексическими единицами общелитературного языка. Вслед за М.В. Лейчиком мы считаем, что термин сферы международного права, базируется на языковом субстрате. Логический суперстрат термина различает следующие типы значений при полисемии (многозначности): прямое (основное, первичное); производное (вторичное); переносное (детерминологизированное). Многозначность (полисемия) как общая лингвистическая категория присуща любому языку. Но в английском языке потенциальные возможности многозначности (полисемии) получили весьма бурное развитие в связи с неограниченными сочетательными возможностями слов в языке, особенно имён существительных.

Содержательная структура термина международного права в английском языке сложная и разветвленная, но гибкая: чем больше значений у полисемантического термина, тем больше у него точек соприкосновения с элементами других терминологий. Тем не менее, согласно плану содержания, именно предметы, явления, процессы внешнеполитической жизни позволяют обозначать в системе научных понятий общее, абстрактное или конкретное понятие сферы международного права. Важнейшим признаком значения полисемантического термина в нашем исследовании является контекст, так как именно он играет немаловажную роль в достижении семантической определенности термина. В этом случае мы идем вразрез с традиционной точкой зрения о независимости термина от контекста ввиду отсутствия терминологического ключа понятия [13,314-341].

Как было отмечено выше, правовая терминология является терминопольем сферы существования терминосистемы международного права. Этот факт даёт возможность охватить ее состав, всю ее системную организацию, в рамках которой термины находятся во взаимосвязи и взаимозависимости. Взаимодействие терминов проявляется не только в пределах правового терминополья, но и между различными терминологиями. При смещении терминологических границ сфер права контекст представляет собой совокупность формально фиксированных условий, при которых выявляется содержательная структура термина международного права. Под контекстом подразумевается внутренний контекст – это сфера фиксации и сфера функционирования термина, которые, в свою очередь, являются лексико-синтаксическим контекстом.

Полисемия термина международного права отражает пересечение и соприкосновение с концептуальной структурой права в целом. Это отражение явления актуальной действительности, в составе которой большое количество терминов различных отраслей международного права (дипломатическое и консульское право, право международных организаций, право международной безопасности, международное воздушное, космическое, морское, экологическое, экономическое, уголовное, гуманитарное право и др.). Для сравнения возьмём термины «билл» и «усул».

bill 1. иск, исковое заявление; 2. судебный приказ; 3. петиция, просьба; 4. законопроект; 5. обязательство, вексель; 6. список, изложение пунктов; 7. статья взаимных расчетов; 8. счет; 9. свидетельство; 10. декларация; 11. обвинительный акт; 12. банкнота.

усул 1. метод; 2. способ, приём; 3. принцип; 4. ритм, такт; 5. порядок; 6. система.

Из приведенных примеров видно, что общность семантического признака определяет широту связей в рамках правового терминополья, что явно наблюдается в первом примере, и взаимодействие с абсолютно неродственными терминологиями иллюстрирует второй пример. Содержательные связи понятий есть функциональное выражение семантического варьирования термина в правовом терминополье, которое отражает семантический потенциал термина. Семантика термина международного права – это совокупность понятий, знаний, ассоциаций, которые сопровождает термин и выражаемое им понятие.

В терминосистеме международного права термин **law** – **хуқук** - **право** уточняется и распространяется следующими словосочетаниями: human rights law – право прав человека – хуқуқи инсон, хуқуқи башар; international humanitarian law – международное гуманитарное право, применяемое в вооруженных конфликтах – хуқуқи байналмилалии инсондӯстӣ, ки дар низоъҳои мусаллаҳона мавриди истифода қарор мегирад; law of war – право войны, законы и обычаи войны – хуқуқи ҷанг, қонунҳо ва одатҳои ҷанг; diplomatic law – дипломатическое право – хуқуқи дипломатӣ; law of external relations - право внешних сношений – хуқуқи робитаҳои беруна; international public law – право, применяемое между субъектами международных отношений – хуқуқи байналмилалии оммавӣ; international private law – право, применяемое между субъектами с иностранным элементом – хуқуқи байналмилалии хусусӣ и т.д. Все эти терминологические сочетания с **law** являются необходимыми для данной функционально-семантической группы. В группе терминосочетаний существенная характеристика отражает конкретные значения термина **law** – право, применяемое к человеку; право, применяемое в ходе вооруженных конфликтов между воюющими сторонами; право войны, законы и обычаи войны; право, применяемое между субъектами международных отношений; право, применяемое между частными негосударственными акторами [9,219-222].

Общей идентификационной семой группы является «право, закон, обычай», семантический диапазон, которой дополняют определительные

компоненты терминологического сочетания, использующиеся для уточнения значения в рамках международно-правовой терминосистемы таджикского и английского языков. В целом вышеприведенные терминологические сочетания составляют функционально-семантическую группу, которая функционирует в терминосистеме международного права и отражает тенденцию к полисемии.

Установление «демаркации полисемии» в терминологии международного права в анализируемых языках и выделение ядерного значения многозначного термина опиралось на данные толковых отраслевых словарей для определения понятия на семантическом подязыке [11,36-37]. Также ведущим признаком терминологического понятия выступал стержневой термин «law» в английском языке и «хукук» в таджикском языке и внутренний синтаксический контекст в форме терминологических сочетаний. Языковое явление полисемии присуще единицам правового терминополья, такая многозначность образуется в результате межотраслевого заимствования терминов с дифференциальными признаками. В разных отраслях права при полисемии термин может использоваться в разных значениях в зависимости от семантического диапазона семного состава термина. Например, для сравнения возьмём термины «peace» и «одат»:
peace - 1. мир; 2. согласие; 3. общественное спокойствие; 4. общественный порядок.

одат – 1. обычай; 2. правило; 3. традиция; 4. привычка; 5. обыкновение.

В терминосистеме международного права анализируемых языков многозначный термин, функционируя в различных отраслях знания с различными значениями, зависит от концептуальной структуры, хотя семный состав обладает общими признаками. В этом случае концептуальная структура выступает в роли связующего звена между языковой системой и определенной понятийной областью, эта связь устанавливается через семы, имеющие разную иерархическую ценность в лексическом значении слова [1,10-12]. Например, сравним термины «fund» и «point»:

fund - 1. фонд; 2. денежная сумма с целевым назначением; 3. средства; 4. помещать деньги в ценные бумаги; 5. капитализировать;

point - 1. пункт; 2. статья; 3. вопрос; 4. место; 5. точка; 6. пост.

Категориальная многозначность – не менее распространенное явление в терминосистеме международного права, когда содержание понятия складывается из признаков, принадлежащих нескольким лексическим категориям [3,50]. Преимущественно в терминосистеме международного права содержание понятия одного термина обозначает процесс и результат, явление и феномен в ходе правовых взаимоотношениях. Такое явление, по строгому определению В.М. Лейчика, является «не многозначность, а семантическая производность» [7,45].

На наш взгляд в терминосистеме функционирует «скрытая полисемия в форме категориальной многозначности употребления терминов в узком и широком смысле» [5,159]. Функционирование многозначности в составе термина не представляет трудности при коммуникативно-профессиональном

общении: **меъёр** – 1. мера; 2. норма; 3. ставка; **мучозот** – 1. санкция; 2. наказание; 3. возмездие; **trasfer** – 1. передача; 2. цессия (территории); 3. уступка; 4. переход (права); 5. перевод (денег); **verify** – 1. проверять; 2. сверять; 3. удостоверить; 4. подтверждать под присягой; 5. заверять; 6. засвидетельствовать.

Семантическая структура таджикского термина «**меъёр**» и соответствующий ему английский термин «**rule**» идентична в прямом значении - норма, правило. Единственным сходством прямых значений является общая сема «норма, правило, величина». В английском языке семантическая структура термина стала более гибкой и направлена в сторону развития в рамках концепта права. По семантическому диапазону значение термина фиксируется и функционирует в правовой и международно-правовой терминологии: **rule** – 1. норма; 2. правило; 3. господство; 4. власть; 5. править.

Семантическая структура термина в английском и таджикском языках не совпадает по числу значений и последовательностью. Элементарный смысловой компонент в таджикском языке является приобретенным в результате вторичной терминологизации в сегменте международно-правовой терминосистемы. Значение многозначных терминов объединяется в семантическое единство посредством определенных отношений, которые существуют между ними на основе общих семантических ассоциаций и функциональной общности. Например, в английском языке термин **area** – 1. район; 2. зона; 3. площадь; 4. участок; 5. поверхность. Соответствующий термин в таджикском языке **минтақа** – 1. регион; 2. зона; Терминологическое значение выделено в слове в связи с его специальной функцией. В международно-правовой терминосистеме при разделении общей и функциональной семантики при полисемии «очень часто рядом с терминологическим значением живет и общее нетерминологическое» [12,97]. Особенность терминологического значения в нашем случае принадлежность к отдельной терминосистеме правового терминопоя. Термину соответствует правовое определение, и он функционирует в составе многокомпонентных сочетаний со стержневым термином **law - право - ҳуқуқ** в анализируемых языках.

Метафорическое значение слова является близким явлением к полисемии. В международно-правовой терминосистеме анализируемых языков использование этого специфического типа словообразования вторичной номинации на примерах, рассмотренных в предыдущих разделах, свидетельствует о процессах семантической деривации. В терминоведческой литературе неоднократно высказывалась мысль о том, что «семантический способ терминообразования отходит на задний план [4,183-186].

В международно-правовой терминосистеме английского и таджикского языков широко распространен продуктивный способ. Международно-правовая терминосистема таджикского языка находится на стадии становления, в состоянии формирования и черпает лексические единицы из ресурсов общелитературного языка для обозначения правовых

реалий. На наш взгляд, такие термины отличаются минимальной многозначностью. Так, термин **сарчашма – источник** – соответствует прямому, основному значению **source**. Общая сема – «источник» международного права. Семантическая структура совпадает, совпадает число значений и функционирование в форме базисных терминов в терминосистеме международного права, но это единичные совпадения в анализируемой терминосистеме. Вышеприведенные примеры свидетельствуют, что динамическая семантика международно-правового термина в английском языке не совпадает, так как содержательная структура термина международного права в таджикском языке в определенный период времени находилась в длительном состоянии статики. В количественном отношении смысловой объем большинства терминов английского языка функционируют в других подязыках права.

В рамках правового терминополья многозначность черпает внутренний потенциал, дает слову возможность вторичной терминологизации, приобретения близкородственного значения, которые существуют на основе определительных отношений и общих семантических ассоциаций.

Международно-правовая терминосистема выполняет правовую функцию. Прежде всего, термины зафиксированы и функционируют в законодательных актах международно-правового характера и в других нормативных документах международных организаций. Так, в ООН имеется словарь международных терминов на всех официальных языках, который рекомендуется для использования при составлении международно-правовых документов – конвенций, договоров, соглашений, протоколов, резолюций, деклараций и т.д.[14].

Полисемия не выражается напрямую, поскольку термин в рамках международно-правовой терминосистемы анализируемых языков обязан стремиться к однозначности и, как правило, выражать не более одного понятия в сегменте одной терминосистемы. Под полисемией в международно-правовой терминосистеме подразумевается не многозначность термина в межнаучном плане, а та совокупность значений, с которой термин выступает как единица, функционирующая в определенной терминосистеме. Анализ терминологии международного права показывает, что в этой терминосистеме имеется большое количество полисемантических терминов, к ним относятся почти все часто употребляемые термины.

Процесс усвоения многозначных терминов имеет трудности определенного характера. Многозначность является результатом ограниченного количества понятий в праве, о чем свидетельствуют вышеприведенные примеры. В правовой терминологии многозначность существует на основе функциональной общности. В многозначности проявляется фундаментальное свойство зависимости языкового субстрата от общелитературного языка, и его способность «ограниченными средствами передавать безграничность человеческого опыта» [18,76] на уровне профессионально-коммуникативного, социально-политического развития внешней политики. Будучи частью общелитературного языка термины

международно-правовой терминосистемы обладают теми же лексико-семантическими категориями, что и слова общелитературного языка, а именно: полисемией, антонимией, синонимией.

Что касается омонимии, то эта категория, как показывает анализ многозначных терминов в терминосистеме международного права, не выражена. На наш взгляд, в терминосистеме анализируемых языков функционирует семантическая функциональность термина, приводящая к образованию семантических омонимов. Такой процесс логично обозначить межотраслевой омонимией. Например, термин «equity» в правовой терминологии означает обыкновенная акция; собственный капитал; собственные средства; залоговая сумма на маржевом счете; ценные бумаги и т.д., а в международном праве - справедливость как принцип в международных отношениях, соразмерность, право справедливости. В словарях трансформы данного термина фиксируются вместе, выражая омонимические отношения. Сфера функционирования отражает пересечение терминологических границ разных отраслей права – прав товарной биржи; банковский капитал; банковские ценные бумаги; собственные средства – equity accumulation – увеличение собственных средств; equity capital – собственная часть капитала акционерного общества; equity funds – собственные средства; equity shares – обыкновенные акции, доли; в международном праве термин «equity» означает «справедливость», например, equity as general principal of law - справедливость как общий принцип права.

Вышеприведенный пример даёт основание считать, что термин equity – является омонимом многозначного термина правовой и экономической терминологии. Как лингвистическая единица, ее особая функция дифференцируется обозначением явления, процесса, признака другой определенной отрасли науки.

Список использованной литературы

1. Антонова М.В. Концептуальная структура отраслевой терминологии // Научно-техническая терминология. / М.В. Антонова.– М., 1985.
2. Будагов Р.А. Человек и его язык. / Д.С. Лотте. – М.: Изд-во Московск. ун-та, 1976.
3. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах / Учебное пособие для вузов. / Б.Н.Головин. - М., 1987. – С. 50
4. Гринев С.В. Терминоведение: итоги и перспективы. / С.В. Гринев.– М., 1993.
5. Даниленко В.П. Русская терминология: опыт лингвистического описания. / В.П. Даниленко. – М.: Наука, 1977.

6. Кутина Л.Л. Языковые процессы, возникающие при становлении научных терминологических систем // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии./ Л.Л. Кутина. - М.: Наука, 1970.
7. Лейчик В.М. Предмет, методы и структура терминоведения. / В.М. Лейчик. - М., 2007.
8. Лотте Д.С. Как работать над терминологией // Основы и методы изучения терминологии. - М.: Наука, 1968.
9. Мамулян А.С., Кашкин С.Ю. Англо-русский полный юридический словарь. Первое издание./ А.С. Мамулян.– М.: Советникъ, 1993.
10. Моисеев А.И. О языковой природе термина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. / А.И. Моисеев. - М., 1970.
11. Никитин М.В. Лексическое значение слова. / М.В. Никитин. - М.: Высшая школа, 1983.
12. Реформатский А.А. Введение в языкознание. / А.А. Реформатский. - М.: Просвещение, 1967.
13. Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка // Проблемы структурной лингвистики./ А.А. Реформатский. - М.: Наука, 1968.
14. Словарь терминов международного права [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.word-online.ru/index.php/term/9,529.html>
15. Талыбова С.Э. Фигуры речи и копулятивные сочетания в выступлениях высшего руководства ИРИ // Иран: ислам и власть. С.Э. Талыбова./ - М.: Крафт+, 2002.
16. Толикина Е.Н. Термины в терминосистеме //Актуальные проблемы лексикологии./ Е.Н. Толикина. - Новосибирск: Изд-во Новосибирского гос. ун-та, 1970.
17. Чернышова Л.А. Отраслевая терминология в свете антропоцентрической парадигмы: Монография. / Л.А. Чернышова.– М.: Изд-во МГОУ, 2010.
18. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка). / Д.Н. Шмелев. - М.: Наука, 1972.

**ПОЛИСЕМИЯ МЕЖДУНАРОДНО- ПРАВОВЫХ ТЕРМИНОВ В АНГЛИЙСКОМ И
ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ
СЕРМАЪНОИИ ИСТИЛОҲОТИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ -ҲУКУҚӢ ДАР ЗАБОНҲОИ
АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ**

Дар мақола ҳодисаи сермаъноии истилоҳоти байналмилалӣ-ҳуқуқӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар муқоиса таҳлилу баррасӣ шудааст. Таҳлили маводи зиёди забонии истилоҳоти соҳаи мазкур нишон медиҳад, ки ҳодисаи сермаъноӣ дар ин маврид бисёр ба назар мерасад. Сермаъноии истилоҳоти соҳаи байналмилалӣ-ҳуқуқӣ ғолибан аз ҳисоби калимаҳои иқтибосӣ сурат гирифтаанд.

Вожаҳои калидӣ: сермаъноӣ, истилоҳот, низоми истилоҳотӣ, истилоҳоти байналмилалӣ, омӯзиши муқоисавӣ, ҳуқуқи байналмилал.

THE POLYSEMY OF INTERNATIONAL LEGAL TERMS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article discusses the phenomenon of polysemy in international legal terminology system in comparative perspective. Analysis of actual linguistic material evidences enough of the large representation of polysemy in terms of international law. It is represented in the borrowed terms and international words.

Key words: polysemy, terminology, terminology system, international words, comparative examination, international law.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назарова Нигина Саидумаровна- номзади илми филология, Донишгоҳи Тоҷикистону Россия (славянӣ), тел.: +(992) 919308437; е-майл: radjabovanigina@yahoo.com

Сведения об авторе: Назарова Нигина Саидумаровна – кандидат филологических наук, Российско-Таджикский (славянский) университет, тел.: +(992) 919308437; е-майл: radjabovanigina@yahoo.com

Information about the author: Nazarova Nigina Saidumarovna- candidate of Philology, Russian-Tajik (Slavic) University, tel .: + (992) 919 308 437; e-mail: radjabovanigina@yahoo.com.

УДК 4тоҷик(03)+4тоҷик(07)+8тоҷик

БАРРАСИИ БАРХЕ АЗ ВОЖАҲО ДАР ГҶҶИШИ ТОҶИКОНИ МАСТҶОҲ

Шарифова Гулҷаҳон

Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Лаҳҷаи Мастҷоҳ дар радифи он гӯйишҳое қарор дорад, ки дар онҳо хусусиятҳои архаисти забонҳои қадимаи эронӣ зиёд ба мушоҳида мерасанд. Вале ин ҷиҳати масъала дар лаҳҷашиносии тоҷик то ҳол ба таври муфассалу муқаммал мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Барои омӯзиш ва таҳқиқи пурраи таркиби луғавии ҳар як лаҳҷа сарвати дохилии онро аз рӯи инъикоси маъноҳои луғавии ҳар як калима омӯхтан зарур аст. Дар ин маврид аксари вожаҳо аз мадди назари муҳаққиқ дур нахоҳад монд. Воҳидҳои луғавӣ аксаран хусусияти этнографӣ дошта, одатан дар ифодаи урфу одат, ҷой, асбобҳои рӯзгору лавозими меҳнат, рафтору кирдор ҳислату ҳӯи инсон, ҳайвонот, навъҳои наботот ва амсоли инҳо ба қор мераванд ва фарогири соҳаҳои гуногуни ҳаёти фарҳангиву иҷтимоии аҳли ҷомеа мебошанд.

Дар забоншиносии тоҷик оид ба калимаву истилоҳоти соҳавӣ пажӯҳишҳо ба анҷом расидаанд, аммо теъдоди онҳо зиёд нест. Аз ин рӯ, шумораи онҳоро метавон то андозае аз ҳисоби тадқиқи луғати лаҳҷаҳои маҳаллӣ тақмил бахшид. Роҷеъ ба ин масъала баъзе асару мақолаҳо рӯи қор омадаанд, ки мақолаҳои Н.Шарофов «Оид ба лексикаи қасбу хунари забони тоҷикӣ» [Масъалаҳои забоншиносӣ 1983, 56-60], Г.В.Набиева

«Инкишофи лексикаи сару либос» [Забоншиносии тоҷик 1980, 45-56], Ҳ.Муҳаммадиева «Қайдҳо дар бораи баъзе хусусиятҳои лексикаи нонвой» [Забоншиносии тоҷик, 1980, 60-66] аз ҳамон қабиланд. Инчунин оид ба луғати соҳавӣ дар китоби Р.Л. Неменова ва Ғ.Ҷӯраев «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» [1980, 99-194], рисолаҳои Т.Мақсудов «Лексика ва фразеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара» [1977, 37-48], Ш.Исмоилов «Лексика Каратегинского говора» [1982, 6-11], М.Истамова «Лексика швейного и вышивательного искусства в Самаркандских говорах таджикского языка» [1983, 5-9], Р.Сангинова «Лексика Канибадамского говора таджикского языка» [2012, 8-12], Г.Абдуллоева «Лексика Каратагского говора» [2013, 10-15] низ бобҳои алоҳида ҷудо карда шудааст. Вале ин ҳанӯз ҳадди охири ҳалли масъала нест. Маҳз, чунин ҳолат водор сохт, ки қазияи мазкурро дар заминаи маводи лаҳҷаи Мастҷоҳ ба риштаи пажӯҳиш кашем. Ҳангоми таҳлил дар ин мақола аввал шарҳи вожаҳо оварда шуда, баъдан аз сарчашмаҳо порча ва ё ҷумлаеро ба тариқи шоҳид зикр мекунем. Пас аз он аз маводи лаҳҷа мисолҳои оварда мешаванд, ки дар онҳо вожаҳои бунёди куҳандошта асолати худро дар ғӯйиши мавриди таҳқиқ маҳфуз доштаанд:

Rubinak. Қаблан бояд ёдовар шуд, ки бархе аз вожаҳо дар ин ё он лаҳҷа ба таври фаровон ба мушоҳида расанд ҳам, дар фарҳангҳо сабт нагардида ва ё мавриди пажӯҳиш ҳам қарор нагирифтаанд. Воҳиди луғавии **rubinak** яке аз чунин вожаҳое мебошад, ки аз нигоҳи муҳаққиқон дур мондааст.

Вожаи **rubinak** истилоҳи ҷашни арӯсӣ буда, аз нигоҳи сохтор мураккаб мебошад ва аз се ҷузъ: **ru + bin + ak**, яъне аз исм, асоси замони ҳозираи феъл ва пасванди **-ak** таркиб ёфтааст.

Вожаи **rubinak** дар ғӯйиши тоҷикони Мастҷоҳ роиҷ буда, ба маънои тӯҳфае, ки дар маросими рӯбинон аз тарафи наздикон ва хешовандон ба муносибати дидорбинӣ бо арӯс дода мешавад, истифода меёбад.

Вожаи мазкур тоҷикӣ аст, вале дар фарҳангҳои пешини забони тоҷикӣ сабт нагардидааст. Дар асару мақолаҳои муҳаққиқони тоҷик низ ин вожаи суннатӣ ба мушоҳида намерасад, ҳол он ки дар бештари ғӯйишҳои забони тоҷикӣ, аз ҷумла лаҳҷаи тоҷикони Варзобу Ҳисор, Масҷоҳу Айнӣ, Рашту Кӯлоб корбурди фаровон дорад. Ин калима дар забони яғнобӣ низ дар шакли тоҷикӣ ба кор меравад ва маънои болоро ифода мекунад.

Инчунин дар мавриди рӯи тифли навзод низ ин суннат, яъне додани рӯбинак ба ҷо оварда мешавад.

Kalaxc. Вожаи **kalaxc** моддаи хушкшудаи (хуни хушкшудаи) рӯйи захм мебошад.

Вожаи зикршуда дар ғӯйиши тоҷикони Мастҷоҳ ба сурати **kalaxc** ба маънои ёдшуда роиҷ буда, дар лаҳҷаи тоҷикони водии Зарафшон ва тоҷикони Андарақи Ҷумҳурии Қирғизистон низ ба ҳамин маъно мустаъмал аст.

Дар забони яғнобӣ (дар гӯйиши ғарбии забони яғнобӣ) ба сурати **kilaxca** роиҷ аст, ки ин чо ивазшавии овозҳои садоноки **a** ба **i** ба мушоҳида мерасад ва ин падидаи муқаррарист байни гӯйишҳои (шарқӣ яғнобӣ ва ғарбӣ тоҷикӣ) - эронӣ.

Лозим ба ёдоварист, ки дар забони яғнобӣ вожаи **kalaxca** ё **kilaxca** ғайр аз маънои боло ба маънои «қӯри алови беаланга; қӯри алов, ки рӯи он хокистар бастааст, алови дар дохили хокистар» низ ба кор меравад.

Ин вожа дар гӯйиши тоҷикони ноҳияи Исфара низ ба ҳамин маънии боло, дар шакли **қалахча** мавриди истифода қарор дорад. Ҳамчунин дар шакли **purkalaxc** дар осори Рӯдакӣ низ рӯи кор омадааст. Калимаи **purkalaxc** таркибан мураккаб буда, аз ду ҷузъ **-pur** ва **kalaxc** таркиб ёфтааст. Вожаи **pur** ҳамчун ҷузъи аввали калимаи мураккаб маънои «бисёр, зиёд будани чизе»-ро ифода менамояд. Рӯдакӣ вожаи **purkalaxc** – ро дар яке аз шеърҳои худ дар шакли зер ба қалам додааст:

Дасту кафи пойи пирон **пуркалаҳч**,

Риши пирон зард аз бас дуди наҳч.

Ин чо маънои вожаи **purkalaxc** «кафида, бисёр чиркин, пинабаста» мебошад. Вожаи **kalaxc** дар «Фарҳанги форсӣ»-и М. Муин дар шакли **kalaxj** ба маънии «чирк, васаҳ» омадааст [10, 3028].

Xusur. Ин вожа марбут ба истилоҳоти ҳешовандии ғайрихунӣ буда, ба маъноҳои «падарарӯс» ва «падаршӯ» ба кор меравад. Аз сарчашмаҳои қаблӣ маълум мешавад, ки вожаи «**xusur**» ҳам мисли бештари калимаҳо бунёди куҳан дошта, то замони мо бо баъзе тафовутҳои овозӣ омада расидааст. Аз ин рӯ, вожаи мавриди андешаро метавон ба бахши луғоти бунёди куҳандошта дохил кард, чунки дар сарчашмаҳои қадима бо гунаҳои гуногун ба мушоҳида мерасад. Ба унвони мисол, дар авестой **xvasura** ба маънои «падарзан», ҳиндии куҳан **svasura** (тафовути овозӣ, яъне бадалшавии ҳамсадоҳо «s» ба «x»), суғдӣ-буддой ***δwš *hwasrū**, курдӣ дар шаклҳои **xosi**, **sesu**, **xarsu** мавриди истифода қарор доштааст [19, 144].

Ин вожа дар гӯйиши Мастҷоҳи Боло ба шакли **xusur** пайваста дар истифода аст: *Духтартуна гуед, ки қ'ти хусураш биёяд-о. Имахло хусурам хуна кам мебийод.* Дар гӯйиши Мастҷоҳи Поён гунаи дигари он ба шакли «**surxuja**» роиҷ буда, ба маънои «падари арӯс» ва «падари домод» истифода мегардад: *Сурхучам ба саҳар куҷое туй рафтаӣ.*

Вожаи **xusur** дар бархе аз забонҳои шарқии эронӣ, аз ҷумла забонҳои помирӣ, яғнобӣ ва дар бештари лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ мустаъмал аст. Дар баъзе лаҳҷаҳо ва ё гуфтори баъзе шахсони алоҳида, шакли адабии он «падарарӯс» низ ба мушоҳида мерасад. Инчунин вожаи **xusur** дар осори иддае аз шоирони адабиёти классикӣ низ ба кор рафтааст. Масалан, ин калимаро Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Асадии Тӯсӣ дар осори худ ба кор бурдаанд, ки ин шаҳодати қадимӣ будани ин калимаро дорад.

Ба дил гуфт: Бо ин сухан чанг нест,

Чу Шангул **хусур** бошадам, нанг нест. (Фирдавсӣ)

Чӣ некӯ сухан гуфт ёре ба ёре,

Ки то кай кашем аз **хусур** зиллу хорӣ?! (Рӯдакӣ)

Ё ин ки дар «Гаршоспнома» - и Асадии Тӯсӣ дар мавриди вожаи **xusur** чунин омадааст:

Чу бардошт он ганҷ аз он марзу бум,
Ба назди **хусур** шуд, ки буд шоҳи Рум.

Palonj. Ин вожа марбут ба истилоҳоти хешовандӣ буда, маънои ду ё зиёда занеро, ки мутааллиқ ба як шавҳар мебошад, ифода мекунад.

Калимаи **палонҷ** дар шакли **палунҷ** дар баёни маънои фавқ дар лаҳҷаи тоҷикони Мастчоҳ то ҳол мавриди истифода қарор дорад: *Палунҷ-и духтар-тун касал буд-ай. Келини Қурбун ба палунҷ-аи кард-ай қийумат.*

Яке аз вижагиҳои гӯйиши тоҷикони Мастчоҳ дар муқоиса бо дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ он аст, ки дар луғати он калимаҳои суғдӣ зиёд хифз гардидаанд. Вожаи **палонҷ** аз гунаи онҳост, ки дар бархе аз зарбулмасалу мақолҳои лаҳҷаи Мастчоҳ имрӯз ба мушоҳида мерасад: *Палонҷ ба палонҷ пахта, марозин ба марозин лаҳча.*

Дар забони тоҷикӣ ва баъзе аз гӯйишҳои он вожаи мазкур ба гунаҳои **palonj**, **palonc** мустаъмал аст. Чунин шакл дар навиштаҳои асримиёнагӣ, дар осори шоирони адабиёти классикӣ низ ба назар мерасад. Сурати дигари вожаи мазкур **banonj** (табдили ҳамсадои p ба b) буда, иддае аз шоирони маъруфи аввалҳои садаи X хусусан Шаҳиди Балхӣ, Фахрӣ дар осори худ аз он истифода кардааст:

Ҳаме насозад бо доғи ошиқӣ сабрам,
Чунон кучо бинозад банонҷ бози банонҷ. (Шаҳиди Балхӣ)

Бақо насозад бо хасм шайх Абӯисҳоқ,
Бод - он сифат, ки насозад **банонҷ** пеши **банонҷ**. (Фахрӣ)

Илова бар ин дар луғатномаи Деҳхудо омадааст, ки: «Баъзе мардеро гӯянд, ки ду зан дошта бошад» [5, 5011].

Муодили (синоними) дигари вожаи палонҷ воҳиди луғавии **кундош** мебошад, ки аз туркӣ ба забони тоҷикӣ ва баъзе аз гӯйишҳои он ворид гардида, доираи истеъмоли он имрӯз то ҷое васеъ гардидааст. Вожаи **кундош** мақоми калимаи аслии тоҷикии **палонҷ** ё **банонҷро** танг кардааст, ки дар натиҷа мардуми бештари мавзеъҳои тоҷикнишин ба маънои **палонҷ** сарфаҳм намераванд.

Koza. Ин вожа марбут ба манзил буда, асосан маънои хонаи аз шоху камиш сохташуда ё манзили сангини муваққатӣ дар чарогоҳҳои тобистонаро дорад, ки боми он аз хасу хошок пӯшонида мешавад.

Вожаи мавриди таҳқиқ дар лаҳҷаи Мастчоҳ низ бамаънои хонаи саҳроии муваққатӣ истифода мешавад. Инчунин вожаи **koza** дар лаҳҷаи мазкур ба маънои лонаи занбӯр, мор, парранда ва дигар ҳашарот низ ба қор меравад. *Да болои тиреза йа ори гузза коза кардай. Да кози ору оби чуш рехтам йата намунд.*

Koza ба маънои «хонаи хурд, кулба» дар матнҳои суғдӣ ба гунаи **k'z'kh (kaze)** ба мушоҳида мерасад [8, 447].

Дар забони сақӣ, хутанӣ ба маънои «кулба, соябон» дар шакли **kaysu** аз решаи **kaz** «назму тартиб додан, сохтан» ба кор мерафтааст [5, 293]. Вожаи **koza** дар «Луғатнома» - и Деҳхудо сабт гардида, чунин шарҳу эзоҳ ёфааст: «нишастгоҳе, ки полезбонон аз чӯб ва гиёҳ созанд» [4, 166].

Як баҳши калимаву истилоҳоти соҳаи кишоварзии ҳар як забон ва лаҳҷаҳо марбут ба заминҷорӣ мебошад. Дар лаҳҷаи тоҷикони Мастҷоҳ низ чунин навъи калимаҳо, махсусан вожаҳои кӯҳан, ки асолати бунёдии худро то имрӯз нигоҳ доштаанд, маҳфузанд.

Яке аз чунин вожаҳо калимаи қадимаи **zoyak** буда, дар асл гунаи лаҳҷавии унсури қадимаи **zoу** мебошад. Вожаи мавриди назар дар забони яғнобӣ ба сурати **zoу** мустаъмал буда, танҳо ба маънои замини қорам ба кор меравад, ки дар он бештар зироатҳои ғалладона, аз қабули гандум, чав, мушунг кишту кор мешавад.

Вожаи **zoу** дар лаҳҷаи деҳаҳои Фалғар ба маънои яғнобидошта, вале дар шакли **zoyak**, ҳамчунин ба ҳамин сурат ба маънои «замини қорам» дар ғӯйиши мардуми Мастҷоҳ низ роиҷ аст [19, 44-47].

Вожаи **zoу** дар фарҳанги суғдӣ ҳам ба қайд гирифта шудааст ва маънои «замин» - ро дошта, дорои чунин шаклҳо будааст: **z'y [zay], z'yu** [8, 447].

Дар робита роҷеъ ба калимаи **zoу** бояд қайд кард, ки ин вожа имрӯз бо илова шудани пасванди **-ok** маънои дигарро касб кардааст. Яъне **zoу** дар лаҳҷаи Мастҷоҳ ҳоло ба гунаи **zoуok** маъмул буда, маънои «замини ноқорам, замини киштнашуда»-ро ифода мекунад: *И(н) замин(ҳ)о ҳамту зойок мундан (мондан)*.

Ҳамин тавр, чунин навъи калимаҳо дар лаҳҷаи Мастҷоҳ фаровон буда, асолати бунёдии худро дар шакли ибтидоӣ ё бо андак тафовутҳои овозӣ (фонетикӣ) нигоҳ доштаанд, ки таҳқиқ ва омӯзиши пурраи онҳо барои таҳлил додани баҳши луғати забони тоҷикӣ кӯмак хоҳад расонид.

Китобнома

1. Абдуллоева Г.З. Лексика Каратагского говора. –АКД./ Г.З. Абдуллоева. –Д. 2013. –22 с.
2. Айнӣ С. Куллийёт, ҷ.12. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони тоҷикӣ./С. Айнӣ. – Д.: Ирфон, 1975. -363с.
3. Ахтарони адаб.Ҷ.1. Душанбе: Адиб, 2007. –322 с.
4. Деҳхудо Луғатнома. Ҷ.37. – Техрон, 1343. –166 с.
5. Деҳхудо Луғатнома. Ҷ.4. –5011 с.
6. Исмадова М. Лексика швейного и вышивательного искусства в Самаркандских говорах таджикского языка. – АКД./М. Исмадова. – Душанбе, 1983. –20 с.
7. Исмоилов Ш. Лексика Каратегинского говора. – АКД./Ш. Исмоилов. –Душанбе, 1982. –24 с.

8. Қариб Б. Фарҳанги суғдӣ. Техрон./Б. Қариб. –1995. –447с.
9. Мақсудов Т. Лексика ва фразеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара./Т. Мақсудов. –Душанбе: Ирфон, 1977. –197с.
10. Муин. Фарҳанги форсӣ. –Техрон. Ҷ.3. –3028 с.
11. Муҳаммадиев М. Омним ва роҳҳои пайдоиши он.//Масъалаҳои забоншиносии тоҷик./М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Дониш, 1990. –95-100 с.
12. Муҳаммадиева Ҳ. Қайдҳои оид ба баъзе хусусиятҳои лексикаи нонвой.//Забоншиносии тоҷик./Ҳ. Муҳаммадиева. – Душанбе: Дониш, 1980. –60-66 с.
13. Набиева Г.В. Инкишофи лексикаи сару либос.//Забоншиносии тоҷик./Г.В. Набиева. –Душанбе: Дониш, 1980. –45-50 сах.
14. Неменова Р.Л., Ҷӯраев Ф. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. ҷ.1 (фонетика, лексика)./Р.Л. Неменова, Ф. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1980. –328с.
15. Нурув А. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ./А.Нурув. –Душанбе, 1990.
16. Равоқӣ А., Шикобо С. Забони форсии фарорӯдӣ – тоҷикӣ./А.Равоқӣ, С.Шикобо. –Техрон, 1383. -293 с.
17. Сангинова Р.И. Лексика канибадамского говора таджикского языка. – АКД./Р.И. Сангинова. –Душанбе, 2012. –23 с.
18. Фарҳанги забони тоҷикӣ ҷ.2. –М.,1969. –550 с.
19. Хромов А.Л. Говоры таджиков матчинского района. – Душанбе./ А.Л. Хромов, 1962. –214 с.
20. Хромов А.Л. Согдийские слова в говорах таджикского языка // ИООН АН Тадж. ССР./А.Л. Хромов. – 1965. №3. – С. 44-47
21. Шарофов Н. Оид ба лексикаи касбу ҳунари забони тоҷикӣ.//Масъалаҳои забоншиносӣ./Н. Шарофов.– Душанбе: Дониш, 1983. –56-60 с.

РАССМАТРИВАНИЕ НЕКОТОРЫХ СЛОВ В ГОВОР ТАДЖИКОВ МАТЧИ

Как видно из проведенного анализа, говор таджиков Матчи, как и другие говоры горных таджиков, сохранили в своем лексическом составе большое количество редких языковых элементов, изучение которых, несомненно принесет определенную пользу при составлении различных словарей таджикского языка.

Ключевые слова: свёкор (тесть), жёны многоженца (по отношению друг другу), гнездо (лачуга), говор, диалект, ягнобский язык, говор таджиков Матчи.

EXAMINING OF SOME WORDS IN A DIALECT OF TAJIKS MATCHES

Apparently from the spent analysis, a dialect of Tajik Matches, as well as other dialects of mountain Tajik, have kept a considerable quantity of the rare language elements, which studying in the lexical structure, will undoubtedly bring certain advantage at drawing up of various dictionaries of the Tajik language.

Keywords: the father-in-law (father-in-law), wives of the polygamist (under the relation each other), a nest (hovel), a dialect, a dialect, yagnob language, a dialect of Tajiks Matches.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифова Гулҷаҳон Мирзозарифовна – аспиранти Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ. Тел: 98-911-09-89, 93-502-09-89 mail: guljahon2011.09@inbox.ru.

Сведения об авторе: Шарифова Гулҷаҳон Мирзозарифовна – аспирантка Институти тили, адабиёти, шарқшиносии ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ. Тел: 98-911-09-89, 93-502-09-89. E mail: guljahon2011.09@inbox.ru.

About the author: Sharifova Guljahon Mirzozarifovna - the post-graduate of Institute of language, the literature, oriental studies and a written heritage of Rudaki Republic Tajikistan. E mail: guljahon2011.09@inbox.ru; phone: 98-911-09-89, 93-502-09-89.

УДК:491.71+42-3:796
Ш-52

ИСТИЛОҲОТИ РУСИЮ АВРУПОИИ СОҲАИ ВАРЗИШ ДАР ХАБАРҲОИ АГЕНТИИ МИЛЛИИ ИТТИЛОӢТОИИ ТОҶИКИСТОН «ХОВАР»

Шервони Умридин

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳарчанд забоншиносон Б. Ниёзмуҳаммадов, Д. Тоҷиев, Н. Маъсумӣ, Ҳ. Каримов, О. Чалолов, Я. И. Калонтаров, Н. Шарофов ба забони тоҷикӣ ворид гардидани калимаҳои русиву аврупоиро ба ду давра: а) пеш аз инқилоб (Инқилоби Октябр – А. Ш.); б) давраи пас аз инқилоб (давраи Шӯравӣ – А. Ш.) чудо кардаанд, аммо муҳаққиқ А. Шафоатов иқтибос шудани истилоҳоти соҳаи варзиш дар давраи аввал истисно меонад. Ба ақидаи ин муҳаққиқ «*тамоми навъҳои варзиш то давраи ба Россия ҳамроҳ шудани Осиёи Миёна ва хусусан то замони Шӯравӣ миёни мардуми тоҷик хусусияти сирф халқию миллии доштанд ва пайдоиши истилоҳоти ин соҳа бо усулҳои вожаҳои тоҷикӣ ва қисман туркӣ сурат мегирифт*» [5, 42]. Тахмин кардан мумкин аст, ки ворид гардидани чунин истилоҳот ба таркиби луғавии забони асосан баъди соҳаи 20-уму 3-юми асри ХХ ки як навъ давраи авҷи ворид гардидани калимаҳои русиву аврупоӣ ба таркиби луғавии забони мо мебошад, шуруъ гардидааст.

Забоншинос Ҳ. Мачидов соҳаҳои истеъмоли калимаҳои иқтибосии русиву аврупоиро хеле муҳталиф дониста, таъкид менамояд, ки ин калимаҳо дар соҳаҳои гуногуни фаъолият ва ҳаёти ҳаррӯзаи мавриди истифода қарор доранд. Ин муҳаққиқ соҳаҳои истеъмоли вожаҳои русиву аврупоиро шартан ба 7 тақсим менамояд, ки дар байни онҳо соҳаи варзиш низ ба таври ҷудогона зикр мешавад [2, 119 – 120]. Истилоҳоти соҳаи варзиш, ки баромади русию байналмилалӣ доранд, асосан ба воситаи забони русӣ ба забони тоҷикӣ дохил шудаанд. Ҳамчунон ки муҳаққиқони рус таъкид мекунанд, бо сабабҳои дар муҳосираи сиёсату иқтисодӣ ва фарҳангӣ мондан дар солҳои аввали ташкили ҳокимияти Шӯравӣ (1917 – 1925) ҷараёни ба забони русӣ шомил шудани вожаҳои байналмилалӣ низ як мuddат боздошта шудааст. Вале «аз нимаи дууми солҳои 20-уми садаи ХХ шуруъ карда, ҷараёни

иқтибосгириши вожаҳо аз забонҳои дигар фаълтар ба назар мерасад, беитарини калимаҳои, ки иқтибос мешуданд, хусусияти байналмилалӣ дошта, дар ҳоддаи варзиш, техника, маданият ва унвони баъзе ашъи маишӣ ба кор бурда мешуданд» [7, 36].

Муҳаққиқ А. Шафоатов он истилоҳоти иқтибосии соҳаи варзишро, ки ба забони русӣ ворид гардида, тавассути он ба забони тоҷикӣ гузаштаанд «байналмилалӣ» ном мебаранд, зеро аксари истилоҳоти ин соҳа дар заминаи калимаҳои истилоҳифари забонҳои лотинӣ, немисӣ, франсузӣ, англисӣ, итолавӣ ва испанию славянӣ ба ташаккул ёфта, баъдан ҳамчун истилоҳи тайёр бо ному мафҳум ва васоити истилоҳсози худ ба забони русӣ ва аз он ба забони тоҷикӣ роҳ ёфтаанд [5, 43]. Муҳаққиқи луғатшинос Н. Шарофов истилоҳоти русию байналмилалиро аз рӯи ташаккул ва баромадашон ба се навъ тақсимбандӣ кардааст:

1. Калимаҳои аслан русӣ, ки ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ роҳ ёфтаанд;

2. Вожаҳои, ки ба забони русӣ ворид шуда, ба қонунҳои калимасозии ин забон мутобиқ гашта, баъдан ба забони тоҷикӣ гузаштаанд;

3. Вожаҳои, ки характери байналмилалӣ дошта ва бе тағйироти фонетикиву грамматикӣ ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд [4, 62 – 63].

Аз рӯи ин таснифот истилоҳоти русию аврупоии соҳаи варзишро, ки тавассути забони русӣ ба тоҷикӣ гузаштаанд, ба навъи сеюм шомил кардан мумкин аст, зеро ин вожаҳо дар забони тоҷикӣ бидуни тағйироти фонетикиву грамматикӣ ба кор бурда мешаванд. Як хусусияти хоси истилоҳоти русию аврупоии соҳаи варзиш дар он мебошад, ки қисми зиёди онҳо ё мусобиқаҳои гуруҳӣ ё мусобиқаҳоеро ифода менамоянд, ки дар байни зиёда аз як нафар чараён мегиранд [5, 44].

Инак, ба шарҳи баъзе калимаҳои соҳаи варзиш, ки бевосита аз забони русӣ ё ба воситаи забони русӣ аз забонҳои аврупоӣ ба забони тоҷикӣ гузаштаанд дар бисёр забонҳои дунё истеъмол мешаванд, мепардозем:

Футбол. Ин истилоҳ аз ду вожаи баҳамомадаи англисии *foot – пой* ва *ball – тӯб* сохта шуда, тавассути забони русӣ ба тоҷикӣ гузаштааст. Моҳияти ин навъи варзиш бо пой бозӣ кардани тӯб мебошад. Он бозии дастачамъист. Дар **футбол** дудасти муқобил дар майдони 90 x 60 метр дар ҳайатҳои 11 – нафарӣ иштирок мекунанд, ки 1 нафар **дарвозабон (голкипер вратарь)** ва 10 – нафар бозигари хатҳои гуногун, аз ҷумла: 3 нафар **муҳофизатгар // муҳофизатчӣ (стоппер, защитник)** – (самти чап ва миёнаву рост), 4 – нафар **ниммуҳофизатгар (хавбек полузащитник)**, 3 – нафар **ҳучумкунанда // ҳамлаовар (форвард, нападающий)** – (самти рост миёна ва чап) мебошанд. Дар чараёни бозӣ футболбозон метавонанд якдигарро то 3 – нафар иваз кунанд. Бозӣ дар ду бахш (тайм) қисм 45 x 2 = 90 дақиқа сурат мегирад. Майдони футболбозӣ аз чор қисм: **маркази майдон ё сентр** ва **дунимаи майдон** ҳарифон ва **дучаримагоҳу минтақаи дарвоза** иборат аст.

Дар **футбол** бозиро се нафар довар (судья, арбитр) хакамай мекунад, ки яке асосӣ ва ду нафар дар самти чап ва ростии майдон ба ӯ ёрӣ мерасонанд. Ба футболбозон **мураббӣ**, ё ин ки **тренер** машқ ва таълим медиҳанд. Футболбоз ҳукуқи бо даст бозӣ карданро надорад, ба истиснои ҳолати аз майдон берун шудани тӯб, ки онро **аут** мегӯянд. Барои вайрон кардани қоидаи бозӣ довар зарбаи ҷаримаӣ таъин мекунад, дар сурати дар ҷаримагоҳ низомшиканӣ кардан зарбаи 11 – метра ба сӯи дарвозаи ҳариф зада мешавад. Тӯби ба дарвоза задашуда қариб дар тамоми забонҳои дунё бо истилоҳи **гол** номгузорӣ шудааст. Ҳолати нобозиро бо истилоҳи **офсайд (offside)** ном мебаранд. Ин намуди варзиш хеле паҳншуда буда, тарафе, ки бештар гол мезанад, голиби мусобиқа доништа мешавад. Барои ҳар як ғалаба 2 (3) ҳол ба даста овардан мумкин аст, агар натиҷаи бозӣ яқраг // мусовӣ анҷом ёбад, доварон ба дастаҳо холи баробар медиҳанд. Бояд гуфт, ки дар замони имрӯза **футбол** яке аз навъҳои паҳншудатарин, сермухлистарин ва сердаромадтарини варзиш ба ҳисоб меравад [5, 44 – 45]:

*Дастаи мунтахаби **футболи** ҷавони Тоҷикистон то 16 – сола дар бозиҳои дуҷумла дар даври интихобии Ҷоми Осиё – 2016 дастаи ҷавони Туркменистонро шикаст дод (www.khovar.tj, 21.09.2015);*

*...филиали Донишгоҳи давлатии Маскав ба номи М. В. Ломоносов дар шаҳри Душанбе тасмим гирифта аст, ки дар варзишгоҳи «Спитамен» бо дастаи филиали Донишқадаи нӯлод ва хӯлаи шаҳри Маскав дар шаҳри Душанбе ва филиали Донишқадаи энергетикӣ шаҳри Маскав дар шаҳри Душанбе аз рӯйи намуди варзиши **футбол** қувваозмоӣ намояд (www.khovar.tj, 19.02.2016).*

Албата, вожаи **футбол** дар забони англисӣ калимаи мурақаб мебошад, зеро аз ду калимаи содаи **foot – пой** ва **ball – тӯб** сохта шудааст. Аммо ин калима дар забони тоҷикӣ ҳамчун як калимаи сода қабул шудааст. Аз вожаи **футбол** дар забони тоҷикӣ бо ҳамроҳ кардани асоси замони ҳозираи феъли **бозидан – боз** калимаи мураққаби **футболбоз** сохта мешавад, ки маънои «шахсе, ки ба варзиши футбол машғул аст, шахсе, ки футбол бозӣ мекунад» - ро дорад. Сохта шудани калимаи мураққаби **футболбоз** тибқи қоидаҳои калимасозии забони тоҷикӣ гувоҳи ҳазм гардидани вожаи **футбол** дар ин забон мебошад:

*Дар варзишгоҳи «Хистеварз» - и ноҳияи Бобочон Ғафуров вохӯриши дӯстонаи дастаҳои мунтахаби то 16 – солаи Тоҷикистон ва Қазоқистон баргузор шуд. **Футболбозони** мо дар ин вохӯрӣ бо натиҷаи 2 бар 1 ғалаба карданд (www.khovar.tj, 17.03.2016).*

Ҳамчунин дар забони тоҷикӣ истилоҳи таркибии **футболи хурд** ба кор бурда мешавад, ки он калкаи **мини футбол** аст:

*Мусобиқа сараввал аз намуди **футболи хурд** байни дастаҳои «Динамо» -и Вазорати корҳои дохилӣ ва Кумитаи андозаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон шуруъ гардид (www.khovar.tj, 26.01.2016).*

Баъзан дар баробари **футболи хурд** истилоҳи **мини футбол** низ ба кор бурда мешавад:

Имрӯз, 6 – уми феврал, дар шаҳри Қўрғонтеппа маросими ифтитоҳи мусобиқот аз рӯйи **мини футбол** байни дастаҳои сохторҳои қудратӣ ва наврасону ҷавонони созмонҳои вилоят барои дарёфти Ҷоми вазири корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардид (www.khovar.tj, 06.02.2015).

Истилоҳи **футзал** низ аз **забонҳои аврупоӣ** ба забони тоҷикӣ гузаштааст. **Футзал** калимаи мураккаб буда аз решаҳои **фут** ва **зал** таркиб ёфтааст. Ҷузъи якуми ин калимаи мураккаб – **фут** англисӣ (*foot*) буда, маънои «пой, қадам» [3, 463], ҷузъи дууми он – **зал** маънои «толор, қабулгоҳ» - ро дорад [1, 286]. Пас, **футзал** як навъи футболест, ки бозии он дар дохили толор ҷараён мегирад:

Имрӯз дар шаҳри Тошканд бозиҳои 4/1 – ниҳоии Чемпионати Осиё оид ба **футзал** баргузор мешаванд. Дастаи мунтахаби **футзали** Ўзбекистон бо Ироқ, Таиланд бо Австралия, Ҷумҳурии Ислонд бо Эрон бо Қирғизистон ва Ҷопон бо Ветнам вориди рақобат мешаванд (www.khovar.tj, 17.02.2016).

Тавре дар боло зикр намудем тӯбе, ки дар футбол ба дарвозаи ҳариф ворид карда мешавад, дар аксар забонҳо **гол** номида мешавад. Вожаи **гол** аз калимаи англисии *goal* гирифта шуда маънояш «ҳадаф» мебошад. Ҳамчун истилоҳи соҳаи варзиш дар баъзе бозиҳои даставӣ (футбол, хоккей ва ғ.) холеро, ки даста дар натиҷаи тӯб ё шайбаи ба дарвозаи ҳариф ворид намудааш ба даст меорад, **гол** меноманд [3, 136]:

Голҳоро Фаридун Неъматов ва Тоҳир Малодӯстов, ки узви дастаи КМВА «Помир» мебошанд, ба ҳадаф расониданд. Муаллифи ягона **голи** ҷавобӣ Денис Красноперов аз дастаи меҳмонон гардид (www.khovar.tj, 17.03.2016).

Варзиши **волейбол** низ бозии даставист. Номи ин намуди варзиш чун истилоҳ аз вожаҳои *volle* – **озод** ва *ball* – **тӯб** сохта шудааст. Ду дастаи шашнафара дар майдони 18 x 9 метрӣ, ки миёнаҳои он тӯри бараш 1 x 9 метра дар ду сутун устувор карда шудааст, тӯбро бо даст ба бозӣ мебароранд. Барои ҳар як зарбае, ки дар натиҷаи он тӯб ба майдони ҳариф меафтад, **хол (очко)** дода мешавад. Бозӣ дар 3 ва 5 бахш аз рӯи қарордоди тарафҳо гузаронида мешавад. Истилоҳи марбут ба ин соҳа: зарбаи аввал аз майдон ба майдони дигар равона карда мешавад. Зарбаи ҳамла ва ин дастаи ҳарифро бо усули **блок (монеа, сад)** гузоштан, **блокировка кардан (блокирование)** баргардонидан мумкин аст: Волейболбозеро, ки **блок** мегузорад, дар забони русӣ **блокирующий (монеагузор, блокгузор)** мегӯянд. Як нафар, ду ва ҳатто се нафар ба зарбаи тӯби ҳариф **блок (монеа)** гузошта метавонанд. Волейбол ҳам бозии нисбатан паҳншуда мебошад:

Ҳамчунин дар мусобиқаи варзишӣ аз намуди **волейбол** 7 даста аз 7 муассисаи таълимӣ иштирок намуда, **голибият** насиби МТМУ №20 гардид (www.khovar.tj, 10.03.2016).

Баскетбол. *Basket* – ҳалқа, корзина, сабадҳалқа; *ball* – тӯб (мяч) низ бозии шашнафарии дастачамӣ мебошад. Дар миёнаҳои самтҳои муқобили майдончаи 28 x 15 - метрӣ ҳалқаҳои дар сутун устувор карда

шудаи аз андозаи тӯби **баскетбол** андаке калонтар – вазнаш 650 гр гузошта мешавад.

Дастае, ки бештар тӯбро ба ҳалқа мепартояд, ғолиб ҳисоб меёбад. Барои тӯби аз дохили чаримагоҳи майдони ҳариф партофташуда 2 хол ва берун аз чаримагоҳ партофташуда 3 хол дода мешавад. Дар сурати вайрон кардани қоидаи бозӣ дар самти ҳучум партофтани тӯбҳои чаримавӣ бо салоҳдиди довар аз 1 то 3 маротиба таъин карда мешавад. Ин бозӣ дар ИМА, Куба, Юнон, Русия, Англия, Италия, Испания шуҳрат дорад:

*Бо мақсади ҷалби ҷавонон ба варзиши ва тарғибу таъвиқи тарзи ҳаёти солим бо дастгирии Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Суғд аз 11 – ум то 18 – уми октябри соли равон мусобиқаи варзишӣ оид ба намуди **баскетбол** гузаронида мешавад (? – баргузор мегардад) (www.khovar.tj, 09.10.2014).*

Истилоҳоти **волейбол** ва **баскетбол** низ ҳарчанд дар забони англисӣ аз ҷиҳати сохт калимаи мураккаб ба ҳисоб мераванд, дар забони тоҷикӣ ҳамчун калимаҳои сода истеъмол мешаванд. Тибқи қоидаҳои калимасозии забони тоҷикӣ аз ин ду вожа низ бо иловаи асоси феъли **бозидан** – **бохт** калимаҳои мураккаби **волейболбоз** ва **баскетболбоз** сохта шудааст, ки ин нишонаи дар забони тоҷикӣ ҳазм гардидани онҳо мебошад:

*Дар мусобиқа дастаи **волейболбозони** «Динамо» - и Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, тими миллии Афғонистон, тими «Ҷавонони Афғонистон», тими «Шорволии Кобул» ва тими «Ҷавонони Шорволии Кобул» байни ҳам қувваозмоӣ намуданд. Дастаи **волейболбозони** «Динамо» - и Вазорати корҳои дохилии ...соҳиби ҷойи дуум гардид (www.khovar.tj, 06.05.2014);*

*Дар толори варзишии литсейи Оғохон мусобиқаи **баскетболбозони** синнашон аз 40 боло анҷом ёфт (www.khovar.tj, 13.04.2008);*

*Пагоҳ, 3 – уми декабр дар мактаб - интернати махсуси рақами 3 - юми шаҳри Душанбе мусобиқаи дастаҳои бачагони маъюби **баскетболбоз** баргузор мегардад (www.khovar.tj, 02.12.2008).*

Гандбол калимаи мураккаби англисӣ буда, маънояш *hand* – *даст*, *ball* – *тӯб* мебошад. Он низ яке аз бозиҳои маъруф аст, ки ба воситаи тӯб ҷараён мегирад. **Гандбол** ба бозии баскетбол монанд аст. Фарқ дар он аст, ки ҳаҷму андоза ва вазни тӯб хурдтару камтар буда, тӯб на ба ҳалқа ё сабадҳалқа (корзина), балки ба дарвозаи андозааш 3 x 2 метр равона карда мешавад:

*Масъулин вазифадор карда шуданд, ки барои ривоҷи намудҳои варзиши, аз ҷумла алпинизми кӯҳӣ, волейбол, баскетбол, **гандбол**, футбол, найзапартоӣ, гурзандозӣ, камонварӣ, теннис ва бадминтон тадбирҳои муассир андешида, масъалаи баланд бардоштани маблағи хӯроки варзишгарон, ҷойи хоб, ҳаққи хизмати доварон, табибон ва кормандони хизматрасониро ҳаллу фасл намоянд (www.khovar.tj, 12.01.2013);*

*Инчунин майдончаҳои варзишӣ, аз қабиле теннис, баскетбол, волейбол, **гандбол** ва футболи хурд, ки дар бог ҷойгир шудаанд, барои*

дӯстдорони варзиш шароити мусоидро фароҳам меоваранд (www.khovar.tj, 12.01.2013).

Хоккей аз калимаи англисии *hockey* гирифта шуда, бозии даставии варзишӣ дар рӯи ях ё дар болои алаф, ки ҳадафи он бо чавгон (таёк) ба дарвозаи ҳариф ворид намудани шайба ё тӯб мебошад [3, 549]. Вобаста ба ҷойи гузаронидан ва воситаи бозӣ кардан навъҳои гуногун дорад. Ин навъи бозӣ дар гузашта миёни тоҷикон маъруф буд. Ниёғони мо – тоҷикон **хоккейро** бо истилоҳи **чавгонбозӣ** ном мебарданд. **Чавгон** ҷӯби нӯгкаҷест, ки тавассути он тӯбчаи ҷӯбин ва ё пашмин ба тарафи дарвозаи ҳариф зада мешавад. **Чавгонбоз** варзишгарест, ки бо чавгон дар болои асп савор шуда **гӯй** ё ки тӯбчаро ба сӯи маррагоҳи рақибон нишон гирифта мезанад.

Дар замони мо **хоккей (hockey)** навъҳои зеринро доро аст: **хоккей бо шайба** (дар болои ях), **хоккей бо тӯб** (дар болои алаф), **хоккей бо тӯб** (дар болои ях) ва ниҳоят **хоккей** дар рӯи замин, ки дар шакли савори асп гузаронида мешавад. Ҳайати дастаҳо дар ин намуди бозӣ низ 6 – нафарӣ мебошанд. Баргариӣ дастаҳо аз рӯи теъдоди тӯбҳои ба дарвоза задашуда муайян карда мешавад. Имрӯзҳо махсусан навъи **хоккей бо шайба** дар болои ях шуҳрати ҷаҳонӣ дорад ва зимни истилоҳи **хоккей** низ ҳамин навъи он фаҳмида мешавад:

Дар бозиҳои ҷоми ҷаҳониши хоккей дар Братислава дастаи хоккейи Русия дастаи Канадаро, ки ҳоло қаҳрамони бозиҳои олимпист, бо ҳисоби 2 бар 1 шикаст дод ва ба даври нимниҳой роҳ ёфт (www.khovar.tj, 19.02.2013);

Теннис (tennis) бозиест, ки дар байни ду нафар доир мегардад ва он дар арсаи андозааш 38 x 72 метр гузаронида мешавад. Бозингарон дар **game гейм** аз рӯи таносуби холҳои бадаст овардашон ғолиб доништа мешаванд. Воситаҳои бозӣ ракеткаи тӯрбофти ҷӯбин ва тӯбчаи махсуси резинии бо пашми сунъӣ рӯкашкарда шуда мебошад. Ин бозӣ дар аксарияти кишварҳои дунё маъмул ва машҳураст:

Мусобиқаи теннис барои Ҷоми Президенти Тоҷикистон миёни наврасон, ки аз 19 то 23 сентябри соли равон дар майдони теннисии шаҳри Душанбе ҷараён дошт, ба анҷом расид (www.khovar.tj, 25.09.2015).

Тенниси рӯи миз (table – tennis – настольный теннис). Ин бозӣ дар байни ду нафар дар болои мизи андозааш 2 x 74 бараш 1 x 52, ки дар мобайн тӯри ҳачмаш 1, 5 x 0, 20 м гузошта шудааст, баргузор мегардад. Воситаҳои ин бозӣ ракеткаҳои ҷӯбини рӯйпӯши чармӣ ё резинӣ дошта ва тӯбчаи хурди пласмасӣ мебошад:

Шуруъ аз 26 – ум то 30 – юми августи соли равон дар шаҳри Кӯлоби вилояти Хатлон мусобиқаи ҷумҳуриявӣ оид ба тенниси рӯи миз байни наврасону ҷавонони соли 1991 – 2001 гузаронида мешавад (? – доир мегардад) (www.khovar.tj, 05.08.2014).

Ба ҳамин тариқ, истилоҳоти иқтибосии русию байналмилалӣ, ки дар натиҷаи пешрафти босуръати соҳаҳои гуногуни варзиш дар забонҳои олам хеле васеъ паҳн шуда истодаанд, дар забони тоҷикӣ низ як қабати муҳим ва калони истилоҳоти соҳаи варзишро ташкил

медиханд. Як бахши ин истилохотро вожаҳои баромади славянӣ дошта, бахши дигарашро калимаҳои иқтибосии олмонӣ, франсузӣ, англисӣ, ки бунёди лотинию юнонӣ доранд, ташкил мекунанд. Ин истилохот тавассути забони русӣ ба тоҷикӣ ворид гардида, асосан дар шакли талаффузи русӣ истеъмол мегарданд.

Китобнома

1. Луғати русӣ – тоҷикӣ. – М.: Русский язык, 1985. – 1280 с.
2. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 243 с.
3. Словарь иностранных слов. – М.: Русский язык, 1986. – 608 с.
4. Шаропов Н. О. Калимаҳои русӣ – интернационалӣ дар забони адабии тоҷик / Н. О. Шаропов. – Душанбе: Дониш, 1972. – 202 с.
5. Шафоатов А. Н. Истилоҳоти варзиш дар забони тоҷикӣ / А. Н. Шафоатов. – Душанбе: Истеъдод, 2012. – 136 с.
6. Шафоатов А. Н. Луғати мухтасари истилоҳоти соҳаи варзиш / А. Н. Шафоатов. – Душанбе: Истеъдод, 2012. – Ҷ. 2. – 64 с.
7. Шмелёв Д. Н. Современный русский язык. Лексика / Д. Н. Шмелёв. – М.: Просвещение, 1977. – 235 с.

МАНБАЪ

1. www.khovar.tj (АМИТ «Ховар»)

РУССКО - ЕВРОПЕЙСКИЕ СПОРТИВНЫЕ ТЕРМИНЫ В ЗАМЕТКАХ НАЦИОНАЛЬНОГО ИНФОРМАЦИОННОГО АГЕНТСТВА ТАДЖИКИСТАН «ХОВАР»

В научной статье речь идет о русско – европейских спортивных терминах в материалах Национального информационного агентства Таджикистана «Ховар». Отмечается, что русско – европейские спортивные термины в основном заимствованы в таджикском языке посредством русского языка. Одним из характерных черт русско – европейских спортивных терминов является то, что большинство из них или обозначают командные спортивные соревнования или соревнования, в которых участвует более одного человека. Опираясь на материалы толковых словарей и другие источники, некоторые русско – европейские спортивные термины употребительные в материалах «Ховар». К примеру термины футбол, волейбол, баскетбол, хоккей, теннис имеют свое толкование и приводятся примеры в этих материалах.

Ключевые слова: язык, термин, спорт, соревнование, футбол, волейбол, баскетбол, теннис.

RUSSIAN – EUROPEAN SPORTS TERMS IN THE NOTES OF THE NATIONAL INFORMATION AGENCY OF TAJIKISTAN «KHOVAR»

Annotation: The scientific article is devoted to Russian – European sports terms in the materials of the National information agency of Tajikistan «Khovar». It is noted that

the Russian – European sports terms mostly borrowed in the tajik language through the Russian language. One of the characteristic features of Russian – European sports terms is that most of them represent or team sports or events, which involved more than one person. Based on materials dictionaries and other sources, some of the Russian – European sports terms commonly used in the materials of «Khovar». For example, the terms soccer, volleyball, basketball, hockey, tennis have their interpretation and examples of these materials.

Key words: Language, the term sport, competition, football, volleyball, basketball, tennis.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шервони Умридин – аспиранти факултети журналистикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон; 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Тел.: (+992) 92 765 43 21; (+992) 93 731 07 91; shervon-akramov@mail.ru; shervoni-umriddin@mail.ru;

Сведения об авторе: Шервони Умридин - аспирант факултета журналистики Таджикского национального университета; 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел.: (+992) 92 765 43 21; (+992) 93 731 07 91; shervon-akramov@mail.ru; shervoni-umriddin@mail.ru;

About the author: Shervoni Umriddin- journalism graduate student fakulteta Tajik National University; 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17. Tel.: (+992) 92 765 43 21; (+992) 93 731 07 91; shervon-akramov@mail.ru; shervoni-umriddin@mail.ru

АДАБИЁТШИНОСӢ

УДК:891.55.092
X-79

СИЁВУШИ КАСРОӢ- ШОИРИ ИҶТИМОИГАРО

*Олимҷон Хоҷамуродов
Институти забон, адабиёт, шаҳршиносӣ ва
мероси хаттӣ ба номи Рӯдакии АИ ҶТ*

Сиёвуши Касроӣ (24.02.1927- 31.01.1996) ба гурӯҳи шоирони наваҷӯи шомил мешавад, ки баъд аз Нимо Юшич ва ғоҳе ба баракати ҳуди Нимо ба арсаи адабиёт омада, барои пайдорӣ ва истиқрори диди тоза ва сабки шеърӣ наваҷӯӣ кардаанд. Гарчанде Сиёвуши Касроӣ то муддати муайяне равишу сабки Ниморо думбол мекунад, аммо баъдан сабки хоси худро пайдо ва шеърро василаи баёни афкори иҷтимоӣ-сиёсии хеш қарор медиҳад. Ба таъбири дигар, аз он давре, ки шоир зиндагии огоҳонаи худро оғоз кард, бо тӯшаи шеър ба раҳмоӣ ҳаётии иҷтимоӣ қадам ниҳод ва шеърро сиёсат, яъне мубориза барои беҳбудии зиндагии “ранҷбари сиёҳтолеъ”-и кишвараш то лаҳзоти охири зиндагӣ тавҷеҳ будааст. Касроӣ аз зумраи шахсиятҳои буд, ки аз сангари фикриву ақидаи хеш то охири ҳаёт ба маъноии ростии он шоирони халқӣ буд. Зеро, шоирӣ, ки муҳимтарин фаъолияти

зиндагии ӯ буд, бидуни ҳеч дағдағавузоҳир созиҳои равшанфикрона дар хидмати мардум ниҳода буд. Шеъри ӯ набзи замонаш буд. Гарчанде дар замони диктатураи шоҳӣ аз ҷумлаи адибони “мамнӯъулқалам” буд, бо вучуди ин бо номҳои мустаори Кӯлӣ, Шубони Бузургмеҳр маҷмуаи шеърҳои хешро ба ҷоп мерасонид. Мардуми Эрон ӯро ҳамчун сарояндаи ҳамосаи “Ораши камонгир” мешиносаду медонанд, ки ҳама ранҷу маҳрумиятҳоро таҳаммул кард ва шеъри худ, истеъдоди саршори шоирии худро ба режими худкомаи шоҳӣ нафурӯхт. Ва ба қавли дӯсташ шоири маъруф Амир Ҳушанги Соя, Касроӣ “ба орзуҳои шарифи инсонии худ собитқадам” [1,295] монд.

Ва аз ӯ беш аз даҳмаҷмӯаи шеър, аз ҷумла “Ово” (1958), “Ораши камонгир” (манзума), (1958) “Ҳуни Сиёруш”, (1963), “Сангу шабнам” (1958), “Бо Давоманди ҳамӯш” (1966), “Хонаги” (1968), “Ба сурхи оташ ба тамъ дуд” (1976), “Аз куруқ то хурӯсхон” (1978), “Амрико, Амрико” (1979), “Тарошаҳои табар” (1984), “Пайванд” (1983) ҷоп шудааст.

Дар замони инқилоби Исломии Эрон дар сафи пеши размандағони роҳиозодӣ қарор гирифт. Дар пирӯзии он ширкат кард ва то он замоне, ки Ҳизби “Тӯда” аз тарафи Ҷумҳурии Исломи ғайриқонунӣ эълон шуд, дар Эрон буд ва бо ашъори оташинаш мардумро бо иттиҳоду созандагӣ ва эъмори ҷомеаи озоду ҷумҳурии мардумӣ даъват мекард. Ва “Суруди ҷумҳурӣ”-и ӯ нахустин суруди инқилобие буд, ки аз телевизиони Эрони инқилобӣ танинандоз гардид:

Эй сурудоварони сапеда,
Эй шаҳидонидархунтапида,
Мужда, мужда!
Шуд ситам гум
Хашми мардум
Боз алам кард,
Парчами Кова аз додхоҳӣ
То рабояд

Аз сари бадкуниш тоҷи шоҳӣ....

Аз ин рӯ, Касроӣ ҳамчун шоири воқеағаро ба ҳар падидае, ки бархӯрд мекард, онро ба шеър табдил меод. Яъне хоҳ аз зиндагии рӯзмарраи хеш сухан бигӯяд, хоҳ он ҷо ки саропо ливои сурхи инқилоб аст ва хоҳ аз номи “расули ранҷ” бо имоми халқ сухан мегӯяд, “бо тулӯи дубора салом медиҳад” ва ё “хонае дар хиёбони “Шонздаи озар”-ро васф мекунаду ба дуо менишинад” ва хоҳ ба “Америкаи ҷаҳонхор лаънат мефиристад” ҳамачо сухани ӯ шоирона асту анбошта аз истиороти тоза. Гарчанде шеъри иҷтимоӣ зиёд гуфтааст, аммо шиор нагуфтааст. Иҷтимоитарин шеъраш, ки ҷанбаи таблиғотӣ дорад, аз таровати шеърӣ саршор аст:

Меояд,

Меояд,
Он так савори нур
Пирӯзи пурғурур
Аз сини шикофтаи шаб
Бо парчаме бар дӯш
Аз сурхии шафак
Бо муждае ба лаб...

Гарчанде “Ово” нахустин маҷмӯаи ашъори Сиёвуши Касроист, аммо манзумаи “Ораши камонгир”-аш шӯҳрати беандозаро барои шоир овард. Зеро замоне мунташир шуд, ки фазои сиёсӣ-ичтимоӣ ва фарҳангии Эронро яъсу ноумедӣ ва тарсу хафакон фаро гирифта буд. Бо доштани рӯҳияи хушбинона ба пирӯзии рӯшанӣ бар зулмат ва инъикоси нумодини (рамзӣ) авзои замон, манзума зуд миёни рӯшанфикрони навмеду ба бунбаст уфтодаи кишвар шӯҳрат ёфта, дар азҳони эшон таъсир гузошт. Ба қавлӣ Ибтиҳоч Соя : “шояд камтар шеърҳо чунин асари бузурге карда бошад” [1,296].

Бояд ёдовар шуд, ки рисолати шоирӣ ва ақидатии Касроии мубориз умедвор будан ба “сапедадам, ба оянда, ба рӯзу рӯшноӣ” аст, ки дар замонаш баъзе мунтақидон, яке аз нақзи асосии эҷодиёти ӯ ҳисобида буданд [2,464]. Вале гузашти айём собит сохт, ки ҳақ бар ҷониби Касроист, зеро ӯ “супориши иҷтимоии замон”-ро хуб дарк мекардааст.

Аз назари мо, шӯҳрати беандозаи “Ораши камонгир” дар он даврони тоғутиву хафакановар, маҳз дар рӯҳияи умедворкунанда ва хушбинонаи он будааст. Воқеан, баъд аз шикасти Ҷабҳаи миллӣ ва ҳукумати Мусаддиқ (с.1953), Эрон ба як Ораши камонгир эҳтиёҷ дошт, то Ватанро аз режими хафакановари шоҳӣ, ки бозичаи дасти истеъмдор буд, раҳо созад. Зеро дар ин давра бо пароканда сохтани созмонҳои иҷтимоию фарҳангӣ ҷомеаи Эрон ба сурати анбӯҳи мардуми танҳову тарсон табдил ёфта буд. Як фазои безътимодиву бадгумонӣ дар равобити иҷтимоии одамон ҳокимгашта, тарсу яъсу ноумедӣ бар талхӣи зиндагии ҷомеа афзуда буд.

Сиёвуши Касроӣ чун шоири мутааҳид дар ин достонаш зимни ривояти ҳамосаи Ораш бо қорбурди нумоду истиора рӯҳияи замонашро хело ҷирадастона мунъакис кардааст. Достон хело нумодгуна оғоз мегардад, ки баёнгарӣ вазъи он рӯзаи Эрон аст:

Барф меборад,
Барф меборад ба рӯи хору хоросанг,
Кӯҳҳо хомӯш,
Дарраҳо дилтанг.
Роҳҳо чашминтизори қорвоне бо садои занг...

Хушбахтона, чунин фазои тира дар манзума ҳукмрон нест ва зуд ба фазои некбинонаву умедворкунанда табдил мегардад. Аммо дар шеърӣ

“Зимистон”-и Ихвони Солис, ки ҳамзамон бо манзумаи “Ораши камонгир” ба миён омадааст, аз ибтидо то интиҳо фазои кишвар сарду хафақоновару навмедона буда, равзанае барои хушбинӣ нест. Шоир дар поёни шеъраш бо яъсу афсурдагӣ таъкид мекунад:

Саломатро намехоҳанд посух гуфт,
Ҳаво дилгир, дарҳобаста, сарҳо дар гиребон, дастҳо пинҳон,
Нафасҳо абр, дилҳо хаставу ғамгин,
Дарахтон искилетҳои булӯрочин,
Замин дилмурда, сақфи осмон кӯтоҳ,
Ғуборолуда меҳру мох,
Зимистон аст.

Дар “Ораши камонгир”-и Касроӣ рӯҳи ҳамосӣ бо як навъ хушбинӣ ба умеди пирӯзӣ тавҷам аст. Бо вучуди он, ки дар кишвар:

Тарс буду болҳои марг,
Қас намечунбид, чун бар шоха барг аз барг,
Сангари озодагон хомӯш,
Хаймагоҳи душманон пурҷӯш.

Аммо шоир рӯҳафтада нест, зеро на ҳама дарҳо баставу сарҳо дар гиребонанд ва равзанае аз меҳрубониву умед мавҷуд аст, зеро ҳонае ҳаст, ки мусофири дар тӯфони “дилошуфтаи дамсард” мондари бо меҳрубонӣ мепазирад:

Зуд дониستم, ки дур аз достони хашми барфу сӯз,
Дар канори шӯълаи оташ
Қиссаи мегӯяд барои бачаҳои худ аму Наврӯз:
“ – Гуфта будам, зиндагӣ зебост.
Гуфтаву ногуфта, эй бас нуктаҳо, к-ин ҷост,
Осмони боз,
Офтоби зар,
Боғҳои гул,
Даштҳои бе дару пайкар.
Сар бурун овардани гул аз даруни барф,
Тоби нарми рақси моҳӣ дар булӯри об,
Бӯи хоки атри боронхӯрда дар кӯҳсор,
Хоби гандумзорҳо дар чашмаи маҳтоб.
Омадан, рафтан, давидан
Ишқ варзидан

Дар ғами инсон нишастан
Ё ба пой шодмониҳои мардум пой кӯбидан...”

Бо вучуди муҳити сарди мунҷамид, ровии достон умед ба фарҷоми нек дорад ва ғаму шодмониро гузаранда ва раҳиҳои башариятро аз зулму истибдод рисолати асосии зиндагӣ меҳисобад. Ва аз забони аму Наврӯз ҳамосаи Орашро, ки “қиссаи инъикоси орзуҳои миллатест дар вучуди

кахрамони миллӣ” (Ризо Бароҳанӣ) ва дар асл як ривояти афсонавии иттифоқ наафтода мебошад, ҳикоят мекунад.

Касроӣ дар қолаби шеъри нав ҷамосаи миллиро, ки илҳом аз “Шоҳнома”-и Фирдавсист, хело хуб ва шиорона ироа кардааст, ки гуфтан мумкин аст, як навъ романи манзумро мемонад. Гарчанде доктор Ризо Бароҳанӣ бар он ақидааст, ки “Ораши камонгир”-и Касроӣ“ дорои вижагиҳои ҷамосӣ нест” [2,465] бар хилофи эшон аксари муҳақиқон бар ин назаранд, ки “Ораши камонгир” бо сохтори ривоятӣ-тасвириаш нахустин манзумаи ҷамосӣ ба сабку диди нав дар мактаби шеъри нимоӣ мебошад ва ба тайиди М. Беҳозин “аз ин назар асаре раҳкушост” [3,10]. Бояд иқрор шуд, ки Сиёвуши Касроӣ дар ин ривояти ҷамосии кӯҳан рӯҳи тоза дамидаву чилваи дигаре ба он додааст. Ва ин рӯҳи як наслест, ки дар муборизаи сиёсӣ шикаст хӯрда ва вучудаш ба сурати як интизор чилвагар аст. Ин ҷо ҳақ ба ҷониби Алиасғар Ҳоҷ Сайид Ҷаводист, ки мегӯяд:

“Касроӣ ҳақ дорад аз тарафи як насли фиреб хӯрдаву саргардон... дар зеботарин қолабу дар баёне лабрес аз шеъру тағаззул дасти Камонгире орзу намояд” [4,68].

Истиораву нумод, яке аз василаи асосии баёни андешаҳои иҷтимоии шоир маҳсуб мешавад ва аз ин рӯ, ҳикоят шудани достони Ораш аз номи аму Наврӯз, ки худ мазҳари эҳёи табиат ва қосиди баҳору умеду шодист, бе рабт нест. Зеро сар то сари манзума саршор аз таъкиди дилгарм кунандаву умедбахши аму Наврӯз аст, ки бо ташбеҳоти рангину шоирона зебоии зиндагиро васф мекунад.

Тасвифи табиату хушбинии зиндагӣ дар ин достон он қадар бо фалсафаи кӯҳани озодиву растагорӣ аз тариқи фано бо ҳам шоирона гирех хӯрдааст, ки хонанда азамати ғамангези марги ҷавонмардонаи Орашро, (ба ивази озодии мардуми Ватанаш) бо тамоми ҳастиаш дарк мекунад.

Махсусан, шоир хитобаву такгуфтори (монологи) Орашро хело моҳиронаву мӯшикофона офаридааст, ки саршор аз эҳсоси муҳаббат ба марзу бум ва хело отифист.

Агарчӣ доктор Бароҳанӣ онро “бештар шабоҳат ба шиорҳои идиюлужик дорад, то раҷазҳои асил”[2,466] хондааст. Барои қазовати хонандагон, порчае аз онро меорем:

“Манам Ораш! –
Чунин оғоз кард он мард бо душман,
Манам Ораш, сипоҳи марди озода,
Ба танҳо тири тиркаш озмуни талхатонро
Инак омада ...

Дар ин пайкор,
Дар ин кор,
Дили халқест дар муштам,
Умеди мардуми хомӯш ҳампуштам.
Камони қаҳқашон дар даст,
Камондори камонгирам,
Шаҳоби тези ӯ тирам,
Ситеғи сарбаланди кӯҳ маъвоям
Ба чашми офтоби тозарас ҷоям...”

Магар ин раҷазхонии идеологист ё эҳсоси ботинии як фарди ватанпараст дар муқобили душмани марзу бумаш? Ва ё ин воқасин тақуфташро мулоҳиза кунед:

“Дурӯд, эй воқасин субҳ, эй саҳар, бидруд!
Ки бо Ораш туро ин охири дидор хоҳадбуд.
Ба субҳи ростин савганд!
Ки Ораш ҷони худро дар тир хоҳад кард,
Пас он гаҳ бе диранге хоҳад афканд”.

Оё ин ниёиши Ораш шоирона, самимӣ ва таккондиҳанда нест?
Ба сӯи қуллаҳо дастон зи ҳам бикшод:
“ Баро, эй офтоб, эй тӯшаи уммед!
Баро, эй хӯшаи хуршед!
Ту ҷӯшон чашмай, ман ташнаи бе тоб,
Баро саррез кун, то ҷон шавад сероб.
Чу по дар коми марги тундхӯ дорам,
Чу дар дил ҷанг бо Аҳримани пархошҷӯ дорам,
Ба мавҷи рӯшноӣ шустушӯ хоҳам,
Зи гулбарги ту, эй заррингул, ман рангу бӯ хоҳам...”

Дар ҳаҷми як мақола маҷоли баррасии ҷанбаҳои сохторӣ ва қорбурди вожаҳову суварӣ ҳаёли ин манзума нест. Танҳо ба нақли қавле аз Ҳоч Сайид Ҷаводи доир ба “Ораши камонгир” ба ин матлаб хотима мебахшем:

“Ин манзумаи кӯчак дарёе аз умед дар дили худ пинҳон дорад ва ҳамчун биркае (обанбори – О.Х.) зебоест, ки шеърӯ тағаззул мисли қоиқҳои кӯчак бо бодбонҳои сафеду зарифи хеш нигоҳи хонандаро навозиш медиҳад” [4,69].

Шӯҳрати Сиёвуши Касроӣ дар Тоҷикистон гарчанде ба таври густарда аз охириҳои солҳои 80-ум қарни гузашта бо ҷопи “Маҷмӯаи шеърҳо”-яш (бо сайъ ва эҳтимоми донандаи хуби адабиёти муосири Эрон шодрӯвон Файзали Начмонов) ва омаданаш ба Душанбе (вақте ки дар Москва суқунат дошт) ва диду боздидҳояш бо ҳаводорони “шеъри нав”-и форсӣ оғоз шудааст. Аммо дӯстдорони адабиёти муосири Эрон хело пештар бо ашъори ин шоири навардоз, ки баъд аз Нимо дар қатори Аҳмад Шомлу, Ихвони Солис, Нодирпур, Соя, Фуруғи Фаррухзод, М. Озод, Ф.

Таваллулӣ ва амсоли онҳо аз пешгомони шеъри имрӯзи Эрон маҳсуб мешаванд, ошно буданд.

Банда низ бори нахуст бо ашъори Касрой соли 1967 хангоми донишҷӯи соли дуюм буданам ошноӣ пайдо кардам. Устои забони форсиамон шодравон Акбари Зореъ, ки дар баробари шахси босаводу дӯстдори шеърӯ адаб будан, инчунин аз чехраҳои намоёни ҳизби “Тӯда”-и Эрон буд, дар яке аз дарсҳои ҷолибаш шеъри зеринро барои мо кироат кард ва хоҳиш кард, ки мо онро ҳифз кунем:

Ман мастам,
Ман мастаму майхонапарастам.
Роҳам манамоед,
Поям бикушоед,-
В-ин ҷоми чигарсӯз магиред зи дастам.
Май лолаву боғам.
Май шаъму чароғам.
Май ҳамдами ман, ҳамнафасам, атри димоғам.
Хушранг, хушоҳанг,
Лағзида ба ҷомам,
Аз талхӣи таъми вай андеша мадоред,
Гуворост ба комам.

Х Х Х

Дар соҳили ин оташ
Ман ғарқи гуноҳам.
Ҳамроҳи шумо нестам, эй мардуми бутгар!
Ман номасиёҳам
Фарёдрасо! Дар шаби густурда ҷару бол,
Аз оташи Ахримани бадхӯ ба амон дор:
Ҳам соғари пурмай,
Ҳам токи кӯҳансол.
К-он токи зарафшон диҳадам хӯшаи заррин
В-ин соғари лабрес,
Андӯҳ зудояд зи дилам бо маи дерин.

Х Х Х

Бо он ки дари майкадаро боз бибастанд,
Бо он ки гирифтаанд зи лаб тавбаву паймона зи дастам.
Бо мӯхтасиби шаҳр бигӯед, ку хуш дор,
Ҳуш дор, ки ман масти маи ҳаршаба ҳастам!
Ин шеър мо донишҷӯёни ташнаи адаби форсиро, пеш аз ҳама бо зарбу оҳанги хосаш шефта кард. Аммо баъд аз он, ки устои азизамон як-як рамзу розҳои онро кушод ва нишон дод, ки шоир чӣ тавр бо истифода аз образҳои маъмулии шеъри классикӣ як шеъри сар то по иҷтимоӣ ва нумодгуна сохтааст, тавачҷуҳи мо ба ин шеър ва гӯяндаи он дучанд шуд. Аз он айём то ба имрӯз шеъри Касрой бо ман аст ва бароям мояи

ифтихор аст, ки бо ӯ ҳамсӯхбат будам ва чанд китобашро бо дастхаташ ба банда тақдим доштааст.

Афсӯс, ки “ шамъе, дар сукути шаб” (таъбир аз худи Касроӣ) забон гирифта буд, дар ғурбат дур аз ёру диёр дар шаҳри Венаи Утриш ба хотиру ба ёди меҳан чон дод. Ва агар зинда мебуд, аҳли фарҳанги Эрону Тоҷикистону Афғонистон имсол 88-мин солгардашро таҷлил мекарданд.

Пайнавишт

1. Сиёвуши Касроӣ дар оинаи “Пири парниёндеш”// Бухоро № 89 – 90 меҳр – даӣи 1391 х.ш. (октябри 2012 – январи 2013).
2. Ризо Бароҳанӣ. Тилло дар мис./ Бароҳанӣ, Ризо. -Техрон.Чопи дуюм,1348.
3. М. Беҳозин. Муққадима. Шукуфаҳои кабуд.(Баррасии шеърӣ нави 1336) “Ораши камонгир”-и Сиёвуши Касроӣ./ М. Беҳозин. // Садаф,1337.
4. Алиасгар Ҳоч Сайид Чаводӣ.Ёддошт бар “Ораши камонгир” аз Сиёвуши Касроӣ. // Чаводӣ, Алиасгар Ҳоч Сайид / Андеша ва хунар,шумораи ҳафт,1338.

СИЯВУШ КАСРАИ – СОЦИАЛЬНЫЙ ПОЭТ

Сиявуш Касраи (1927-1996) принадлежит к плеяде поэтов- новаторов литературной школы Нима Юшиджа, основоположника течения "нового стиха" персидской поэзии 20 века. Он из тех поэтов, для которых поэзия является средством выражения их социально-политических воззрений. И поэтому С.Касраи, до последних дней своей жизни, вдали от Родины (в Австрии) оставался поэтом - революционером, верен своему политическому убеждению - борьбе за счастливую жизнь "обездоленного труженика" своей страны (Иран). В статье на основе поэмы поэта "Ораше камангир" «(Лучник Араш)» и последних его социально-политических стихов, рассматриваются особенности поэтического мастерства Сиявуша Касраи и его гражданская позиция, как поэта борца за свержение монархии в Иране. Также, в статье говорится о степени известности творчества поэта в Таджикистане.

Ключевые слова: Касроӣ, новый стих, Иран, персидская поэзия, поэт-революционер.

SAYAVUSH KASRAI- SOCIAL POET

Sayavush Kasrai (1927-1996) belongs to the galaxy of poets, literary innovators school Nima Yushidzha, founder flow "new verse" of Persian poetry of the 20th century. He is one of those poets for whom poetry is a means of expressing their social and political views. And so S.Kasrai until the last days of his life, far from the homeland (in Austria) remained revolutionary poet, true to his political beliefs - the struggle for a happy life

"disadvantaged worker" of their country (Iran). On the basis of the poem the poet "Orash kamangir" (Archer Arash) "and his latest socio-political poems, considered particularly poetic skill Siyavush Kasrai and his citizenship as a poet, a fighter for the overthrow of the monarchy in Iran. Also, the article says about degree of popularity of creativity of the poet in Tajikistan.

Keywords: Kasroi, new verse, Iran, Persian poetry, the poet-revolutionary.

Маълумот дар бораи муаллиф: Олимҷон Хоҷамуродов – сарҳодими илмии шуъбаи Эрон ва Афғонистони Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология; тел: +992 95 154 42 05.

Сведения об авторе: Олимджон Ходжамуродов- главный научный сотрудник отдела Ирана и Афганистана Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук; тел: +992 95 154 42 05.

Information about the author: Olimjon Khojamurodov is a chief Researcher at the Department of Iran and Afghanistan Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage named after Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan, Ph. D. Phone: +99 2 95 154 42 05.

УДК:891.550.092
Ч-95

САРОЯНДАИ ҚАЛБИ ИНСОНҲО

Ғаффор Ҷӯраев

Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ дар баробари он ки ҳар сол садҳо омӯзгори ҷавони риштаҳои гуногунро ба соҳаи маорифи ҷумҳурӣ роҳхат медиҳад, ҳамчунин парваришгоҳи бисёр адиби ҷавон мебошад. Аз байни хатмкунандагони ин таълимгоҳ, хусусан донишҷуёни факултаи филологияи тоҷик, ҳамасола ҳатман навқаламоне ҳам буданд, ки минбаъд ба сафи адибони тоҷик пайваста, бо эҷодиёти рангини худ адабиёти моро пурмазмун сохтаанд. Имрӯз номи аксар адибони маъруфи тоҷик, ки дастпарварони таълимгоҳи мазкур мебошанд, ифтихори мардуми мо гаштааст. Аз ин хатмкунандагони солҳои таҳсили 1955-1959 ҳам истисно набуданд. Он солҳо ин таълимгоҳ бо номи Институти педагогии шаҳри Сталинобод ба номи Т.Г.Шевченко ёд мешуд. Аз ҳамсабақони мо — муҳассилини он солҳо низ чанде қаламкашҳои соҳибзавқе камол ёфтанд, ки номи онҳо ҳамвора дар ҷумлаи адибони шуҳратманд қарор гирифт. Инҳо Нависандаи халқии Тоҷикистон Ҷӯрон Кӯҳзод, нависанда, журналист ва ходими давлатӣ марҳум Бобо Насриддинов, шоирони шинохта Алӣ Бобочон ва Ҳикмат Раҳмат мебошанд.

Алӣ Бобочон ба шеърнависӣ дар айёми мактабхониаш шурӯъ кардааст. Мо бо ӯ ҳамдиёр бошем ҳам, танҳо дар давраи донишҷӯӣ ҳамдигарро шинохтем. Аввали солҳои панҷоҳум, вақте ки дар Омӯзишгоҳи омӯзгории Конибодом таҳсил доштам, ҳар гоҳ дар

рӯзномаи шаҳрии «Роҳи Сталин» бо таҳаллуси «Самимӣ» -- хонандаи мактаби миёнаи «Коммунист» шеърҳо мехондам. Сипас фаҳмидам, ки ҳамин «Самимӣ» минбаъд шоири маъруфи тоҷик – Корманди шоистаи Тоҷикистон, Аълочии маорифи халқи Тоҷикистон, Аълочии фарҳанги Тоҷикистон, узви Иттифоқи нависандагони Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ ва дорандаи Шаҳодатномаи «Нишони суҳан» Алӣ Бобочон будааст. Сабаби аз таҳаллуси «Самимӣ» даст кашидани ӯро намедонам. Вале, ба фаҳми ман, ашъори рангинаш саропо самимианд. То имрӯз бисёр маҷмӯаҳои Алӣ Бобочон ба таърифи расидаанд. Банда ӯро баъди Фарҳат ва Шукӯҳию Ансорӣ ҳамчун шоири ошиқи зиндагӣ ва ишқи инсонӣ шинохтаам. Ба ин, ба андешаи ман, дубайтии зерини ӯ, ки соли аввали донишҷӯиаш дар маҷаллаи «Садои Шарқ» ҷоп шуда буд, далели муътамадест:

Аё, ҷоно, ба ту гулдаста додам,
Ба ин гулдаста дил пайваста додам.
Илоҷе кун, ки пажмурда нагардад,
Ки бо тори муҳаббат баста додам.

Дар хотир дорам, ки аз ҳамон соли аввали донишҷӯӣ аксари ҳамсабақҳоямон ин дубайтиро азёд медонистанд. Бо мурури замон дидем, 73ас р сон як силсила ишқияҳои самимии ӯро композиторони номвар ба оҳанг дароварданду мутрибон суруданд.

Мавзӯ ва жанрҳои ашъори Алӣ Бобочон гуногунанд. Ба қалами ӯ зиёда аз 30 маҷмӯаи ашъор, қиссаву очерк ва публицистика тааллуқ дорад. Силсилаи шеърҳои манзума ва дostonҳои шоир аз нигоҳи синну сол ба ду бахш ҷудо мешаванд: шеърҳои, ки барои калонсолон эҷод шудаанд ва шеърҳои, ки барои хурдсолон иншо гардидаанд. Аз ҷумла, маҷмӯаҳои «Гули бодом» (1966), «Мавҷи сурур»(1973), «Нилуфар»(1980), «Намаки зиндагӣ»(1986), «Базмия»(2000), «Сад барги Ҳисор»(2001), «Шеърҳои истиқлолият»(2001), «Меҳрпайванд»(2006) ва монанди инҳо бештар мазмунҳои иҷтимоиро дар бар гирифта, шоир дар онҳо нуқтаи назари хешро нисбат ба ҳодисаҳои воқеаҳои зиндагӣ дар қолаби назм баён кардааст.

Шеърҳои барои бачаҳо навиштаи ӯ низ бисёр табииву дилписанд буда, дар маҷмӯаҳои «Бачаҳои хуб»(1963), «Мусича»(1965), «Парвози орзу»(1971), «Некӣ ба некӣ»(1976), «Усто парасту» (1978), «Осмондара»(1981), «Зардолуи маҳтобӣ»(1988), «Атри кӯҳистон»(1993), «Обаки заррин»(2003), «Алифҳои парандаҳо»(2004), «Муסיқии баҳор»(2008), «Наврӯзи наврасон»(2012) гирд оварда шудаанд. Вале дар маҷмӯаҳои мазкур шеърҳо вобаста ба синну соли кӯдакон гурӯҳбандӣ шудаанд. Чунончи, дар аксари ин маҷмӯаҳо шеър, чистон, қисса ва дostonҳои гирд омадаанд, ки барои бачаҳои синни хурди мактабӣ бахшида шудаанд. Шоир тавассути шеърҳоиаш чи ошкоро ва 73ас р рамзу тамсил хислатҳои неки инсонӣ, аз қабилҳои дӯстӣ, ахлоқи одоби ҳақиқат, хониши хубу аъло, меҳнатдӯстӣ ва ғайраро барои бачаҳо талқин ва одатҳои баде чун фиребу найранг, танбалӣ, коргурезиро мазаммат намудааст.

Дар адабиёти бадеӣ рӯбоҳ ва гург ҳамчун образи манфӣ қаламдод мешавад. Алӣ Бобочон ҳам ба ин образҳо таваҷҷуҳ карда, шеърҳои дар хусуси гургу рӯбоҳу сағу пишак эҷод намудааст. Шоир тавассути ба назм даровардани ривояту афсонаҳои халқӣ дар образҳои Гургу Ҷайра ва Сағу Рӯбоҳ хислатҳои неку бадро ба ҳам муқобил гузошта, нишон доданист, 74ас р шахсоне, ки вучудашон макру фиреб аст, набояд риштаи дӯстӣ пайваст ва ё ба қавли Носири Хусрави Қубодиёнӣ:

Аз қарини бад ҳазар мебоҷадат кард,
К-аз қарини бад биёлояд қарин.

Шоир дар як қатор шеърҳо бо васфи нон, хӯшаи гандум, хирманкӯбӣ, муҳити зист, молчаронӣ ва ғайра хонандаи хурдсолро ба ҷараёни меҳнат кашида, меҳру муҳаббати ӯро нисбат ба арзишҳои ҳаёт ва табиати диёр бедор менамояд. Бидуни шак гуфтан мумкин аст, ки ҳам шеърҳои маҷмӯаи «Осмондара» ва ҳам ашъори маҷмӯаҳои дигари «Зардолуи маҳтобӣ», «Наврӯзи наврасон» ба ҳаёти бачагон бахшидаи Алӣ Бобочон мазмунҳои бикри панду насихати дошта, дар тарбияи ахлоқӣ ва маърифатии насли хурдсолу наврасон нақши муҳим мегузоранд.

Хонандагони халқҳои гуногун тариқи тарҷума бо намунаи ашъор ва манзумаҳои Алӣ Бобочон шиносанд. Чакидаҳои қалами шоир дар баёзҳои «У подножья солнца»(1964), «Млечный путь»(1974), «Поклон земле родной»(Москва «Художественная литература», 1974), «Там, где жаркое солнце, где высокие горы», (Москва, «Детская литература», 1979), «Память», «Дастархан» (Душанбе, «Ирфон», 1985) ва ғайра дастраси хонандагон гардидаанд. Китоби шеърҳои шоир «Усто парасту» (Боку, нашриёти «Генчилик», 1978) ба забони озарӣ низ тарҷума шудааст.

Эҷодиёти Алӣ Бобочон серсоха аст. Ҳарчанд ӯ, пеш аз ҳама, ҳамчун шоир шинохта шудааст, аммо чун нависанда ва публисист низ маъруфият дорад. Вай дар бораи ҳаёт ва қору пайкори бисёр абармардони миллат як силсила очерку қиссаҳои хуҷҷативу дилҷасп навиштааст, ки онҳо дар шакли китоб ва маҷмӯаҳои алоҳида, аз қабилӣ «Домулло Азизов»(1970), «Дар оташ»(1975), «Нахустқаҳрамони тоҷик»(1979), «Тоҷикистони ман»(1983), «Ҳиссае аз қиссаҳои ҷанг»(1995), «Ҷароғҳои Уялӣ»(1996), «Чилҷароғи маърифат»(1998), «Соҳибхунара»(1999), «Дунёи меҳр»(2000), «Неъматӣ ноҷир»(2001), «Дурахши ситора»(2012) ва ғайра ба таъбиқ расидаанд. Дар қиссаи «Нахустқаҳрамони тоҷик» сухан дар бораи қорномаҳои тоҷикписари қонибодомӣ Неъмат Қаробоев меравад, ки ӯ на фақат аз Тоҷикистон, балки аз тамоми Осиёи Миёна аввалин қаҳрамони Иттифоқи Советӣ ба шумор меравад. Ӯ ин унвони пуршарафро соли 1940 барои диловарию шӯҷоаташ дар ҷангҳои зидди финҳои сафед соҳиб шуда буд.

Неъмат Қаробоев баъди хатми мактаби миёнаи ба номи Наримонови шаҳри Қонибодом муддате ба ҳайси ноҷири андоз хизмат карда, баъд ба сифати муҳочир ба ноҳияи Колхозобод кӯч мебардад ва аз ҳамон ҷо соли 1937 ихтиёран ба сафи Артиши Сурх меравад.

Агарчанде дар хусуси ин қаҳрамон бисёр хабару мақола чоп шудаанд, вале Алӣ Бобочон ҳамчун нависандаи пухтакору нозукбин ҳасби ҳоли ўро ба таҳлили амиқи бадеӣ кашида, барои равшан кардани сахнаҳои корнамоӣ ва ҳаёти пешазҷангии Неъмат Қаробоев аз маводи бойғониҳо, ёддоштҳои хешу табор ва шиносҳои ин қаҳрамон истифода кардааст. Шоир соли 1975 ба ҷойҳои размидаи Неъмат соҳибзафар – соҳилҳои дарёи Дон сафар карда, бо ҳамсари қаҳрамони асараш – Анна Александровна Қаробоева вохӯрда, мулоқотҳо ороста, ҳамчунин ҳамсироҳону ҳамполкони Неъмат доир ба корнамоиҳои беназираш хуччатҳои нав гирд оварда буд. Аз ин ҷост, ки поёни қиссаи ӯ «Нахустқаҳрамони тоҷик» ранги фоҷеаро гирифта бошад ҳам (яъне қаҳрамони асар – Қаҳрамони Иттифоқи Советӣ Неъмат Қаробоев соли 1942 дар ҷанги зидди фашистони немис шаҳид мешавад), ҳолати руҳии хонанда аз он ки халқу давлат барои абадӣ гардонидани хотираи ин қаҳрамонписари худ ҳайкали барқад ва нимпайкараҳои ўро дар зодгоҳаш – шаҳри Конибодом ва ноҳияи Колхозобод (ҳоло Ҷалолиддини Румӣ) бардоштаанду номи вайро ба яке аз калонтарин кӯчаҳои пойтахт – шаҳри Душанбе гузоштаанд, таскин меёбад...

Як қисми фаъолияти эҷодии Алӣ Бобочон ба тарҷумаи осори адабони халқҳои дигар бахшида шудааст. Тарҷумаҳои ӯ асосан аз забонҳои русӣ ва ўзбекӣ сурат гирифтаанд. Муҳаққиқон махсусан тарҷумаи силсилаи ашъори шоираи ўзбек Зулфияро, ки аз тарафи Алӣ Бобочон анҷом гирифтааст, писандидаанд ва самимиву табиӣ доништаанд. Ҳамчунин тарҷумаи китобҳои шоирони озарӣ Тавфиқ Муталлиб «Чӯчаҳо», Собир Мамадзода «Калид», тазкираи назми шоирони Ҷумҳурии Демократии Ветнам «Муҳаббат ва ғзаб» ба қалами Алӣ Бобочон мансубанд. Хонандагони тоҷик бо садҳо шеър ва манзумаи ба Тоҷикистон бахшидаи шоирони ҷаҳон тавассути тарҷумаҳои Алӣ Бобочон низ ошно шудаанд, ки онҳо дар маҷмӯаҳои «Меҳнома» («Ирфон», 1974), «Шасти дӯстӣ» («Ирфон», 1984), «Китоби дӯстӣ» («Адиб», 1989) ва тазкираҳои дигар ба таъб расидаанд.

Алӣ Бобочон ташаббускор ва мураббӣ як силсила маҷмӯаҳои дастҷамъӣ мебошад. Қалами шоирӣ ва нависандагии ӯ симои дахҳо устоду дӯст ва ҳамсабақони вайро тасвир намудааст. Нисфи маводи китоби «Шарораи меҳр», ки Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ соли 2009 ба муносибати 50-солагии хатми донишҷӯёни солҳои таҳсили 1955—1959 факултаи филологияи тоҷик ба таъб расонидааст, ба қалами Алӣ Бобочон нисбат дорад. Ӯ дар портретофаринӣ маҳорати махсус дорад. Дар ин китоб чор очерки Алӣ Бобочон бо номҳои «Накӯйқбол» (дар бораи устод Яҳё Исоев), «Мубаллиғи хусни сухан» (дар бораи академик Б.Ниёзмӯхаммадов), «Дорулфунуни Тоҷиевҳо» (доир ба ҳаёту фаъолият ва аҳли хонаводаи профессор Додочон Тоҷиев), «Шарофати як маҳфил» (дар хусуси устоди зиндаёд Носирҷон Маъсумӣ), ҷой дода шудаанд, ки муаллиф тавассути онҳо беҳтарин хислатҳои устодонеро, ки имрӯз дар қайди ҳаёт нестанд, ба қалам дода, сипос ва меҳру муҳаббати худро ба эшон изҳор доштааст.

Дар услуби нигоришҳои Алӣ Бобочон «ширу шакар», яъне пайванди насру назм бо мутоябаву зарофат бисёр мушоҳида мешавад. Аз ин ҷост, ки дар очеркҳои номбурда ҳам порчаҳои шеърӣ зиёде истифода шудаанд, ки бештари онҳо эҷоди худи шоиранд. Гузашта аз ин, дар китоби «Шарораи меҳр» силсилаи шеър—меҳрномаҳои шоир бо номҳои «Дасти мову домани дониш», «Падарсолори адабомӯз», «Устоди устодон», «Мактаби Маъсумӣ», «Туро фархунда меёбам», «Сарбози номус», «Шевашиноси мумтоз», «Маърифатомӯз», «Ҳасан-наққош», «Тилло Пӯлодӣ», «Қамоли ҳамнишин», «Ҳамсабақҳоям», «Оинаи маърифат», «Ба Ёрун Кӯҳзод», «Суханшинос», «Фидоии фарҳанг» ва монанди инҳо дарҷ гардидаанд, ки ба васфи устодони некному ҳамсабақҳо бахшида шудаанд.

Алӣ Бобочон дер боз бо оҳангсозон ҳамкорӣ дорад, балки ба ашъори мавзуну равони ӯ бештар худи оҳангсозон таваҷҷуҳ зоҳир менамоянд. Бисёр ҷақидаҳои қалами ин шоири шаҳир тариқи лаҳну овози сарояндагони маъруф тариқи радиою телевизион танинандоз шуда, руҳу равони шунавандаро болида месозанд ва дар тарбияи маънавию маърифатии мардум нақши муҳим мебозанд. Яке аз сурудҳои Алӣ Бобочон «Тӯёна» аст, ки бештар аз панҷоҳ сол боз аз забони ҳофизон садо медиҳад, меҳру муҳаббат ва орзуҳои ширини муаллифро нисбат ба наварӯсон ифода намуда, бо мисраъҳои зерин оғоз меёбад:

Ало, ёрон, шуморо бахти тобон ҳамсафар бодо!

Шаби фардоятон равшантар аз нури сахар бодо!

Ба роҳи рӯзгори нав қадам якҷоя бинҳодед,

Қадамхотон аз аввал то ба охир беҳатар бодо!

Гулчини сурудҳои Алӣ Бобочон, ки ҳам ба кӯдакону ҳам ба калонсолон тавсия шудаанд, чи дар асл ва чи дар тарҷумаи русӣ дар маҷмӯаҳои «Сурудҳои кӯдакон» (Душанбе, «Ирфон», 1974), «Суруди ман» (Душанбе, «Адиб», 1991), «Родник» (Москва, «Советский композитор», 1973), «Нашим детям» (Киев, «Музична Украина», 1976), «Прекрасная страна» (Москва, «Советский композитор», 1988), «Шукуфаҳои умед» (Душанбе, «Маориф», 1990) ва ғайра гирд оварда шудаанд.

Забони шеърҳои шоир сода, раван ва аз ҳар гуна олоишҳо озод мебошад. Барои ҳамин ҳам намунаи бисёр шеърҳои ӯро муаллифони китобҳои дарсӣ ба сифати мисолу машқҳо интихоб мекунанд. Махсусан, муаллифони китобҳои дарсӣ барои синфҳои поёнии мактабҳо ба шеърҳои бачагонаи Алӣ Бобочон бештар таваҷҷуҳ доранд, зеро онҳо, аз як тараф, бо забони ба фаҳми кӯдакон наздик навишта шуда бошанд, аз тарафи дигар, мазмуни панду ахлоқӣ доранд. Чунинчи, шеъри «Панди китоб», ки дар китоби дарсии забони давлатӣ барои синфҳои дуҷуми ғайриточикӣ интихоб шудааст, чунин садо медиҳад:

Хоҳӣ, ки доно шавӣ,

Зӯру тавоно шавӣ,

Аз таҳи дил хон китоб,

Ҳикмати ӯ беҳисоб,

Он, ки китобе нахонд,
Дур зи дониш бимонд.

Воқеан ҳам, тарғиби китоб, илму дониш, хурмату эҳтироми мураббӣю муаллим ҳамчун мавзӯи панду насихат умуман дар назми Алӣ Бобочон мавқеи муҳим дорад, ки ба ин байтҳои зерин, ки аз шеърҳои гуногуни ӯ чида шудаанд, мисол шуда метавонанд:

Навниҳоли боғистон гар зи об месабзад,
Решаи саводи мо аз китоб месабзад.

Ризки мо ояд зи обу офтоб,
Фазл аз устод, дониш аз китоб.

Бе мураббӣ мактабеvu хонадоне бе китоб
Чехраи равшан надорад чун шаби бе маҳтоб.

Шоири ҳақиқӣ шахсиятест, ки ҳамеша бо халқ аст, дар ғаму шодии вай ҳамширик аст. Алӣ Бобочон дар солҳои мудҳиши ҷанги шаҳрвандӣ мавқеи худро тағйир надод, бо шеърҳои ҷонибҳои даргирро ба иттиҳоду ҳамдигарфаҳмӣ даъват менамуд, аз Душанбе берун нарафт, нооромиҳо қалбаширо фишор меод ва аз ин лиҳоз мегуфт:

Ту насӯзӣ, ман насӯзам, ӯ насӯзад, сад дареғ,
Ин ҳама зулмоти дунёро кӣ равшан мекунад?!

Академик М.Лутфуллоев дар мақолааш, 77ас р номи «Сухансарои омӯзгор» дар китоби «Шарораи меҳр» чоп шудааст, дар ҳақиқи Алӣ Бобочон чунин навиштааст: «Пиру барно ӯро чун ҳамдаму ҳамнафаси қарин ва вассофи орзуо ормонҳои беҳтарини худ мешиносанд, ба каломаш ихлосдоранд ва хурматашро бачо меоранд. Мо ӯро чун мураббӣ ва тарбиятгари асил дар мавҷи ҳаёти наврасону ҷавонон мебинем. Комгор ва саодатёр аст чунин адибе, 77ас р шарораҳои каломии рангин дили фарзандони халқро гарм мекунад, дар замири наслҳо шуълаи умед меафрӯзад ба оядаи нек» [1, 178].

Саҳми Алӣ Бобочон дар рушду равнақи адабиёти бадеӣ, дар тарбияи маънавияти мардум бо Ифтихорномаи Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (1971), нишони Аълочии маорифи халқи ҷумҳурӣ (1982) ва унвони Корманди шоистаи Тоҷикистон (1998) қадр қарда шудааст. Вале шоире, ки ба адабиёт зиёда аз 30 китоб додаасту асарҳои ӯро берун аз ҳудуди ҷумҳурӣ низ мутолиа қардаанду мутолиа мекунанд, аз ин бештар – сазовори унвони баланди Шоири халқии Тоҷикистон мебошад.

Алӣ Бобочон имрӯзҳо ба синни ҳаштод қадам мегузорад. Ин синни муборакро барои ӯ аз самими дил табрик гуфта, таманноҳои хешро бо рубоии худи шоир изҳор менамоем:

Дар сурхии рӯй чун гули лола шавӣ,
Дар гирди маҳи мурод чун ҳола шавӣ,
Муҳтоҷ нагардӣ ба касе дар пирӣ,
Дар халқии ёру дӯст садсола шавӣ.

1. Лутфуллоев Махмадулло Сухансарои омӯзгор. Кит. Шарораи меҳр, Душанбе, 2009.

ПЕВЕЦ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ДУШИ

Статья посвящена творчеству одного из видных поэтов и прозаиков Таджикистана Али Бободжону, которому в этом году исполнился 80 лет.

Али Бободжон начал писать стихи ещё будучи школьником одного из передовой школы г. Канибадама «Коммунист». Он регулярно печатался в местной газете «Роҳи Сталин» (Путь Сталина) под псевдонимом «Самимӣ». За 65 лет своей творческой деятельности Али Бободжон опубликовал более 30 книг и сборников, охватывающий как жанр поэзии, так и прозу. Тема творчества Али Бободжон разнообразна. Он пишет как для взрослых, так и для детей. Многие его детские стихи вошли в школьную программу, а немало его газели звучат из уст знаменитых наших певцов. Али Бободжон на расцвете сил и творчества

A POET OF PEOPLE'S SOUL

This article is devoted to the works of one of the famous poets of Tajikistan Ali Bobojon, whose 80th anniversary is celebrated this year.

Ali Bobojon has begun his career as poet when he was a schoolboy in Konibodom city at school “Kommunist”. His poems were regularly published in the local newspaper “Rohi Stalin” under the pen name of Samimi. During the 60 years of his career Ali Bobojon has published more than 30 books comprising both poetry and prose. His poems touch on various themes and are written both for children and adult readers. Many of his children’s poems are included in school curriculum and famous singers sing his lyric poems.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷӯраев Гаффор- сарходими илмии шӯъбаи забони Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология. Тел.: +992 909808015.

Сведения об авторе: Джураев Гаффор- главный научный сотрудник отдела языка Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки АН РТ, доктор филологических наук. Тел.: +992 909808015.

Information about the author: Juraev Gaffor- chief researcher at the Department of Language Institute of language, literature, oriental studies and written heritage named after Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Doctor of Philology. Tel. : +992 909 808 015.

УДК:891.592.09

О-83

АДАБИЁТИ БАДАХШОН: МУШКИЛИҶОИ ТАҲҚИҚ ВА ПЕШНИҶОДҶО

Варқай Охонниёз

Паҷӯҷишгоҳи илмҳои инсонии АИ ҶТ

Минтақаи Бадахшон бархӯрдор аз вижагиҳоест, ки дастандаркорони вазъи сиёсии ҳар давр нуктаҳои назари худро дар

нисбати онҳо, новобаста бар манфаат ва ё зиёни ин диёру маскунони бумии он, ироа менамуданд. Мавҷудияти забон, лаҳҷаҳо ва ғӯишҳои зиёд, ҳамчунин нишонаҳои аз анъанаҳои эътиқодии мардумони ориёнасл, суннату маросимҳои хосса, ҷойгиршавии ҷуғрофӣ ва махсусиятҳои антропологӣ, ба илова сарвату бойгарии ҳангуфти зеризаминӣ аз ҷумлаи он вижагироеанд, ки дар муайян намудани муносибат ба ин сарзамин ҳанӯз ҳам нақши ҷудоғона мебозанду асари бонуфуз доранд.

Мутаассифона, ноогоҳӣ аз таъриху фарҳанг, расму русум ва забону адабиёти Бадахшон, ки бешубҳа, қисмати ҷудонашудаи тамаддуни форсии тоҷикиро ташкил медиҳад, метавонад муносибати беаҳамияту ғайриодилонаро дар нисбати тоҷикони ин сарзамин ба бор биоварад. Дар ин мақола сухан аз муҳимтарин қисмати ганҷинаи маънавии ин сарзамин – мушкилоти омӯзиши адабиёти бадеӣ меравад, ки то ба ҳол ба таври бояду шояд мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор нагирифтааст.

Маскунони Кӯҳистони Бадахшон, ки забонҳои гуфтугӯии алоҳида доранд, аксаран адабиёташонро тавассути забони ноби форсии тоҷикӣ дар давоми ҳазорҳо сол эҷод мекарданд. Ҷои зикри махсус аст, ки забони форсии дари тоҷикӣ барои мардумони гуногунлиси Бадахшон на танҳо ҳамчун воситаи тақаллуми байниҳамдигариву мубодилаи тафаккур ва муносибатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ махсуб мешуд, балки он ба забони изҳори эътиқод табдил ёфта буд [2, 75-76]. Маҳз забони форсии дари тоҷикӣ тафаккури эътиқодии ин мардумро ташаккул дода, таҳким бахшид. Тамоми суннатҳои ақлонӣ ва эътиқодии мардуми исмоиликешӣ Бадахшон дар забони форсии дари тоҷикӣ маҳфуз мондааст. Тафаккури эътиқодии онҳо бошад тавассути навъҳо, шаклҳо ва жанрҳои мухталифи адабию фарҳангӣ дарҷ, баён ва ҳифз мешуд. Ба як сухан, аркони эътиқодӣ асоси мавзӯӣ ва мазмуни осори фарҳангию бадеии маскунони исмоиликешӣ Осиёи Марказиро фароҳам оварданд.

Анъанаи эҷоди бадеӣ ба забони тоҷикӣ решаи амиқ дар фарҳанги мардумони таҳҷой дорад ва ҳатто сухани шоирони ин сарзамин бадеитар аз дигарон пазируфта мешуд. Масалан, Мир Алишери Навоӣ, ки садри шоирони давр буд, ба Абудусамади Бадахшӣ (асри XV) чунин баҳо додааст: *“Дуррҳои назм некӯ месуфт ва ҳаёли ӯ дар шеър дар ҳадди камол, балки болои ҳадди камол ва дар нозукӣ беназир ва бемисол буд”*[3. 21]. Ё баҳои Абдурахмони Ҷомӣ, ки устоди Навоӣ ва пири даври тариқай Нақшбандия буд, ба Мулло Муҳаммади Бадахшӣ ба ин тарз садо медиҳад:

Ин тозагуҳар, ки гашта фоик,
Бар ҳар гуҳаре ба нурбахшист.
Ҳар кас, ки бидид обу рангаш,
Донист, ки гавҳари Бадахшист [3.27].

Ин навъи мисолҳо ва эътирофу эҳтироми истеъдоди шеърофаринии шуарои Бадахшон дар таърих зиёданд ва онҳо заминаи воқеӣ доранд. Ҷои зикр аст, ки эҷодкоре амсоли шуарои фавқ ҳам худашон шӯҳратёб буданд ва ҳам ашъорашон дастраси машҳуртарин хавзаҳои адабии замон

будааст, вале дахҳо нафари дигар ва садҳо навъу намуди махсули эҷоди онҳо ҳамоно дар хонаву маҳаллу рустои худашон бидуни таваҷҷуҳ боқӣ монд ва аҳли илму ҳунар аз будани он беҳабар монд. Чунончи, ашъору қасоиди зиёди шоироне чун Шох Зиёии Бадахшӣ, Мулло Назмӣ, Мирзо Кӯчак, Шаҳ Шучоъ, Чаъфар, Мубораки Ваҳонӣ, Шохфутур Муҳаббатшоҳзода, Мулло Лочин ва дахҳо эҷодкорони дигар, ки масоили гуногуни ахлоқӣ ва эътиқодиро тараннум мекард, то ба ҳол ноомӯхта монда ва арҷгузорӣ нашудааст. Ҳанӯз ҳам аҳамият ва қимати асарҳои алоҳидаи дастрас ё дар сарчашмаҳо номбурдашуда, ба мисли “Сию шаш саҳифа”-и Сайид Сӯҳробӣ Валӣ, қасидаи 300 байтаи Зиёии Бадахшӣ бо номи «Саломнома», Куллиёти “Тухфат ул-маъсум”-и Ғиёсиддини Бадахшӣ, “Шарҳе бар нуқоти Шох Неъматуллоҳи Валӣ”-и Иброҳими Бадахшӣ, маснавиҳои “Шишагари маонӣ”-и Муҳаммадсиддиқи Ҳидоят, “Мухтасар ул-ақоид”-и Чамил ал-Бадахшӣ, “Равзаи Нур”, шарҳи 333 ҳадис бо номи “Усул ул-маъсият”-и Мирсаид Иноятуллоҳи Иноят, рисолаи “Лаъли Бадахшон”-и Абдурахмони Ораз, “Маснавӣ”-и Мулло Эсои Мавзун, “Гулшани ишқ “ ва “Чамани ишқ”-и Саъидчаъфар Ҳилолӣ, “Шаҳодатномаи Имом Ҳусайн”, “Китоби фалсафа” ва “Ҳашт бихишт”-и Муҳаммаднабӣ Аҳқар, асари насрии “Оинаи Скандар”, маснавиҳои “Қоми Чам” ва “Равзаи Нур”-и Мирзо Бурҳониддин Лоғар, манзумаи фалсафии “Усули дил”-и Муллохон писари Муҳаммад Назифи Бадахшӣ, маснавии “Сироч-ул-муъминин”-и Назмии Бадахшонӣ, “Меъроҷнома”-и Дардӣ, “Алифнома”-и Ханҷарӣ, “Қатрат-ул-бахр”, “Ҳочот ва муноҷот”, “Кашф-ус-салавот”, “Толиб ва матлуб”-и Муборакқадами Ваҳонӣ дар масъалаҳои шариат, тариқат, маърифат, мантик, ирфон ва фалсафа, маснавиҳои “Юсуф ва Зулайхо” ва “Лайлӣ ва Мачнун”-и Қосимхони Бадахшии Мавҷӣ, қасидаи “Гӯшвора”-и Чунунӣ, даҳ достон, аз ҷумла “Зулайхо-Юсуф”-и Мулло Шохмуҳаммад дар ҷамолу қамоли ошиқӣ, “Такмилат-ур-риёз”, “Ҳадоиқ-ул-ҳақоиқ”, “Рисолаи илми қавофӣ”, “Китоб-ул-бадеъ” ва “Таҳқиқ-ул-луғот”-и Муҳаммаднабӣ Аҳқар дар улуми арӯз, қофия, луғот, рисолаҳои Мавлоно Муҳаммади Бадахшӣ ва Мавлоно Қамоли Бадахшӣ дар илми муаммо, “Ахлоқи Муҳсинӣ”-и Мулло Назмии Бадахшонӣ дар ахлоқ, «Нучуми Сайид Шохзодамӯҳаммад», «Асрори илми нучум» ва “Тибби Шохзодамӯҳаммад”-и Шохзодамӯҳаммад ибни Сайид Фаррухшоҳ дар илмҳои нучум ва тибб, “Шохнома» ё «Ҷангнома»-и Сайид Сулаймони Бадахшонӣ, “Маснавӣ”-и Мулло Эсои Мавзун дар масъалаҳои қаҳрамонӣ ва шучоат, “Таърихи Бадахшон”-и Мирзо Сангмуҳаммад, “Таърихи Бадахшон”-и Муҳаммад Ҳусайни Бадахшӣ, достони “Таърихи шоҳони Шугнон”-и Сайид Фаррухшоҳ писари Шохпартавӣ, “Таърихи Бадахшон”-и Охунд Сулаймон ва Охунд Шохфутур, “Саргузаштнома”-и Шохфутур, “Таърихи Шугнон”-и Сайид Ҳайдаршоҳ, “Қайдҳои таърихӣ”-и Қурбоншоҳ Зухурбекзода ва Ғарибмаҳмад Қозизода дар илми таърихнигорӣ, “Тазкираи Нозим”-и Исмоилхон Нозими Бадахшӣ, “Ихвон-ул-мачолис”-и Бурҳониддини Лоғар, “Такмилат-ур-риёз”-и Муҳаммаднабихони Аҳқар, “Лаъли Бадахшон”-и Мири Ёрбекхони сонӣ,

“Баҳори Бадахшон” ва “Муфарреҳ-ул-аҳбоб”-и Саид Хусайнии Бадахшӣ, “Чароғи анҷуман” ва “Сакинат-ул-фузало”-и Абулвафо Абдулҳакими Рустоқӣ дар илми тазкиранависӣ ва ашъори мазиди ғиноиву қасидавӣ, ки дар баёзҳо, ҷунгҳо ва куллийтҳо ҷамъоваришуда барои таъриху тамаддуни тоҷик ба таври воқеӣ муайян нагардидааст.

Таассуфовар аст, ки намунае аз ин осори барҷоймондари, ки дар боло ба масобаи “муште аз хирвор” ёд кардем, дар ягон таҳқиқоти ба таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ бахшидашуда наметавон дарёфт кард. Дар гузаштаи то Инқилоби болшевикҳо намояндагони ҳавзаҳои мухталифи Бадахшон ба тазкираҳо дохил мегардиданд, вале дар даврони шӯроҳо ва ҳатто дар даврони Истиклоли кишвар ҳам ин анъана аз ёдҳо фаромӯш гардид. Заҳматҳои олими тоҷик Амирбек Ҳабибов дар маҷмӯаҳои тадқиқотиашон монданд [1; 3; 4] ва намунае аз онҳо ба таърихи адабиёти тоҷик дохил нагардиданд ва гумон аст, ки намунаи адабиёти ин сарзамин дар солҳои наздик ҳам, чун поре аз маънавиёти халқи тоҷик ба чунин осор дохил гардад. Таҳияи таърихи ин адабиётро дар ин панҷсола Институти илмҳои инсонии АИ ҶТ ба нақша гирифтааст, ки коре басо хайр аст, аммо пешгӯӣ ин аст, ки вай ҳам моли танҳо ҳамин Пажӯҳишгоҳ ҳисобида шуда, аз он фаротар по намениҳад. Акнун саволи матраҳ ин аст, ки оё осори адабию илмии мавриди баҳс киروي тавачҷуҳ надорад? Оё он барои таърих, фарҳанг ва маънавиёти умумии мо – тоҷикон арзишро доро нест? Ва оё осори зиёди адабии ин сарзамин бадеияте надорад, ки намунааш дар таърихи адабиёт ва кутуби дарсӣ ҷо дода шавад?

Таҷрибаи зиёда аз ду даҳсолаи корӣ бо маънавиёти маскунони Кӯхистони Бадахшон нишон медиҳад, ки дар ин ҷода мушкилоти зиёде мавҷуданд ва маҳз ҳамин мушкилиҳо боиси камтаваҷҷуҳии муҳаққиқин ба он гардидаанд. Кӯшиш мекунем, бо зикри чанд мушкили умдаи масъала роҳҳои нисбатан мувофиқи ҳалли онҳоро низ пешниҳод намоем, то бошад, ки имрӯзиён ва ояндагон ҳаққи онро дар пеши таърих адо карда тавонанд.

1. Ба таври бояду шояд дастрас набудани намунаҳои адабиёти ҳавзаҳои адабии Бадахшон барои аҳли таҳқиқ. Ин мушкилӣ ду сабаб дорад: нахуст, ин ки муассисаҳои илмии дахлдор дар нашри осоре чунин камфаъолият ҳастанд ва сонӣ, муҳаққиқини ватанӣ тавачҷуҳи кофӣ ба таҳлили ин ашъор надоранд. Назари кутӯҳ ба таърихчаи омӯзиши маънавиёти Бадахшон, аз ҷумла фолклор ва адабиёти он гувоҳӣ медиҳад, ки аз муҳаққиқини ватанӣ дида, шарқшиносони рус бештар ба ҷамъоварӣ ва таҳлили он кор гирифтаанд. Аз олимони ватанӣ онҳое дар ин ҷода гом ниҳоданд, ки аз домани ин диёр хестанд. Ин, албатта, кори хайр ва ҳадафнок аст, вале баҳои муҳаққиқини пешгоми тоҷик ба умдатарин масъалаҳои адабиёти Бадахшон зарурати маҳз аст. Чаро Абдурахмони Ҷомӣ ва Алишери Навоӣ барин нобиғаҳои даврон аз намояндагони адабиёти Бадахшон ҳарф заданду олимони хеле варзидаи имрӯз аз он чашм пӯшанд!?

2. Дастрасӣ надоштан ба сарчашмаҳои таърихӣ ва тазкираҳои

марбут ба ҳавзаҳои адабӣ ва адабони ҳудуди Бадахшон. Устои зиндаёд Амирбек Ҳабибов ҳанӯз дар тадқиқотҳои нахустинаш аз сарчашмаи тазкираҳои чун “Тазкираи Нозим”-и Исмоилхон Нозими Бадахшӣ, “Ихвон-ул-маҷолис”-и Бурҳониддини Лоғар, “Такмилат-ур-риёз”-и Муҳаммаднабиҳони Аҳқар, “Лаъли Бадахшон”-и Мири Ёрбекхони сонӣ, “Баҳори Бадахшон” ва “Муфәрреҳ-ул-аҳбоб”-и Саид Ҳусайнии Бадахшӣ, “Чароғи анҷуман” ва “Сақинат-ул-фузало”-и Абулвафо Абдулҳакими Рустоқӣ ёд оварда, аз дастрас набудани онҳо таассуф хӯрда буд [Абибов А. Аз таърихи адабиёти тоҷик дар Бадахшон, Душанбе: Дониш, 1971. – с. 40-41]. Нашоҷд, агар мо имрӯз, яъне пас аз сию шаш сол ҳам ҳанӯз ба ин сарчашмаҳо дастрасӣ надошта бошем. Гумони ғолиб ин аст, ки баъд аз Амирбек Ҳабибов касе то ҳол ба ин масъала ҷиддан машғул нагардидааст.

3. Мушқилӣ дар муайян намудани марзҳои мушаххаси Помир ва Бадахшон аз ҷиҳати ҳудуди ҷуғрофӣ то ибтидои асри ХХ. Бояд иқрор шуд, ки новобаста аз доштани марзҳои аниқи маъмурии Бадахшон, чи аз тарафи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва чи Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, дар муайян намудани ҳудуди минтақа барои дақиқ сохтани ҳудуди ҳавзаҳои адабии ин сарзамин, мавзӯву мазмун ва шакли намудҳои адабии онҳо ҳанӯз ҳулоса ва тасдиқи ягона мавҷуд нест. Ин масъала махсусан, то ибтидои асри ХХ печидатар буда, бар замми ин адабиёти Бадахшон, ба фикри инҷониб, адабиёти форсии тоҷикии ин сарзамин бо қисматҳои ҳамҷавори Чину Покистон низ арқони ягона дорад.

4. Гуногунии андешаву афкор ва эҷоду осори намояндагони адаби Бадахшон. Шояд хонандаи ин сутур фикр кунад, ки чаро гуногунии афкори удабо ва ашъори адабӣ, ки асли мақсади каломи бадеъ аст, дар Бадахшон боиси мушкилии таҳлил гардидааст. Талош мекунем ба ин савол посухи воқеӣ диҳем.

Қисмати калони маскунони Бадахшон дорои забонҳои мухталифи шарқи эронӣанд ва аксари онҳо аз тариқои шиаи имомии исмоилӣ пайравӣ мекунанд. Қисми дигари маскунони ин сарзамин муътақиди мазҳаби тасаннуни ҳанафианд. Дар баробари доштани асли ягонаи миллӣ ва арзишҳои ягонаи маънавӣ, таъсири эътиқод дар эҷоди бадеии намояндагони тариқои исмоилӣ хеле зиёд ба назар мерасад. Бар замми ин, фарҳанги ин мардум, ки пеш аз ҳама, бар асоси муҳимтарин арзишҳои исломӣ пойдор аст, инчунин аз арқон ва аносири адён ва тамаддуни оташпарастон, зардуштиён, буддоиён бархӯрдор мебошад. Ба назар мерасад, ки чунин гуногунҷабҳагии фарҳангу адабиёти сарзамини Кӯхистони Бадахшон онро дар назари мутахассисин печидаву сардаргум чилва мидиҳад ва аз ин рӯ, таваҷҷуҳи андак ба он ҳис мегардад.

5. Дастрасии андаки аҳли адаби Бадахшон ба марказҳои илмию адабии форсии тоҷикӣ. Тасаввур кардан амре маҳол аст, ки як шоири форсигӯй аз эҷод ва осори марказҳои тамаддуни тоҷикон, амсоли Самарқанд, Бухоро, Ҳирот, Балх ва дигар куллан дар қанор бошад. Агарчи ин амр бидуни тасаввур бошад, вале воқеияти шуаро ва удабои Бадахшон чунин буд. Аксари эҷодкорони ин сарзамин ҳатто аз деҳаи худ

бурун нарафтанд ва қисмати кучакашон ба марказҳои маҳаллӣ ва минтақавӣ даст ёфта буданд. Тамоюли фикрӣ ва ашъорӣ онҳое, ки расидан ба чунин марокиз барояшон даст дод ва пайвастан ба ҳавзаҳои адабии он ҷойҳо насибашон гашт, куллан дигар шуд.

Бегумон, аз байн бардоштани монеаҳои гуфташуда кори яксолаву панҷсола нест, вале он чизе ки метавон дар асоси сарчашмаҳо ва тадқиқоти мавҷуда феълан анҷом дод, заминаи шоистаеро барои ояндаи қор фароҳам хоҳад овард. Чун Пажӯҳишгоҳи илмҳои инсонии АИ ҶТ, ки банди ифтихори будан дар қатори муҳаққиқони ин даргоҳро дорам, масъули асосӣ дар ин самт аст, бештари масъалаҳоро бояд ҳамин муассиса ҳаллу фасл ва иҷрои онҳоро пайгирӣ намояд. Аз ҷумла, зарур аст:

- **идомаи ҷамъоварии сарчашмаҳои нав ва ба роҳ мондани нашри онҳо.** Агарчи ҷамъоварии сарчашмаҳо ва намунаҳои адабиёти фарҳанги маскунони Кӯҳистони Бадахшон таҷрибаи 50-сола бошад ҳам, вале нашри он то ба ҳол ба таври густурда ба роҳ монда нашудааст. Анҷоми чунин амал боиси ба таври пурра дар хизмати муҳаққиқони тоҷик қарор гирифтани осори мазкур мегардад. Дастгирии бевоситаи молиявии АИ ҶТ барои ин амал ва ҷалби таваҷҷуҳи соҳибкорони ватанӣ ва сармоягузори хориҷӣ бояд дар ин самт дуруст ва самаранок нақшабандӣ шавад;
- **ба роҳ мондани ҳамкории муфид бо марказҳои шарқшиносӣ ва эроншиносии олам,** осорхонаҳои илмии Руссия, Инглистон, Ҳиндустон, Покистон, Афғонистон, Эрон ва соири осорхонаҳо, ки чунин сарчашмаҳоро доро ҳастанд; коркарди роҳҳои дастрасии осон ва мудавом ба онҳо. Технологияи ҳозиразамон имкон медиҳад, ки бидуни сарфи вақти зиёд ва маблағи ҳангуфт ин корро метавон анҷом дод, аз ҷумла, истифода аз китобхонаҳои электронӣ ва умуман, барқарор намудани алоқаи электронӣ бо чунин марокиз талаби замони мост;
- **муайян намудани роҳҳо ва усулҳои даврабандии адабиёти форсии тоҷикӣ дар Бадахшон.** Барои анҷоми ин амал зурур аст, то бо ҷалби муҳаққиқони варзидаи адабиёти тоҷик як мизи мудаввар ва баҳси илмӣ ташкил ва гузаронида шавад;
- **ворид намудани намунаҳои адабиёти форсии тоҷикии Бадахшон ба китобҳои дарсии таъриху адабиёт,** махсусан курсҳои махсуси донишгоҳҳою донишкадаҳои илмҳои гуманитарӣ.

Ташкили як ҷамъиш ё мизи мудаввар, ки аз он ёд шуд, икдоми ҷолибе дар тарҳрезии нақшаи ибтидоӣ барои ҳалли масъалаҳои баёншуда дар оянда хоҳад буд.

Китобнома

1. Абибов А. Аз таърихи адабиёти тоҷик дар Бадахшон. / А. Абибов./– Душанбе: Дониш, 1971.

2. Пять философских трактатов на тему Афак и Анфус (о соотношениях между человеком и вселенной). Афак –нама, Мират ал-мухаккикин, Зубдат ал-хакоик, Умм ал-хитаб, Усули адаб. Критический текст, указатели и введение в изучение памятника А.Е.Бертельса, под редакции и с предисловием Б.Г.Нафурова и А.М.Мирзоева, М.: 1970.
3. Ҳабибов А. Ганчи Бадахшон./ А. Ҳабибов.– Душанбе: Ирфон, 1972.
4. Ҳабибов А. Аз таърихи равобити адабии Бадахшон бо Ҳиндустон./ А. Ҳабибов.–Душанбе: Дониш, 1991.

ЛИТЕРАТУРА БАДАХШАНА: ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Литература, как распространённая так и созданная на территории Бадахшана в течение более тысячи лет на персидско-таджикском языке является неотъемлемой частью общей персидской культуры. Несмотря на своей разновидности и многогранности литературы этого регионе, она остаётся неизученной на должном уровне. Опираясь на своем более двадцатипятилетнем опыте в этой сфере автор статьи пречисляет актуальные проблемы и предлагает реальные шаги по изучению литературы Бадахшана на современном этапе.

Ключевые слова: Персидско-таджикская литература, литература Бадахшана, формы, значение, ценность, изучение, научное исследование.

THE LITERATURE OF BADAKHSHAN: PROBLEMS AND RECOMMONADCTIONS FOR ITS RESEARCH

The literature spread and created in the territory of Badakhshan during one thousand year in the Persian-Tajik language is a part of the common Persian culture. Despite of its form and theme diversity scientific analysis and research of this literature was not carried out as it should be. Based on more than 25 years experiences in this area author of article describes the actual problems of Badakhshan Literature researching as well as makes significant recommendations for its further scientific analyses.

Key words: Persian-Tajik Literature, Literature of Badakhshan, form, sense, value, research, scientific analyses.

Маълумот дар бораи муаллиф: Варка Охониёзов – сарходими илмии Пажӯҳишгоҳи илмҳои инсонии АИ ҶТ, доктори илмҳои филологӣ, почтаи электронӣ: shuwoz@mail.ru, тел.: (+992) 93 534 38 46).

Сведения об авторе: Варка Охониёзов – главный научный сотрудник Института гуманитарных наук АИ РТ, доктор филологических наук. Электронная почта: shuwoz@mail.ru, тел.: (+992) 93 534, 38 46).

About the author: Varka Okhoniyozev is a Leading Researcher of the Institute of Humanities, Tajik Academy of the Sciences, Doctor of the Philological Sciences. E-mail: shuwoz@mail.ru, Phone: (+992) 93 534, 38 46).

УДК:891.550.09

К-25

МЕҲРВАРЗОНИ ХОНАДОНИ РИСОЛАТ ВА ПОЙБАНДОНИ РУСУМУ ФАРҲАНГИ МИЛЛАТ

Қаландаров Ҳ.С.

*Институти забон, адабиёт, ширқиноши ва
мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ*

Дар чашми покбин рақами имтиёз нест,
Дар офтоб сояи шоҳу гадо якест. (Соиб)

Ҷазои тасомӯҳ ва тасоҳули сиёсиву мазҳабие, ки дар қаламрави Сомониён аз ҷониби ҳокимони донишманду фарҳангдӯхтаи онҳо афканда мешуд, мӯҷиби густариши ҷараёнҳои мухталифи мазҳабӣ мегардид. Аз таҳқиқи таърихи ин аҳд метавон ба хулоса омад, ки на танҳо озодандешии ҳукамои Сомониён боиси пайдо шудани ғираку мазоҳиби гуногун дар ин сарзамин гашт ва мӯҷиби рушду пешрафти илму фарҳанг ва афзоиши қудрати давлатдорӣ гардид, балки таъсири исмоилиёнро асоси таҳаввулоту тараққиёти ин даврон мебоҷад донист, зеро онҳо ягона эътиқодмандоне буданд, ки тайи тариқат ва расидан ба ҳақиқатро танҳо бо пойбандӣ ба шарият мақдур намедиданд. Таслим ба қазо будан, вале дар баробари ин, дар ҷустуҷӯи тақдир шудан, ақро ҷароғу ишқро нури он гардондан шиори ҳар як исмоилии он аҳд буд ва имрӯз низ ҳаст. Ҷаро ин боиси бадбинии дигар пайравони мазоҳибу намояндагони ҷараёнҳои исломӣ шудааст, ба қавли Носири Хусрав, мӯҷиби ҳайронии мо аст:

Ғар гуфтам: «Аз Расул Алӣ халқро васист»,

Сӯи шумо сазои мусово ҷаро шудам?

В-ар гуфтам: «Аҳли мадҳу сано оли Мустафост»,

Ҷун зии шумо сазои ҷафову ҳичо шудам? [19, 566].

Бесабаб нест, ки тақдири давлати абарқудрати Сомониён бо қисмати исмоилиён алоқаи ногусастанӣ дошт. Аз ин рӯ ҳам, душманони миллат барои аз байн бурдани ҳукумати Сомониён аввал бар зидди исмоилиён, ки хуни миллии тоҷикиашон ҷӯш мезад, мубориза эълон намуданд. Муаррих ва шарқиноши собиқ шӯравӣ Л.В.Строева хуб дарк карда буд, ки «барои имому дину давлат онҳо (исмоилиён – Ҳ.Қ.) тайёр буданд ҳаётанро чи дар майдони ҷанг ва чи дар вақти иҷрои террор қурбон кунанд» [27, 168].

Ба нигоштаи донишманди эронӣ Муҳаммадамини «дар он солҳо оммаи эронӣ мусулмон буданд ва ба эътиқодоти динии худ мубоҳот

мекарданд ва ба хонадони рисолат меҳр меварзиданд ва дар ҳамон ҳол пойбанди одобу русуму фарҳанги миллии эронии худ низ буданд ва аз хилофати арабии Аббосӣ, ки мазҳари зулму истилои тозиён буд, нафрат доштанд. Дар муқобил, касоне ҳам буданд, ки бар хилофи таолими олияи ислом, ки озодагию тақво ва мурувват аст ва ҳар гуна таассубро нафӣ мекунад, дил ба шиори сиёҳи Аббосиён, ба қавли Фирдавӣ, он зоғдорони беобу ранг баста буданд ва ислому арабиятро яке мешумурданд ва ҳатто гоҳе тозиёнро бар эронийён тарҷеҳ мениҳоданд ва итоат аз хилофати Бағдодро нишонаи мусулмонӣ мешумурданд» [23, 41].

Суст шудани решаи исмоилиён ва коста гардидани мавқею нуфузи онҳо дар дарбори Сомониён боиси афзоиши таъсири туркон ва истифода кардани онҳо аз вазъияти мавҷуда гардид ва дар натиҷа ин қабоиلى турк имкон ёфтанд дар як муддати ниҳоят кӯтоҳ иқтисоди давлати Сомониёнро заиф созанд. Аз ин ақида бештари муаррихони давраи Сомониён иҷтиноб меварзанд. Муаррихони баъд низ дар шароите, ки Султон Маҳмуди Ғазнавӣ шамшери хешро бар сари қарматиён ва исмоилиён мекашид ва Ғазолӣ ва Низомулмулкҳо бино ба эҳсоси вазифаи шаръӣ ба тарду тақфири ин мазҳаб мепардохтанд, аз ишора ба вақоеи исмоилия дар ин даврон парҳез намуданд [32, 185].

Дар таърихи таҳаввулоти сиёсӣ фикрии дунёи Ислом қарни нӯҳуму даҳум ба иллати дигаргуниҳои фаровон дорои аҳамияти махсус аст. Давлати Сомониён ҳамзамон бо равнақи машраби исмоилия дар ғарби Эрон ва навоҳии Ироқ, Шом ва шимоли Африқо ташкил шуда буд. Агарчи пеш аз ин дар минтақаи Эрон ақоиде чун хаворич ва шиийёни зайдия ба далели ёфтани заминаҳои мусоид басту равнақ ёфта буданд, лекин аз замоне, ки исмоилия ба унвони як мазҳаби пӯянда хезиши худро барои касби қудрат муҳайё месохт, доиёни исмоилӣ чихати ошкор сохтани ин тадбири ақида бо тавассул ба шеваҳои гуногун ба атроф ва акнофи ҷаҳон фиристода мешуданд. Ба вижа ин ки дар остонаи қарни даҳум бо зуҳури хилофати Фотимӣ дар Миср исмоилиён бештарин талоши худро чихати густариши ақоиди исмоилӣ дар Шарқ дар чихати фишори дучониба бар хилофати Аббосиён ба кор гирифтанд. Бинобар ин, сарзамини Эрон ба сурате огоҳона матлаи назари доиёни исмоилӣ воқеъ гардида буд. Доиёни исмоилӣ саъй дар тавсеа ва ишоаи нигаришҳои худ дар ақсоу нуқоти ҷаҳон доштанд. Исмоилиён, дарвоқеъ, аз мутараққитарин дастаҳои мазҳабии аҳди Сомониён буда, «мекӯшиданд бо ишоаи илму ҷанг бо хурофот ва аз байн бурдани нифок, азҳони мардуми аз ҳама ҷо беҳабарро равшан кунанд ва онҳоро ба муқовимат дар баробари ҷаҳли дастгоҳи ҳокимаи вақт водоранд. Ба ҳамин чихат, дар қарни ҷаҳорум (садаи даҳи мелодӣ) ба бисёре аз уламо ва бузургон дар фунуни мухталиф бармехӯрем, ки ё исмоилӣ буданд ва ё ба ин фирқа тавачҷӯҳи хос доштаанд» [24, 89].

Донишманди дигари эронӣ Ҷалол Сатторӣ низ менигорад, ки исмоилиён «дар қарни савум ва ҷаҳорум нуфузи фавқулодае доштанд ва камтар олим ва ҳунарманде дар ин қурун, хосса қарни ҷаҳорум, меёбем, 86ас р ин тоифа сару саре надошта бошад» [26, 346]. Ин мӯҷиби он шуда

буд, ки ҳукмронони замона бо чашми ҳасад ба аҳли исмоилия менигаристанд ва алалхусус, Аббосиён тамоми қувваро ба он равона мекарданд то ҳаракатҳои сиёсии Фотимиёро қарматӣ эълон намоянд ва «ин лақабро ба унвони як ҳарбаи динӣ ба масобаи мулҳид ва осӣ ба кор мебурданд ва чи басо ричол ва бузургони дину давлатро ба иттиҳоми интисоб ба қаромата аз майдони сиёсат берун мекарданд» [26, 89]. Шохкорию бузурги он даврон, ба ишораи Муҳаммадамини Риёҳӣ, «Шохнома» дар давраи Сомониён ва дар фазои озодандешию осонгирии он рӯзгор, ки гурӯҳҳои муҳолиф бо хилофати Аббосии Бағдод, махсусан, исмоилия, ки аз назари фуқаҳои Бағдод мулҳиду қарматӣ эълон шуда буданд ва дар ҷомеаву дастгоҳи девонии Сомониён қудрату нуфуз доштанд, суруда шуда буд» [23, 37].

На танҳо хулафои аббосӣ, балки дигар мусулмонони шииву суннӣ «пайваста исмоилиёро аз ҷумлаи мулоҳида ва аҳли бидъат ба ҳисоб меоварданд. Дар натиҷа онҳо дар дунёи Ислом аз ҷумлаи ақолиятҳои буданд, ки ба ваҳшиёнатарин вачҳ мавриди таъқибу озор қарор доштанд ва чи бисёр ки қатли ом мешуданд» [9, 4].

Аллома Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ дар мавриди исмоилиён, ки асосан фаъолияти онҳоро дар замони Сомониён дар назар дошт, менависад:

«Ин оин, ки боиси эҳёи мустанадоти динӣ шуд, асосан ҷунбиши эронӣ буд. Исмоилиён ба ҷои он ки озодандешии иртидодомези асри худро сарқӯб кунанд, кӯшиданд, ки динро бо он ошӣ диҳанд. Аз ин рӯ, оини исмоилӣ бо озодандешии он аср саҳт пайвастагӣ дошт ва аз мучодилоти каломӣ барканор буд» [15, 55]. Ва дар ҷои дигар ин муаллиф менигорад: «Исмоилиён дар партави фалсафаи таркибии худ дар бознамоии Ислом кӯшиданд ва дар ин роҳ ба шевае, ки баъдан мақбули сӯфиён афтод, ба таъвили Қуръон пардохтанд» [15, 55].

Намояндагони дигар мазоҳиби исломӣ бо мусулмонони исмоиликеш асосан дар ду масъала ҳамақида нестанд. Аввалан, масъалаи имомат ва баъдан, таъвил.

Ҳаким Саной гӯяд:

Роҳи дин аст муҳками танзил,

Шарҳи он Муртазо диҳад таъвил.

Ин ҳамон каломи пурмағзи Носири Хусрави Қубодиёнӣ, ки «сурати Қуръон (танзил) ба масал шӯр аст, яъне зоҳири он ташнашикан нест. Ҳамчунон ки дар зери дарё (бахр) лӯълӯъ ниҳон аст, аз роҳи таъвил ҷавҳари Қуръон ба даст меояд. Ғаввосе тавоно талаб кардан лозим, то онро берун орад. Аҳли мазҳаби исмоилия мувофиқи таълимоти ботинии ҷавҳари ниҳонии маънӣ, Қуръонро ба равиши таълимоти худ таъвили маъно менамуданд ва Носири Хусрав чун пайрави кеши исмоилӣ бар маъноии ниҳонии гуфтори Қуръон, аз роҳи таъвил дарёфт кардани он иқро дошта ва мегӯяд» [31, 236-237]:

Шӯр аст ҷу дарё, ба масал, сурати танзил,

Таъвил ҷу лӯълӯст сӯи мардуми доно.

Андар буни дарёст ҳама гавҳару лӯълӯ,

Ғаввос талаб кун, чӣ давӣ бар лаби дарё?
Андар буни шӯроб зи баҳри чӣ ниҳодаст,
Чандин гуҳару лӯълӯ дорандаи дарё?
Маънӣ талаб аз зоҳири танзил чу мардум,
Хурсанд машав ҳамчу хар аз қавл ба ово [18, 5].

Бародарони мусулмони мо, алалхусус, асноашариён, бо ихори сахттарин таассуб мекӯшиданд то исмоилиёнро дар чашми мусулмонони фирқаҳои дигар бо бофтаҳои сохтаву чаъливу дурӯғин бадном созанд ва онҳоро душманони хонадони Расулulloҳ (с) муаррифӣ намоянд. Аҳмад Машкути Кирмонӣ, аз мутаассибони саҳти шиаи дувоздаҳимомӣ, асоси мазҳаби исмоилиёнро «мӯчиби норизоиятии Худову Расул ва айммаи бузургвор (а)» [12, 921] дониста ақидашонро хорич аз пояи ақливу нақлӣ пиндоштааст. Ин қазовати бародари эронии мо масали «пеш аз тӯй нағора навохтан»-ро мемонад. Аз номи Худову Расулу (с) Имомон (а) сухан кардану хулоса баровардан, шак овардан ба бузургии онҳо 88ас рва88 маҳз ҳаминро куфр гӯянд. Зеро на дар каломи айммаи пок (а), на дар аҳодиси Пайғамбар (с) ва на дар Каломи худовандӣ ин навъ ҳукми шаръиву қатъӣ дида намешавад. Ҷавоби қазияи Аҳмад Машкути Кирмонӣ ва ҳаммонанди онро ҷӯё аз Куръони шариф шавем, ки Худованди карим дар сураи Тоҳо, ояи 135 мефармояд: «Бигӯ: «Ҷар яке мунтазир аст; пас, шумо низ мунтазир бошед; хоҳед донист: аҳли роҳи рост киёнанд ва кӣ роҳ ёфтааст» [14, 321].

Ба мушоҳидаҳои нозукбинонаи муаллифи китоби «Сафири Хуршед»: «Мутаассифона, имрӯз (дар садаи XXI) бештари мардум, ҳатто як дастаи бузург аз таҳсилкардагон ин часоратро надоранд, ки по фаротар аз боварҳои мазҳабиашон ниҳанд, андешаи дигарон, боварҳои дигаронро мутолиа кунанд. Метарсанд, ки мабодо ба боварҳои мазҳабиашон раҳнае ворид шавад. Агар иддае ҳам, ки мутолиа мекунанд, барои ҷустани айб ба мутолиа мепардозанд, то ҳаққонияти худ (дурустии боварҳои мазҳабиашон)-ро дар баробари боварҳои дигарон ба исбот расонанд. Рӯшан аст, ки ин гуна мутолиа аз рӯи ҳақиқатҷӯӣ ва ҳисси доништалабӣ нест ва часорат (фаротар рафтан аз боварҳои мазҳабӣ) ҳам нест, танҳо як худхоҳии ночост ва натиҷааш низ фуру рафтан дар оташи чаҳлу таассуб чизи дигар нест» [1, 22-23].

Агар муаллифи «Баён-ул-адён» (яке аз қадимтарин асарҳои дар шарҳи адён ва мазоҳиби ҷоҳилӣ ва исломии ба забони форсии то ба замони мо расида) дар асри V ҳичрӣ (XI мелодӣ) ба ҳимоя аз мазҳаби худ аҳли исмоилияро «бозпастарин қавме аз шиа ин гурӯҳанд, ки кофири маҳз бошанд» [2, 51] гуфта ва Носири Хусравро «малъуне азим» номида таснифоти ӯро «дар куфр ва илҳод» (2, 54) шинохта бошад, ҷойи тааҷҷубе нест. Ва ё ҳатто агар Аҳмад Махдуми Дониш «зуҳури ташайюъ(ро) дар ҳар билод мӯчиби ҳамӯшии чароғи дин» [11, 169] гӯяд ва ба пиндори ӯ «агар ин мазҳабро «дини Иблис» гӯянд, шайтон нанг орад» [11, 169], нанги мо нахоҳад омад. Аҷибтар аз ҳама он аст, ки имрӯзҳо низ, на танҳо мардуми авом, балки бисёре аз муарриҳини унвондор ва шигифтангезтар он аст, ки таърихнависони мусулмонкеш бе

варақ задани таърихи ислом, бе така намудан ба сарчашмаҳои мӯътамади илмӣ-таърихӣ дар бораи оини исмоилия ибрози ақида менамоянд ва ҳатто таърихномаҳо менависанд. Шарқшиноси шинохта Ҳ.Корбэн маҳз ҳамин масъаларо таҳлил карда, чунин хулосаи мантиқӣ мебароварад: «Муташарреони суннимазҳаб ҳама вақт ҳаракат мекарданд, ки як ақаллияти мазҳабӣ ё фалсафиро ба зишттарин фасоди ахлоқӣ айбдор кунанд. Ҳайратовартарин нукта ин аст, ки ҳатто дар рӯзгори мо мусташирикони ё нависандагони китобҳои сиёсӣ пайдо мешаванд, ки ба таблиғоти зидди исмоилия, ба шеваи хулафои аббосии Бағдод даст мезананд» [13, 124].

Гӯянд, таърих ҷуволеро монад, ки ҳар кас ҳар чизе агар дар он андозад, ба иллати ҳамон чиз он ҷувол рост меистад. Дар даврони собиқ шӯравӣ, ки таассуби миллӣ хеле болотар аз таассуби мазҳабӣ меистод, ҳарчанд уламо аз таърихи дин огоҳии комил доштанд, натавонистанд ҳақиқатро рӯирост рӯи коғаз биёваранд, ҳақиқати дин ҳама вақт пардапӯш мегашт. Имрӯзҳо, баръакс. Агар пешиниён огоҳона менавиштанд, инҳо аз нодонию ҷаҳолат, надоништа менависанд.

Чанде пеш, банда, хангоми ҷустуҷӯи китоби зарурӣ, чашмам ба китобе мусаммо бар «Таърихи халқи тоҷик» расид. Чун ба чамъовари мавод барои таҳияи «Донишномаи Рӯдакӣ» сару кор доштем, беихтиёр қисматеро, ки ба давраи Сомониён бахшида шудааст, варақгардон намудам. Дар ин қисмат иттилои зиёде ба даст наомад, зеро куллан аз китобҳои пештаълифӣ интиқол гардидааст (ачибтар он ки дар он номгӯи ягон сарчашма нишон дода нашудааст!), чашмам ба зербоби аввали Боби 12-ум, ки «Ҳаёти маънавию илмӣ ва адабӣ дар асрҳои XI-XII» номгузорӣ шудааст, расид. Баъд аз мутолиаи зербоби аввал, ки «Исмоилия» ном дорад, ҳайратам аз сабаби таълиф ва мавҷуд будани ин навъ китобҳо боз ҳам зиёдтар шуд. Ба ростӣ, ба чунин фикр афтадам, ки ё ман аз аҳли исмоилия нестам ва ё ин олимони аз илми таърих ва таърихи дин ноогоҳанд ва мутаассифона, дар ҷомеаи имрӯзаи мо на танҳо муаллифон! Зеро ба он докторони илми таърих, профессорон С.Мухторов ва Р.Абулҳаев тақриз ҳам навиштаанд! Ҳарчанд ҳадафи ин китоб «баррасии воқеоти таърихӣ барои донишҷӯёни азиз» буда, муаллифон кӯшиш ба харҷ дода, саъй намудаанд, ки ба донишҷӯёну устодон андаке бошад ҳам аз раванди қоидаҳои таърихи миллату ватан, қонуниятҳои воқеаҳо ва хусусиятҳои воқеии онҳо нақл кунанд» [22, саҳ.авв.муқова], номзадони илми таърих Раҳматуллоев А.З., Сатторов Х.С., Тоҷов Н.Т. дар мавриди исмоилиён навиштаанд, ки «исмоилиҳо саравлоди худ Алӣ ва Фотимаро меҳисобанд ва ҳафт имомро эътироф мекарданд (?), ки ҳафтумаш писари Ҷаъфари Содиқ Исмоил буд» [22, 132]. Аҷаб ояд маро зи мардуми доно! 89ас рва89 ин бузургон аз таърихи ислом ба ин андоза, яъне фарсахҳо дур бошанд. Ба самъи ин бузургон мерасонам, ки дар маркази пойтахт 12 октябри соли 2009 – Волоҳазрат Оғохон, Имоми чиҳилу нӯхуми мусулмонони шиаи исмоилӣ ва Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон якҷоя ба аввалин Маркази Исмоилия дар Осиёи Марказӣ – минтақае, ки дар

муддати зиёда аз ҳазор сол макони сукунати исмоилиён аст, ифтитоҳ бахшиданд. Дар суханронии ифтитоҳии худ Раиси Ҷумҳур аз ҷумла қайд намуданд, ки «Волоҳазрат ҳамеша талош мекунанд, ки дар миёни мӯъминону муслимин сулҳу амният ва ваҳдату дӯстӣ пойдор бошад. Ақидаҳои Мавлоно Ҳозиримом дар бораи он, ки «гуногунии башар худ инъоми Худованд мебошад» ва «гуногунии баён дар ислом бадбахтӣ набуда, худ шафқат аст», қобили пуштибонӣ ва омӯзиш мебошанд.

Ин дидгоҳи пешвои ҷамоати мусулмонони исмоилӣ бо арзишҳои волои умумибашарӣ, яъне инсондӯстиву баробарӣ ва эҳтирому риояи мақому манзалати инсон ҳамоҳанг буда, инъикосгари орзуву омили ҳамаи мусулмонон дар роҳи таъмини осудагии моддӣ ва камолоти маънавӣ мебошад. Имрӯз пайравони равияи исмоилия чун ҷузъи ҷудоинопазири ҷомеаи мо дар раванди созандагиву ободонии Тоҷикистони соҳибистиклол фаъолона ширкат меварзанд» [28].

Агар дар китобҳои муаллифони даврони шӯравӣ ва ё мутаассибони ғаразхоҳ ин навъ ақида ва фаҳмиш, ки муаллифони китоби таълимии «Таърихи халқи тоҷик» доранд, дида мешуд, айбе набуд, зеро якеҳо ба сабаби сиёсати замон ва дигариҳо ба иллати таассуби саҳти мазҳабӣ доштанишон наметавонистанд ва намехостанд ҳақиқатро гуфта бошанд. Бубинем ин олимони барои мо ва шогирдонашон чӣ менависанд: «Исмоилиён мегуфтанд, ки оламо ақли кулл ҳамвора бо нафси кулл офаридааст ва вучудоти олам ба ин ду ҷавҳари рӯҳӣ вобастааст. Ба ақидаи онҳо исмоилиён бояд ба дин пайравӣ нақунанд» [22, 132]. Ин олимони мӯхтарам аз кадом сарчашма истифода карданд ва кадом исмоилиро диданд, ки хориҷ аз ислом ва ё фаъолияташ зидди дин бошад, банда намедонам?!

Олимони мӯхтарам дар ҷои дигар менависанд: «Исмоилиён расмиятҳои исломӣ: намоз, ҳаҷ, рӯзаро сарзаниш карда, онҳоро ба тарзи худ тавзеҳ медоданд» [22, 133]. Валлоҳ, чи ҷоҳилиест! Донишмандони мӯхтарам, исмоилиён дар тӯли таърихи мавҷудияташон бо иршодоти Имоми Давр аз ҷаҳорҷӯбаи Каломи Худо берун набаромаданд ва нахоҳанд баромад. Посухи ҷавоби 90ас рва онҳоеро, ки дар намознохонии исмоилиён шакке доранд, ояи 130-уми сураи Тоҳо аст, ки дар он Худованди карим мефармояд: «Пас, бар он чи мегӯянд, сабр кун; ва бо ситоиши Парвардигори хеш пеш аз баромадани офтоб ва пеш аз фуру шудани он тасбеҳ гӯ; ва баъзе соатҳои шаб ва атрофии рӯз тасбеҳ гӯ, бувад ки хушнуд шавӣ!» [14]. Кам исмоилиеро метавонед дарёфт, ки ба ситоиши Парвардигори худ субҳу шом тасбеҳ нагуфта бошад, яъне намоз нагузошта бошад. 90ас рва ин фарз аст! Ва ҳастанд мӯъминоне, ки соатҳои шабу соатҳои рӯз дар зикри Ҳақтаолоянд, сар аз сачуд барнамедоранд ва ин ихтиёри эшон аст. Аҳсан бар онҳо!

Дар параграфи дуюми ин боб, ки «Қарматия» номгузорӣ шудааст, омадааст, ки қарматиён «ҳомиёни мазлумон ва рӯшанфикрон буданд. Ба ин равия Рӯдакӣ, Балъамӣ, Фирдавсӣ, Ибни Сино, Носири Хусрав ва дигарон пайравӣ доштанд. Қарматиён низ мисли исмоилиён ба таълимоти ислом сар намефароварданд» [22, 133]. Аввалан, ин устодони

муҳтарам магар дарак надоштанд, ки байни ҷараёни қарматия ва мазҳаби исмоилия фарқияти кулӣ вучуд дорад?! Баъдан «сар намеовардани» исмоилиён ба таълимоти ислом чӣ маънӣ 91ас рва91 чӣ фаҳмише бошад?! Ва аз ҳама хулосаи ҷоҳилтарини ин раҳнамоёни муҳассилин ин аст, ки онҳо, ба он нигоҳ накарда, ки суҳанони баъдии эшон бо суҳанони аввалашон дар зиддият қарор доранд, Рӯдакӣ, Балғамӣ, Фирдавсӣ, Ибни Сино, Носири Хусравро аз доираи Ислом берун эълон медоранд. «Мазҳаби шумул дар ақида фақеҳони сунниро хароснок сохт» [16, 137], - мегӯяд Бернард Луис. Донаи ин харосро набояд дар дили мусулмонони замони ҷадид аз нав кошт ва ба мисли садсолаҳо пеш ба ҳоли исмоилиён таассуф хӯрдану сони Ғазолӣ «паноҳ бар Худо» гуфтан дигар ҷоиз нест.

Агарчи ақидаи ҳар як инсон озод аст, валекин ин эътиқод набояд боиси хушунат ва ҳамдигарбадбинию ҳамдигарнофаҳмӣ гардад. Агар ҳамин бахшро бародарони донишҷӯи аз аҳли тасаннун буда хонанд ва, албатта, аз он эътимодеро, ки ба муаллифони он доранд, чӣ фикре дар бораи он ҳамсабақони исмоиликеше, 91ас р онҳо дар як ҷо таҳсил доранд, пайдо мешавад? Озодии ақидавӣ бояд ваҳдати миллиро ба вучуд биёварад! Ва на баръакс! Агар Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Раиси Ҷумҳурии соҳибистиклоламон, ки аз таърих огоҳ аст ва бо аҳли байт ошно, дар суҳанрониҳояш таъкид менамояд, ки «ифтитоҳи чунин иншооте (Маркази Исмоилия – Х.Қ.), ки дар ҷаҳон панҷумин мебошад, гувоҳи он аст, ки сиёсати давлати Тоҷикистон баёнғари эҳтиром нисбат ба дин ва густариши гуногунандешӣ буда, асли озодии андеша ва суҳану эътиқодно муайян месозад. Ин сиёсат ҳамчунин таҳкурсии боэътимоди ҳамзистии эътиқодоти мухталифи динӣ ва табақаҳои гуногуни ҷомеаро фароҳам овардааст» ва «дар ин раванд доим дар хотир бояд дошт, ки ҳамаи мову шумо як Парвардигор, як Пайғамбар ва як Қуръон дорем ва дар зиндагии рӯҳонии ҳаррӯзаамон ҳамчун мӯъмин фармудаҳои онҳоро ба ҷо меорем. Аз ин лиҳоз, пайравони исмоилия низ бояд чун ҳамеша дар таҳкими пояҳои давлатдорӣ миллӣ, дастовардҳои истиқлолияти давлатӣ, ки бузургтарин ва азизтарини онҳо ваҳдати миллӣ мебошад, инчунин тарбияи ҷавонон дар рӯҳияи ватандӯстӣ, ифтихори миллӣ, таблиғи тарзи ҳаёти солим, мубориза бар зидди ҷинояткорӣ, аз ҷумла қочоқи маводи муҳаддир, терроризм ва экстремизм, ғайбона сахм гузоранд» [28]. Муҳаққиқини мо ҳанӯз ҳам кӯшиш ба тафриқи зотулбайн доранд ва сабӣ мекунанд то аз сарчашмаҳои ғаразноке аснод оварда дар андешаи парешонию парокандагии ҷомеа шаванд. Баъдан, ёдоварии ин нукта бамаврид аст, ки на исмоилиён, балки маҳз қарматиён «в своей религиозной практике не соблюдали общепринятых предписаний мусульманского культа, вызывая негодование правоверных мусульман» [6, 107]. Ҳамчунин ҷои хотирнишон қардан аст, ки агар хоҳиш ва талаби халифаи онвақтаи фотимӣ ал-Мансур намебуд, қисмати санги муқаддаси Каъба, ки аз тарафи қарматиён ғасб қарда шуда буд, то ҳол номаълум мемонд.

Чанде пеш ба дастам китобе бо номи «Таърихи Бадахшон»-и Мирзо Сангмуҳаммади Бадахшӣ ва Мирзо Фазлалибеки Сурхафсар ба хуруфи кирилӣ афтод. Чун бо муаллифони пешгуфтору тавзеҳот ва баргардон – Ғолибшо Ғоибов ва Маҳмудҷон Холов ва алалхусус, бо муҳаррири масъули он Имомов Ш.З., ки аз муҳаққиқони тавоноӣ илми таърих ҳастанд ва бо эшон шинос будам, хеле хушнуд гаштам, ки чунин як асари нодирро, ки «дар он таърихи 250-солаи тоҷикони Бадахшони асрҳои XVII – аввали асри XX (1657-1907) ҷамъовариву китобат шудааст» ва «дар асар натавонӣ маълумоти пурарзиши таърихи сиёсӣ, балки маводи саҳеҳ оид ба шахрҳои вилоятҳои Бадахшону ҳамсояҳои он – Хатлон, Дарвоз, Қатаған, Чатрол, Қошғар, Ёрканд ва дар бораи таркиби этникию динии аҳолии, ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии онҳо гирд оварда шудаанд» [5, 274], пешкаши хонандагон гардонданд. Аммо пас аз мутолиаи «Пешгуфтор»-е, ки ин донишмандон ба он асар навиштаанд, огаҳӣ ёфтам, дар мағзи ман андешае партав намуд, ки ин «равшанфикрон» низ аз роҳи қасду оҳанги ғараз ба манфиати шахсии худашон ҳарф задаанд. Ҳарчанд дар бораи мазҳаби исмоилия ва таълимоти онҳо даҳҳо ва садҳо асари илмиву таърихӣ вучуд доранд, ин устодони илми таърих бо истифода аз як маъҳази ғайри мӯътамад дар бораи як одате бо номи «бузғолабанд», ки гӯё дар байни исмоилиёни Қаҳистони Эрон маъмул будаст, маълумот меоранд [5, 17-18]. Барои ман, шахсан, ҳеҷ маълум нагардид, ки барои чи муаллифони пешгуфтор аз ин санад дар ҳамин маврид ноҷо истифода намуданд?! Магар наметавонистанд ин устодон далеле биоваранд, то сабаби мустаҳкам гардидани риштаи дӯстӣ байни гурӯҳҳои мухталифи мазоҳиби исломӣ гардад, на мутаассир ва барангезандаи кину адоват дар байни онҳо! Хулосаи ин муҳаққиқон бошад маро боз ҳам мутаассиртар кард. Онҳо баъд аз овардани «бурҳони қотей» менависанд: «Бояд гуфт, ки дар чараёни (?) исмоилия аз ибтидо (?) кӯшишҳои барои ибҳоҳои маҳорим (?) ҷой доштаанд» [5, 18]. Аввалан, исмоилия як чараёни сиёсӣ ё як равияи идеологӣ набуда, балки мазҳабест, ки таърихан 92ас рва92 пайваст буд ва ҷузви ҷудонашавандаи дини муҳаммадӣ шинохта мешавад. Баъдан, ин донишмандон агар «аз ибтидо» гуфта, давраи пайдоиши ин мазҳабро дар назар дошта бошанд, пас, ба пиндори онҳо аз давраи имомати Ҳазрати Алӣ (а) дар байни шиаи Алӣ (а) «ибҳоҳои маҳориму зино ва ливотава дуздӣ ва шурби 92ас рва тарки намозу рӯзаву ҳаҷ» [8, 357] вучуд доштааст. Бубинед, маншаи куфру бидъат аз кучост! Агар ин таърихнигорон «аз ибтидо» гуфта аз замони ба номи «Исмоилия» машҳур гаштани ин гурӯҳ, яъне аз даврони имомати Имом Ҷаъфари Содик (а), ки яке аз устодони Имоми Аъзам (р) ба шумор мерафт, пиндоранд, боз ҳам ҷойи тааҷҷуб аст! Солисан, ҷой доштани «ибҳоҳои маҳорим» дар «чараёни исмоилия» чӣ маъно дорад? «Ибҳоҳои маҳорим», яъне ҷоиз шумурда шудани никоҳ бо хеши наздик, ҳамчун хоҳарзода, додарзода, хешу ақрабо. Барои аҳли таҳқиқ маълум аст, ки ин иҷозат аз давраи зуҳури ислом барои кулли мусулмонон дода шуда, ба ҷуз аз хешону ақрабод, ки дар сураи Нисо каломи Худованд аз он сарехан

дарак медиҳад: «Бар шумо ҳаром карда шуданд: модарони 93ас рва духтарони 93ас рва хоҳарони 93ас рва хоҳарони падарони 93ас рва хоҳарони модарони 93ас рва духтарони бародар ва духтарони хоҳар ва он модарони шумо, ки ба шумо шир додаанд ва хоҳарони шумо аз ҷиҳати ширхорагӣ ва модарони занони 93ас рва духтарони занони шумо, ки дар канори шумо парвариш меёбанд – аз байни он занони шумо, 93ас р онҳо омезиш 93ас рва9393 агар бо онҳо омезиш накарда бошед, пас, бар шумо ҳеч гуноҳ нест; ва занони писарони шумо, ки аз пушти шумо бошанд; ва он ки миёни ду хоҳар чамъ кунед» [14, 81]. Агар ин тафсиргарони таърих маҳоримро ба маънои наздик шудан бо хоҳару модар донистаанд, бояд огоҳ бошанд, ки ин навъ чуфтшавӣ танҳо дар давраи ҷоҳилият, яъне пеш аз нубуввати Хотамуланбиё дар сарзамини араб ва ғайра маъмулу маълум буд. Аммо чун аз сураи фавқуззикр равшан гашт, ислом ин навъ маҳоримро барҳам дода буд ва исмоилиёни мусулмон низ итоат аз оёти куръониро вочиб ва фарзи айн медонанд. Валекин агар эҳтимол ягон исмоилии тарёккаши эронӣ ва ё бангии афгон, чун муҳаққиқони мавсуф ҳадс мезананд, аз ҷаҳорҷӯбаи ахлоқи исломӣ берун баромада 93ас рва93 аз одоти бобоии худ чун «бузғолабанд» даст накашида бошад, ин ҷо айб дар «ҷараёни исмоилия» ва нуқс дар исмоилӣ будан нест. Мусулмон он аст, ки таслим ба ислом ва ризояти Худо ва каломи Худованд бошад. Шахси номусулмон наметавонад исмоилӣ бошад. Пас, оне ки берун аз амри илоҳӣ амал кунад, мусулмон нест. Агар мо дар остонаи асри XXI аз рӯи нишонаҳои ҷузъии шахс ва сифатҳои манфии ӯ ба мазҳабаш баҳогузорӣ намоем, ягон мазҳабе дар дунё поку ноолуда нахоҳад монд. Ҳамчунин ноғуфта намонад, ки мувофиқи манбаъҳои таърихӣ ва қайди муаллифони пешгуфтори «Таърихи Бадахшон» «...сокинони Балх бо навоҳии тобеаш, Тахористон, Хатлон ва Бадахшон ҳама ҷузъҳои як мардуму як сарзамин буда, таъриху забону фарҳангу урфу *одатҳои якхела* доштанд ва сарҳадоти он вилоятҳо доимӣ набудаанд» [5, 28]. Мувофиқи тадқиқоти яке аз таърихшиносони рус М.А.Варигин ҳам «едва ли не половину всего населения Куляба в начале XX века составляли выходцы из Бадахшана» [7, 738]. Аз ин ҷост, ки бадахшониён ҳанӯз пеш аз вуруди Шоҳ Носири Хусрав ба ин сарзамин, ба мазҳаби исмоилия гаравида буданд ва бо мардумони дигар, аз он ҷумла Хатлон, «одатҳои якхела» доштанд, пас, одоте монанд ба «бузғоланбанд», ки аз тарафи мутаассибони ҳаёлпардоз нақл карда шудааст, ривояте беш нест. Ҳамчунин ба иттилои ин муҳаққиқин мерасонем, ки ин амалро ба намояндагони ҷараёну адёни дигар низ нисбат додаанд, аз он ҷумла, «бобакия, яъне иттибои Бобаки Хуррамдин шабе доранд, ки дар он ҷароғро хомӯш месозанд ва сипас аъмоли мункара ба ҷой меоваранд» [17, 14]. «Ибоҳаи маҳорим» ҳоси гурӯҳи маҳсусе, 93ас р номи ибоҳатиён, ки дар баробари аҳли қаромата ва занодика машҳуранд, мебошад. Чунончи, дар «Баён-ул-адён» омадааст: «Ибоҳатиён беҳамийяттар (беномустар) аз дигар куффоранд, ки иёли хеш аз якдигар боз надоранд» [2, 37]. Ба мисли ибоҳатиён фирқаи дигаре бо номи карбиён (асҳоби Ибни Карб ва Ҳамза ибни Аммор), ки

ақидаҳои ифротӣ доштанд ва ба имом нерӯҳои хориқи одат ва корҳои муъҷизаомез нисбат медоданд. Ба ақидаи ин гурӯҳ, Муҳаммад ибни Ҳанафия намурда ва пинҳон шуда ва ба зудӣ боз хоҳад гашт, то дар замин баробариву дод чорӣ кунад. Онҳо корро ба ҷое расонданд, ки ба имом нисбати худой доданд. Назарияҳои ибодӣ ба карбиён нисбат дода мешуд. Ҳамза ибни Аммора бо духтари худ издивоҷ карда ва тамоми маҳоримро ҳалол шумурда ва мепиндошта, ки танҳо фаризи динӣ шинохти имом аст ва ҳар ки имомро шинохт, ҳар ҷӣ кунад, барӯ гуноҳе нест [16, 67-68].

Ба зами ин, муаллифони пешгуфтори «Таърихи Бадахшон» натанҳо таассуби саҳт ва ғарази шахсӣ доштаанд, ҳамчунин бояд гуфт, ки онҳо аз фалсафаи эътирофшудаи исмоилия ва таълимоти он фарсахҳо дур мебошанд. Онҳо бо истифода аз маъхазе ба қатори «маълумотҳои муҳим» (ибораи муаллифони пешгуфтор) ҳаминро низ дохил кардаанд, ки исмоилиён «оламро қадим медонанд ва баъсу нашрро қоил нестанд» [5, 17]. Манбаи гуфторашонро, бешак, маълумотеро, ки дар китоби «Ал-фирақ байн-ал-фирақ» омадааст, қарор додаанд ва ба ифодаи Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ «ин муқаллид (муқаллидон) кӯҳнаомӯзе бувад (бувад)», яъне бе таҳлилу баҳси илмӣ ва така ба сарчашмаҳои дигар ҳулосаашонро баён доштаанд. Бағдодӣ дар асараш мегӯяд: «Он чи ман аз кеши ботиниён ба дурусти медонам, ин аст, ки ин тоифа дар шумори даҳриён ва зандиқон муътақид ба қадами оламанд ва ҳама паёмбарон ва шариатхоро инкор мекунанд, зеро он 94ас рва табъ ба он тамоил дорад, ҷоиз мешуморанд» [4, 277-78]. Ба самъи дӯстони ҳамимонамон мерасонем, ки агар шумоёнро аз хондани осори илмии солҳои охир роҷеъ ба исмоилия ва исмоилиён «ҳафт пуштатон кофир» шаваду «боиси бидъат гардад», лоақал асарҳои ҷаҳоншумули Носири Ҳусрави тоҷикро як варақгардон кунед, ки оё мувофиқи таълимоти исмоилия ҷаҳон қадим аст ва ё мӯҳдас?! Ба таҳқиқи муҳаққиқи эронӣ Маҳдии Фармониён, «аз бузургтарин тӯҳматҳо ба исмоилия, эътиқод ба қидами олам аст» [29, 67].

Мутобиқи таълимоти мазҳаби даҳрия, ҳамчунин табоиёну асҳоби ҳаюло, машшоиёну санавиён олам қадим аст. Дар ин масъала агар ба асари олими машҳур Абӯҳомид Муҳаммади Ғазолӣ «Таҳофот-ул-фалосифа» ва китоби мутафаккири бемисл Носири Ҳусрави Қубодиёнӣ «Зод-ул-мусофирин» муроҷаат мекарданд, огоҳии комил пайдо мешуд. Мувофиқи таълимоти мактабҳои зикрфто олам қадим аст ва офаридгоре надорад. Чунончи, дар «Таҳофот-ул-фалосифа» омадааст, ки мувофиқи таълимоти даҳриён «ҷисм дар олам ҳодис намешавад ва маъдуд намегардад... Аҷсоми самовот ва аносири арба қадим аст ва дар онҳо сувар бо имтизоҷҳо ва истилоҳот табдил меёбад» [3, 77]. Носири Ҳусрав, баръакс, мувофиқи таълимоти исмоилия, бар зидди бузургтарин олимони, ба мисли Ибни Сино, Закариёи Розӣ ва ҳатто дуюмиро ба сабаби он ки ақидаи «ҳеч чиз дар олам падида наояд магар аз чизи дигар» гуфтааст, ақидаашро фосиду сустбунёду зидди хости Худо шарҳ дода ӯро «мулҳид» меномид, баромада бо така ба оёти қуръонӣ мегӯяд, ки чун Худо дар Қуръон худро падидорандаи заминро осмон гуфтааст, пас олам

ходис аст. Умуман, мутобиқ ба таълимоти дини ислом олам қадим буда наметавонад ва агар фирқае қадим будани оламо эътироф карда бошад, маънои инкори эътиқоди диниро мемонад. Чунончи, Нозир Арабзода гӯяд, ки агар Носири Хусрав «қадим будани оламо эътироф карда бошад, пас ба алайҳи аркони асосии дин баромадани ӯ ногузир аст. Агар ӯ воқеан ба ҳақиқати таълимоти хилқат шак меовард, аз худуди ҷаҳонфаҳмии динӣ ба илҳод моил мешуд» [3, 83]. Дар ҷараёни таҳқиқи масъалаи мавриди баҳс Носири Хусрав дар «Зод-ул-мусофирин» ном асараш ҷавоби сарех додааст, ки «олам қадим нест...олам мӯҳдас аст» [20, 141]. Чун олам офаридашуда аст, пас, ба ақидаи исмоилиён мавҷудияти оламо низ абадӣ шумурдан нашоёд. Чунончи, Носири Хусрав дар пораи зер фано будани оламо аз мӯҳдас буданаш хулоса кардааст:

Гӯянд: қадим аст ҷарху ӯро
Оғоз набудасту интиҳо нест...
Эй марди хирад, бар фанои олам
Аз гаштани ӯ росттар гуво нест...
Ин гардиши ҳамвори ҷарх моро
Гӯяд: ҳам ин хонаи шумо нест [21, 15].

Ҷоиз аст дар ин ҷо ақидаи исмоилияшиноси тоҷик Хаёлбек Додихудоевро биёварем, ки нигоштааст: «Воқеан фаровонии нуктаҳои мухталиф оид ба исмоилия барои муҳаққиқ дар сурати надониستاني маъхазҳо, хатари муайяне дорад. Ӯро ба осонӣ дар ғаразнокӣ ва идеализацияи таърих айбдор кардан мумкин мегардад, зеро чунбиши исмоилия дар шакли мазҳабе, ки ташкилоти муайян ва сохти силсилави дошт, зухур ёфта буд...» [10, 7]. Аз ин рӯ, барои огоҳии комил ёфтан аз ақидаи исмоилиён ва таълимоти онҳо бояд бо таъриху фарҳанги чандсадсолашон, ки онҳо дар давоми мавҷудияташон қавонини худро мутобиқи шароиту замон инкишоф дода рушд кардаанд, шинос шуд, 95ас рва ба қавли Шаҳристонӣ, «исмоилиён дар ҳар замон таблиғот мебуданд, ба ҳар забоне таълимоти наво доштанд» [33].

Албатта, ҳар инсон, новобаста аз ихтилофоти миллию наҷодӣ, эътиқодоти худро муҳтарам мешуморад, аммо ба ақидаи ин ҷониб, ин мӯътақидот бояд пояи илмиву мантиқӣ дошта бошанд. Ҳар як нафар дар ин олами фанӣ соҳиби ақидаи хоси худ аст ва ақидааш бояд бо мурури замон, вобаста ба дарки ҳақиқат, бо гирифтани таълими комил такмил ёбад. Мутаассифона, бештарини муслимин аз даврони кӯдакӣ дар асари тарбияи муҳити хонавода ақидаашонро мубаддал ба одат кардаанд. Рафта-рафта одатро гурӯҳе ё қавме табдил ба суннат кардаанд. Чун суннат дар мағзу ҷону пӯсти онҳо ҷойгузин гардид, мусалламан, тағйири ҷунин афкор ба осониву содагӣ хело душвор ва ҳатто ғайримумкин аст. Дигар, вақте ки сухан аз мазҳаб равад, беихтиёр чизи аввале, ки дар фикри мардум меояд, суннат аст. Аз ин рӯ, аз худ дур кардани ҳар гуна таассуби хушқу ғайримантиқӣ, ки аз расидан ба ҳақиқат касро бозмедорад, мушкил мегардад.

Ба таҳлили муҳаққиқи маъруфи тоҷик Абдунабӣ Сатторзода «агар мо миллати ягона шавем, истиқлоли воқеиро ба даст дарорем ва така ба маънавиёт бикунем, арвоҳи Оли Сомон, Исмоили Сомонӣ, Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Сино, Рустам, Сӯҳроб, Таҳмина, Кова домангирамон нахоҳанд шуд. Вагарна на танҳо сарнавишти талхи онҳо насибамон хоҳанд гардид, балки мисли охирин намояндаи Оли Сомон Абӯиброҳими Мунтасир сарсону саргардон ва кушта хоҳем 9бас рв замони Қарахониёну Ғазнавиёни навбаромад наздик хоҳад расид» [25, 124].

Китобнома

1. Азимпур, Чамшед. Сафири Хуршед / Чамшеди Азимпур. – Душанбе: Кайҳон, 2008. – 320 с.
2. Алавӣ, Абулмаолӣ Муҳаммад ал-Ҳусайнӣ. Баён-ул-адён / Абулмаолӣ Муҳаммад ал-Ҳусайнӣ ал-Алавӣ. – Техрон: Равзана, 1376. – 131 с.
3. Арабзода, Нозир. Чаҳони андешаи Носири Хусрав / Нозир Арабзода. – Душанбе: Нодир, 2003. – 276 с.
4. Бағдодӣ. Ал-фирақ байн-ал-фирақ / Бағдодӣ. Чопи Муҳаммади Бадр. – Қоҳира, 1328 ҳ.
5. Бадахшӣ, Мирзо Сангмуҳаммад, Сурхафсар, Мирзо Фазлалибек. Таърихи Бадахшон / Мирзо Сангмуҳаммади Бадахшӣ, Мирзо Фазлалибеки Сурхафсар. Муаллифони пешгуфтор, баргардони матн, тавзеҳот Ғ.Ғоибов ва М.Холов. – Душанбе: Дониш, 2007. – 274 сах.
6. Босворт, К.Э. Мусулманские династии. Справочник по хронологии и генеалогии / К.Э.Босворт. Пер. с англ. П.А.Грязневича. – М.: Наука, 1971, 324 с.
7. Варыгин, М.А. Опыт описания Кулябского бекства / М.А.Варыгин // Изв.ИРГО.СП. 6, 1916. Т.52, вып.10.
8. Ғоибов, Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз / Ғ.Ғоибов. – Душанбе: Дониш, 2011.
9. Дафтарӣ, Фарҳод. Аввалин раҳбарони исмоилия. Ҳафтад мақола / Фарҳод Дафтарӣ. Ба кӯшиши Яҳё Маҳдавӣ ва Эраҷ Афшор. Ҷилди аввал, 1383.
10. Додихудоев, Х. Исмоилия ва озодандешии Шарқ / Х.Додихудоев. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 432 с.
11. Дониш, Аҳмад Махдум. Меъёру-т-тадайюн / Аҳмад Махдуми Дониш. – Душанбе: Эр-граф, 2010.
12. Кирмонӣ, Аҳмад Машкут. Таърихи ташаййӯъ дар Эрон / Аҳмад Машкути Кирмонӣ. – Техрон, 1358.
13. Корбэн Ҳ. Таърихи фалсафаи ислом / Ҳ. Корбэн. – Техрон, 1962. – 360 с.
14. Қуръони карим (асл ва матни тарҷумаи тоҷикӣ). Матни тарҷумаи тоҷикӣ ва тавзеҳоти Муҳаммадҷон Умаров. – Душанбе: Ирфон, 2007.
15. Лоҳурӣ, Муҳаммад Иқбол. Сайри фалсафа дар Эрон. Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ. – Техрон, 1357.
16. Луис, Бернард. Бунёдҳои кеши исмоилиён / Бернард Луис. Тарҷумаи Абулқосими Суррӣ. – Техрон, 1370. – 184 с.
17. Муҳаққиқ, Маҳдӣ. Исмоилия / Маҳдии Муҳаққиқ. – Техрон: Асотир, 1382. – 87 с.
18. Носири Хусрав. Ба тасҳеҳи Мучтабо Минавӣ, Маҳдии Муҳаққиқ. – Техрон: Интишороти донишгоҳи Техрон, 1370. – 771 с.

19. Носири Хусрав. Девони ашъор. Ҷ.1. –Душанбе: Шучоиён, 2009. – 639 с.
20. Носири Хусрав. Зодулмусофирин. Бо муқаддимаи Муҳаммад Базлурраҳмон. – Техрон, 1960. – 511 с.
21. Носири Хусрав. Девон. Бо тасҳеҳи Мучтабо Минавӣ ва Маҳдии Муҳаққиқ. – Техрон, 1992. – 540 с.
22. Раҳматуллоев, А., Сатторов, Х., Тоҷов Н. Таърихи халқи тоҷик (иборат аз ду ҷилд) / А.Раҳматуллоев, Х.Сатторов, Н.Тоҷов. Ҷилди 1. – Душанбе: Деваштич, 2009. – 271 с.
23. Риёҳӣ, Муҳаммадамин. Рӯзи Фирдавсӣ ва «Шохнома» / Муҳаммадамин Риёҳӣ // Паёми андеша, шумораи 7, июни 1998.
24. Рӯҳонӣ, Саид Козим. Наҳзати инқилобии қаромата / Саид Козими Рӯҳонӣ //Кайҳони андеша, шумораи 24, 1368.
25. Сатторзода, Абдунабӣ. Даври Сомониён ва мушкилоти ташаққули миллати тоҷик дар шеърӣ муосир / Абдунабӣ Сатторзода // Кӯҳна ва нав. –Душанбе: Адиб, 2004.
26. Сатторӣ, Ҷалол. Заминаи фарҳанги мардум / Ҷалол Сатторӣ. Ҷилди аввал, Техрон, 1370.
27. Строева, Л.В.Государство исмаилитов в Иране в XI-XIII вв. / Л.В.Строева. –М., 1978. – 274 с.
28. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар ифтитоҳи Маркази Исмоилияи шаҳри Душанбе, 12 октябри с.2009.
29. Фармониён, Маҳдӣ. Худо ва сифоти ӯ дар нигоҳи исмоилиён / Маҳдии Фармониён// Исмоилия. – Қум, 1384. – 696 с.
30. Фурқонӣ, Муҳаммад Форуқ. Таърихи исмоилиёни Қаҳистон / Муҳаммад Форуқи Фурқонӣ. –Техрон: Анҷумани осор ва мафоҳири фарҳангӣ, 1381.
31. Шарифов, Х. Розӣ ҷаҳон / Х.Шарифов. – Душанбе: Нодир, 2004. – 352 с.
32. Шаъбонӣ, Ризо. Сомониён ва исмоилия / Ризо Шаъбонӣ //Номаи Оли Сомон. –Душанбе: Адиб, 1999. – 185-194 с.
33. Шахристани. Книга о религиях и сектах. Ҷ.1. Ислам. М., 1984. – 476 с.

ПОЧИТАЮЩИЕ СЕМЕЙСТВО ПРОРОКА И ЗАКОВАННЫЕ ОБЫЧАЕМ И КУЛЬТУРОЙ НАЦИИ

Человек, независимо от расовых или этнических различий, поддерживает свои религиозные убеждения. С точки зрения автора, эти убеждения должны иметь логическое основание. В данной статье на основе исторических и современных научных источников автор рассматривает идеи и мнения тех исследователей, которые излагают свои размышления относительно различных вероисповеданий. Автор подчеркивает, что стоит избегать нелогичных убеждений и любых крайностей, которые мешают отыскать правду.

Ключевые слова: религиозные убеждения, вероисповедание, исмаилизм, ислам, нация, государство Саманидов, имам, Носир Хусрав.

CHERISHING THE PROPHET'S FAMILY AND ENCHAINED BY CUSTOM AND NATION'S CULTURE

The humanity, regardless of racial and ethnic differences, supports their religious beliefs. From the author's point of view these beliefs should have a logical basis. In this article, based on the historical and contemporary scientific sources, the author considers the ideas and opinions of those researchers who present their reflections regarding the various religions. The author emphasizes that you should avoid illogical belief and any excesses that interfere with finding the truth.

Keywords: religion, creed, Ismaili, Islam, nation, state of the Samanids, Imam, Nosir Khusrav.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳоким Қаландаров – муовини директор оид ба илм ва таълими Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми филология; тел.: (+992) 93 489 26 26; e-майл: hokim_k@mail.ru.

Сведения об авторе: Ҳоким Қаландаров – зам.директор по науке Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ; тел.: (+992) 93 489 26 26; e-майл: hokim_k@mail.ru.

About the author: Dr. Kalandarov Hokim Safarbekovich is a Depute Director for Science at the Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of Tajikistan, ph.: (+992) 93 489 26 26; e-mail: hokim_k@mail.ru.

УДК4 тоҷик (03)+4 тоҷик

**РАСУЛ ҲОДИЗОДА ВА ҲИКОЯИ ТАЪРИХИИ
«БҮҶИИ ЧҶҶИИ МҶҶИЁН»
Ҳошимова Хуршеда
Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ
ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ**

Жанри таърихӣ дар солҳои 60-70-уми садаи бист дар «ҳамаи намудҳои наср – роман, қисса, ҳикоя арзи вучуд кард». Дар ин давр ҳикояҳои таърихӣ хусусан дар эҷодиёти нависанда, олим ва роҳнамои устод С. Айнӣ Расул Ҳодизода дар тасвири симои шахсиятҳои барачастаи таърих арзи вучуд кард. Ҳикояҳои Р. Ҳодизода « Бӯйи Чӯйи Мӯлиён » (1958), «Қасидаи доғгоҳ» (1965), «Танбӯри Дилкаш» (1968), «Парвози Шохин» (1975) «бузургтарин симои аҳли илму адаби гузашта ва ғочаи зиндагии онҳо дар муҳити нобаробарии иҷтимоӣ ва ҷаҳолати асримиёнагӣ» ба назар мерасад.

Р. Ҳодизода сабаби ба таърихи адабиёт ва маданияти гузашта рӯй овардани худро таъкид карда ишора мекунад, ки «аз бозе, ки ба омӯхтани таърихи адабиёт ва маданияти гузаштаамон шуғлдорам, дар маъхазу сарчашмаҳои муаррихон ва адибони асрҳои пешина аз ҳаёти шоиру нависандагон ва арбобони илму тамаддун нақли воқеаҳои дучорам шуданд, ки аз онҳо сарсарӣ ё ба як истифодаи илмӣ гузаштан душвор буд. Ба назарам чунин мерасид, ки маънию мазмуни ин воқеаҳо дуруст, ба назари таърихӣ имрӯза фаҳмидан ғояву мундариҷаи эҷодиёт ва фаъолияти ин ходимони аҳли адабро ба мо дурусттар ва равшантар нишон медиҳад» [7, 3]. Асоси сюжети ҳикояҳои номбурда, таъкид мекунад Р. Ҳодизода, – нақли воқеаҳои маъхазҳои таърихӣ бошад ҳам, аммо дар тасвири ин воқеаҳо табиист, ки роҳу воситаҳои асари бадеӣ қор фармуда шудааст» [7, 4].

Хусусан дар бораи саҳми Р. Ҳодизода дар инкишофи жанри таърихӣ солҳои 60-уми садаи бист Маъруфи Раҷабӣ ишора карда, чунин мегӯяд: «Саҳми Р. Ҳодизода хусусан дар тараққи ҳикояҳои таърихӣ дар эҷодиёти советии тоҷик бештар аст. Маҳз бо эҷодиёти ӯ солҳои шаст ҳикояҳои таърихӣ тараққӣ намуд, ки яке аз хусусиятҳои

фарққунандаи инкишофи жанри таърихро аз зинаҳои пешина муайян кардааст» [6, 77]. Ба андешаи мо на танҳо солҳои 60-ум, балки солҳои 70-ум ва нимаи дувуми солҳои 70-ум ҳикояҳои таърихии Р. Ҳодизода чараёни инкишофи жанри таърихии ҳикояҳои насри адабиёти тоҷики садаи бистро муайян кардааст.

М. Шакурӣ дар солҳои 60-ум нашр гардидани ҳикояҳои таърихии дар боло номбурда ва қиссаи таърихии «Сапедадам» (1970), қиссаи хуччати «Аҳмади Дониш» Р. Ҳодизодаро ҳодисаи муҳим шуморида, нуқтаи назари худро нисбати мавзӯи ин асарҳо чунин изҳор мекунад: «Ин асарҳо аз ду ҷиҳат ҷолиби диққатанд. Аввал ин ки Расул Ҳодизода ба симои намояндагони барҷастаи маданияти гузашта ҷашми таҳқиқ дӯхтааст. Ин ҳолат барои инкишофи минбаъдаи он равияи муҳим, ки дар асарҳои Айнӣ ва бештар аз ҳама дар «Ёддоштҳо» зоҳир шуда буд, замина ҳозир менамояд. Сониян, як хусусияти асарҳои Расул Ҳодизода аз ин иборат аст, ки ӯ аз сюжети тезу тунди пурвоқиа, ки дар жанри таърихии тоҷик бештар мушоҳида меравад, даст кашидан хостааст. Ӯ гӯё инсонро як муддат аз воқиаҳои пурталотуми замон ҷудо карда, сайё намудааст, ки ба ҳиссиёту ҳаяҷон ва фикру андешаҳои вай бештар диққат диҳад. Худи он воқиаҳо дар назари муаллиф камтар аҳамият пайдо кардаанд. Назари муаллиф аксаран ба он протсессҳое, ки ин воқиаҳо дар олами рӯҳии як намояндаи пешқадами ҷамъият ба вучуд овардаанд, равона гардидааст.

Ин равия дар жанри таърихӣ аҳамияти калон дорад. Инкишофи минбаъдаи он имкон хоҳад дод, ки назари таърихиву фалсафии санъаткор ба маънавиёти мардуми замонҳои гузашта амиқтар равад, тарзи тафаккур ва эҳсосоти онҳо бештар идрок шавад» [9, 125]. Ба ин андешаи адабиётшинос М. Шакурӣ ҳаминро илова карданим, ки ҳадафи муаллиф «зинда сохтани образи суҳанварон ва аҳли илму санъати гузашта» буд, бо вучуди он аз назари муаллиф воқеаҳои давр дур монда наметавонист, агарчи нависанда «инсонро як муддат аз воқиаҳои пурталотуми замон ҷудо» карда нишон доданӣ буд, вале берун аз таъсири омилҳои ҷамъият кайфияти рӯҳии образро комил тасвир карда наметавонист, зеро маҳз воқеаҳои замон ба кайфияти рӯҳии образ, яъне аҳли илму адаб, асар гузошта буданд. Дар ин маврид тавачҷуҳи муаллиф аз нигоҳи давраи нав биниши маълумоти «маъхазу сарчашмаҳои муаррихон ва адибони асрҳои пешина аз ҳаёти шоиру нависандагон ва арбобони илму тамаддун» равона карда шудааст, зеро ба андешаи худи Р. Ҳодизода «аз ин воқеаҳо ҳадафи муаллифони гузашта дигар буд, онҳо маънии ин воқеаҳоро ба тарзи дигар, дар доираи ҷаҳонбинӣ ва марому мақсади худ мефаҳмиданд ва ба ҳамин маънӣ тавҷеҳ мекарданд» [7, 142]. Дар асарҳои таърихӣ тасвири залиливу хорӣ ва фоҷиаи бузургони аҳли илму адаб дар замони онҳо, ки аз баъзе волиёну дарбориёни ҷоҳилу ҳасуд сар мезад, аҳамияти калон дорад, зеро дарки кайфияти рӯҳии шахсиятҳои барҷастаи замони гузашта барои боз ҳам амиқтар дарк намудани маънавиёт, муҳити зист ва фаъолияти эҷодии онҳо бештар имкон медиҳад ва ба ҳақиқати таърихӣ равшанӣ меандозад.

Инак, «Бӯйи ҷӯйи Мӯлиён» ҳикояи аввалини таърихии солҳои охири 60-ум мебошад, ки дар моҳи сентябри соли 1958 навишта шудааст. Таърихи навишта шудани ин ҳикоя дар китоби М. Шукуров «Таърихи адабиёти советии тоҷик. Насри солҳои 1945-1974» соли 1965 ва дар китоби Маъруфи Раҷабӣ дар китоби «Тадқиқи таърих – тадқиқи характер» 1955 ишора карда шудааст. Таърих ба маҷмӯаи «Танбӯри Дилкаш» (ҳикояҳои таърихӣ) нашри соли 1967 ва маҷмӯаи «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён» нашри 1986 дар поёни ҳикоя нависанда таърихи навишта шудани ҳикояро моҳи сентябри соли 1958 қайд кардааст. Аз ин рӯ, дар асоси қайди нависанда мо таърихи навишта шудани ҳикояи «Бӯйи ҷӯйи Мӯлиён»-ро 1958 ишора кардем.

Аз байни осори боқимондаи устод Рӯдакӣ, – ишора мекунад адабиётшинос А. Набавӣ, – қасидаи «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён ояд ҳаме» ягона асарест, ки аз замони эҷодаш ба баъд аз ҳама бештар диққати аҳли адабро ба худ кашида, мавриди тазмину истиқбол қарор гирифтааст. Яке аз хусусиятҳои ҳунари волои устод Рӯдакӣ дар он зоҳир мешавад, ки метавониста вобаста ба шароит ва вазъи мавҷуда дар мавзӯи мушраҳхас бадохатан шеър бигӯяд, ки дарзамон ҳам мавзӯро комилан фаро бигирад, ҳам моҳияти амиқи таъминиву ибратбахшӣ қасб 100ас рва100 ҳам дар либоси шеъри ҷаззоб пироста шуда бошад [4, 72-73]. И.С. Брагинский дар таҳқиқоти илмии хеш бахшида ба фаъолияти ҳунарии асосгузори адабиёти форсу тоҷик Абӯабдуллоҳ Ҷаъфар Рӯдакӣ ишора мекунад, ки Низомии Арӯзии Самарқандӣ дар «Ҷаҳор мақола» аввалин шахсе буд, ки дар бораи қасидаи «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён» баъд аз чанд қарн маълумот дода, аз он ба вачд омада буд. Вале дар қарни XV самарқандии дигар, – мегӯяд И.С. Брагинский, – Давлатшоҳ пайрави сабки нозуки пуртумтароқ дар бораи содагии шеър ишора карда, хайрон мешавад, чӣ гуна ин қасида ба подшоҳи замони Рӯдакӣ то ин андоза таъсири пурзӯр расонд. Бо вучуди он то кунун шоирон мекӯшиданд, ки дар пояи Рӯдуқӣ ба қасидаи «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён» назира гӯянд» [3, 17].

Дар асоси маълумоти воқеаномаҳои таърихӣ И.С. Брагинский тахмин мекунад, ки дар ин ривоят муборизаи ду гурӯҳи ниҳонӣ инъикос ёфтааст. Яке тарафдори ҳукумронии аҷнабиёни хилофати Араб буданд ва аз Бухоро ба тарафи дигари Амурдарё, наздики маркази хилофат гузаронида шудани қароргоҳ зид набуданд. Дигар гурӯҳ, – метавон онро гурӯҳи ватандӯстона ном бурд, мехост, ки Бухоро пойтахт истодан гирад. Ҷамин тавр, ба андешаи И.С. Брагинский, маънои амиқи шеъри Рӯдакӣ ватандӯстона буд [3, 18]. Маънии ниҳонии матни ин мисраҳои сода шояд бениҳоят нешдор, рӯзмарра ва зидди хилофатӣ буд. Барои тақвияти муассирии қасидаи «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён» И.С. Брагинский, рисолаи дар бораи мусиқӣ шоир ва мутафаккири бузурги асри XV Абдурахмони Ҷомиро мисол меорад, ки дар он дар бораи мақоми ушшоқ, бедоркунандаи ҳисси шодӣ, зиндадилӣ ва диловарӣ гуфта шудааст. Дар қасида мувофиқ омадани латофати санъат ва мазмуни кушоду равшан онро қариб ки ба наср наздик кардааст [3, 18].

Дар ин маврид нуктаи дигареро аз таърих ёдовар шудан мумкин аст, – мегӯяд А. Набавӣ. Шарқшиноси маъруфи рус А. Семёнов дар иртибот ба қазияи мазкур нуктаеро ёдрас мешавад, ки дар он замон шоирони Хуросон дар мазаммати Бухоро хеле интиқодҳо таълиф карда буданд ва хавфи тағйири пойтахти давлати Сомониён низ дар миён буда. Бинобар ин метавон гуфт, ки аҳли дарбор, низомиён ва умарои Наср ибни Аҳмад, аз ҷумла Рӯдакӣ низ шояд аз ин ҷиҳат андеша доштанд.

Ба ин маънӣ, ёди Ватане, ки аҳли рикобро фаро гирифта буд, дар заминаи таърихӣ ба масъалаи ҳимояи Ватан ва давлат омезиш меёбад [5,75]. Бинобар ин Р. Ҳодизода ҳам «бо омӯхтани таърихи адабиёт ва маданияти гузашта дар маъхазу сарчашмаҳои муаррихон ва адибони асрҳои пешина аз ҳаёту шоиру нависандагон ва арбобони илму тамаддун сарсарӣ ё ба як истифодаи илмӣ» аз омӯзиши қасидаи «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён» низ гузашта натавонист.

Р. Ҳодизода дар адабиёти тоҷик на танҳо ҳамчун муҳаққиқи шинохтаи классикии форсу тоҷик, балки ҳамчун нависанда дар равшан намудани симоҳои барҷастаи аҳли илму адаби гузашта саҳми намоёне гузоштааст. Нависанда, пеш аз ҳама, аз «нақли воқеаҳои маъхазҳои таърихӣ», аз он ҷумла, «Чаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ барои эҷоди ҳикояҳои «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён» ва «Қасидаи доғгоҳ» истифода кардааст. Мазмун ва мундариҷаи ҳикояи «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён»-ро Маъруфи Рачабӣ таҳлил намуда, онро ба ду қисмат ҷудо намудааст: «қисмати тахайюлӣ – боби якум ва таърихӣ – аз боби дуюм то анҷоми ҳикоя» [6, 95]. Ба андешаи мунаққид «ба воситаи вазъияти тахайюлӣ ва образҳои бофта Сафар ва Аббос симою кайфияти халқи оддӣ, хизматгарон ва канизон, ки аз сафарҳои серхарочоту дарозмӯҳлат, қабл аз ҳама аҳволи онҳо бадтар мегардид равшан тасвир шудааст» [6, 95]. Баъдан дар бораи шароит ва вазъияти тоқатфарсои мардуми оддӣ дар муқоиса бо дилхушиҳои дороён ва амир, марги бародари Мансури бемор – Илёс таъкид шуда, ба он ишора мешавад, ки ҳамаи ин «барои барҷаста хувайдо шудани моҳияти корнамои устод Рӯдакӣ, 101ас р қасидае амирро ба Бухоро раҳсипор кунонда, ҳамаро аз ин ҳол раҳонид, ёрӣ расонидааст» [6, 95].

Р. Ҳодизода ҳикояро аз кайфияти рӯҳии ғуломон дар иботидо Сафар, баъдан Мансур оғоз мекунад. Хоби «пуриштироб» ва даҳшатноки Сафар дар бораи 101ас рва101 ёди модари пиру барҷонмонда, ўро ҳеч ором намегузошт. Бар зами он, марги Илёси баҳодур Сафарро ба андешаҳои андӯхгин ва «бори хаёли» вазнин фурӯ мебарад. Дар ҳикоя нависанда на танҳо кайфияти рӯҳии Сафар, Мансурро бисёр равшан ва возеҳ тасвир кардааст, балки ҳамзамон шароити вазъияти тоқатфарсо ва вазнини ғуломону канизон, мардуми оддиро дар якҷоғӣ бо муҳити онҳо арзёбӣ кардааст. Ояндаи норавшан ва бештар фоҷианоки ғуломони амирро нависанда тавассути фикру хаёли Сафар дар якҷоғӣ бо лаҳзаи шароити атрофиёнаш Аббос ва дигар ғуломон тасвир намудааст.

Гарчанде ки қисмати аввал тахайюлӣ бошад ҳам, қисмати таърихӣ ҳикояро пурра намудааст. Дар қисмати таърихӣ мақсади

дороён ва ашрофон бо мардumi оддӣ бо ҳам мепайвандад, яъне дар ёди наздикон ва диёр будани атрофиёни амир. Нависанда маҳз дар зери тасвири андешарониҳои шоири бузург Рӯдакӣ дар бораи хоҳишу матлаби «се каси олимақом» Абӯҷаъфар – маъмури хоҷагӣ ва таъминоти сафари амир, Муҳаммад Солеҳ – мусоҳиби наздики 102ас рва Тоҳири Балхӣ – амири дуввуми лашкар, ки «зану фарзанд, ёди бистари нарм ва зиндагии осоишта» онҳоро ба назди шоир оварда буд ва дар асоси хулосарониҳо дар бораи Бухоро «дӯстони наздику рафикони ҷонӣ» давраҳои «орзую умеди ширини илмомӯзӣ, шеърғӯӣ, бадеҳасароӣ, солҳои ҷавонӣ дар Бухоро» ва ниҳоят ҳаёлотии падари амир Наср, ки 23 сол қабл дар як чодир кушта шуда буд, шоирро ба «дахшат» меорад. Ниҳоят ин фикру ҳаёл шоир Рӯдакиро ба сари масъалаи асосӣ меорад, ки кулминатсияи ҳикояро ташкил медиҳад: «Ҷамаи хунрезӣ, ҷангҳои пуршиддат, ҷонбозиҳои халқ, ки ин давлатро барқарор намудааст, биноҳои мухташам, қасрҳои олий, Сомону шаҳри Бухороро то маркази хилофат бурдааст, - ҷамагӣ оё барои он будааст, ки имрӯз амир дур аз маркази давлати худ, дур аз машғалаю ғавғои давлат – дар ин ҷо, дар ҳамин чодир хоб кунад?» [8, 18]. Ҷамаи ин фикру ҳаёли шоир таҳайюлотии нависанда аст, ки ба заминаи эҷод шудани қасидаи «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён» ишора мекунад. Пас қисмати дувуми ҳикоя ҳам қисман таҳайюлий аст, зеро маълум нест, ки Рӯдакӣ дар асл қабл аз эҷоди қасидаи «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён» ҷӣ андешаҳо дошт. Вале матлаби асосии маъхазу сарчашмаҳои муаррихон маҳз таъкиди қасди муассирии қасидаи «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён» мебошад, ки ба ин маънӣ адабиётшинос А. Набавӣ барҳақ гуфтааст: «омилҳои пайдоиш ва эҷоди қасида хеле ҷиддӣ ва муҳим буданд. Дар ин маврид таъкиди қасди чунин қазия муҳим ба назар мерасад, ки ҳар гуна шеъри бадохатан гуфташуда, хатман дар заминаи андӯхтаҳо, таҷриба ва омилҳои пешакӣ ва ҳамчунин ҳунари воло сурат мегирифтааст. Бахусус, ҷанбаи равонии ин таъсир хеле муҳим ба назар мерасад, зеро Рӯдакӣ онро маҳз бо мақсади муассир афтодан ба амир фикр кардаву таълиф намудааст» [5, 77].

Муассирии қасидаи «Бӯйи Ҷӯйи мӯлиён» инчунин «бар афзун, бар навои хушу зебоии андом ин марди зандро афзори хунгариро аз қабилҳои ҷанг, рӯд ва барбат бисёр хуб менавохтааст. Зӯри ҷангу ҷоннавозии пардаи Ушшоқ буд, ки Насри дуюм – шоҳи Сомонӣ бе он ки мӯза хештанро бипӯшад, ба сӯи Бухоро равона шуд [2, 197]. Гарчанде ки дар ҳикояи Р. Ҳодизода ривояти Низомии Арӯзии Самарқандӣ дар бораи дарҳол ба Бухоро баргаштани амир Наср Аҳмади Сомонӣ тасвир нашуда бошад ҳам, «рахти сафар» бастании амир ба сӯи Бухоро маҳз ҳамин ривояти машҳурро ба хотир меорад.

Дигар ин ки Низомии Арӯзии Самарқандӣ дар ҳикояти хеш таъкиди бар он мекунад, ки Рӯдакӣ аз таъбу мизочи амир огоҳ буд ва Р. Ҳодизода ин лаҳзаро дар пардаи бадеият чунин менигорад: «Сӯхбат хеле беробита ва бетартиб тӯл мекашид. Рӯдакӣ ниҳот дилгир шуд. Вақте ки садои торҳои танбӯр оҳиста баланд шуду аҳли маҷлис хомӯш гаштанд, Рӯдакӣ дид, ки чашмони наср донаи ашк афтид. Зуд чашмашро аз вай канду ба

уде, ки дар пеши ровӣ истода буд, нигоҳ карда монд. Ба ёдаш шеъри шабонгоҳ дар дашт гуфтааш омад» [8,20]. Дар лаҳзаи мувофиқ ва бо уд суруда шудани қасидаи Рӯдакӣ ва мазмуни баланди он шоирро ба мақсад мерасонад, амир Наср ибни Сомонӣ ба сӯи Бухоро раҳти сафар мебандад.

Устод С. Айнӣ ҳамчунин «дар хусуси чӣ қадар нуфуз ва эътибор доштани устод Рӯдакӣ ба аҳли дарбор ва шахси Наср ибни Аҳмади Сомонӣ» ишора карда, ҳикояти машҳури эҷод шудани қасидаи «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён»-ро нақл мекунад ва гуфтаҳои Давлатшоҳи Самарқандиро дар бораи шубҳа кардани ростии ҳикоят ва «сода будан ва аз қувваи таъсир ҳолӣ будани қасидаро» рад карда, далел меорад, ки: «қатъи назар аз он ки як шеъри дарборист, яке аз шоҳасарҳост, ки тамоми содагии бадеӣ ва ба фаҳм наздики табииро дарбар гирифтааст» [1, 217-218].

Мазмун ва мундариҷаи ҳикояи «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён»-и Р. Ҳодизода ҳимояи Ватан ва пойтахти давлати Сомониён, маркази илму фарҳанг – Бухоро мебошад, ки ба сабаби дилбастагӣ пайдо кардани амир Наср ибни Сомонӣ ба Ҷарӣ аз ёд рафта буд. Ҳамзамон «ҳузни ёди ватан, ёди диёри маҳбуб, ёди дӯстони дилҷӯй», Ватандӯстӣ ба Рӯдакии бузург имкон дод, ки мисраъҳои қасидаи машҳури «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён»-ро дар вазни «сабуку хушоянд – рамали мусаддаси маҳфуз (фоилотун/фоилотун/фоилун) омехта бо рукнҳои макфуф (фаилатун)» муассир эҷод кунад. Натиҷаи фикру ҳаёл ва ватандӯстии устод Рӯдакӣ боиси эҷод гардидани қасидаи машҳури ӯ гашта, масъалаи мубрами сиёсӣ-иҷтимоӣ он даврро ҳал мекунад ва бори дигар аз бузургии назми Рӯдакӣ башорат медиҳад.

Китобнома

1. Айнӣ С. Мунтахаби асарҳои илмӣ. Ҷ.2. Асарҳои адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ. / С. Айнӣ.– Душанбе: Дониш, 2008. – 312 с.
2. Айниддин Насри Валволичӣён. Симои Рӯдакӣ дар оинаи сурудаҳояш. Дар китоби Ёдномаи устод Рӯдакӣ. / Валволичӣён, Айниддин Насри. – Душанбе, «Шаҳпар», 2014. – 460 с.
3. Брагинский И.С. Абу Абдаллах Джафар Рудаки./ И.С. Брагинский– М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1989. – 132 с.
4. Ёдномаи устод Рӯдакӣ. – Душанбе: Шаҳпар, 2014, – 460 с.
5. Набавӣ А. Қасидаи «Бӯйи Ҷӯйи мӯлиён» бар мабноси истиқболоти ҳунари ва баҳсҳои адабиву идеологӣ. Дар китоби Ёдномаи устод Рӯдакӣ./ А. Набавӣ.– Душанбе: Шаҳпар, 2014, – 460 с.
6. РаҷабӣМ. Тадқиқи таърих – тадқиқи характер./ М. Раҷабӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. – 192с.
7. Ҳодизода Р. Танбӯри Дилкаш. (ҳикояҳои таърихӣ). / Р. Ҳодизода. – Душанбе, нашриёти «Ирфон», 1967. – 142 с.
8. Ҳодизода Р. Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён. / Р. Ҳодизода.– Душанбе: Ирфон, 1986. – 272с.

9. Шукуров М. Жанри таърихӣ ва моҳияти замон. / М. Шукуров. // Садои Шарк, №3, соли 1971. – С. 122-136.

РАСУЛ ХАДИЗАДЕ И ИСТОРИЧЕСКИЙ РАССКАЗ “БУЙИ ЧУЙИ МУЛИЯН”

В статье рассматривается содержание исторического рассказа. Исторический жанр в литературе советского периода, в особенности развивается 60-е года XX столетия, так как начало столетия начинается с великих исторических событий в результате, которых происходят большие эпохальные изменения. В 60-90-е годы двадцатого столетия постепенно в литературе находят свое реалистическое отражение исторические события, которые начинают прогрессировать. Если взглянуть на далёкое прошлое можно заметить, что почти во всех столетиях наблюдаются великие исторические события, повлиявшие на ход истории и тем временем, отражавшиеся в литературе. Изучение этих исторических событий играет важную роль для познания новой жизни, расширения мировоззрения, и основании жизненных новаторств. Ввиду этого нам следует рассмотреть сущность исторических явлений с новой точки зрения, для того чтобы постигнуть действительность. В данном случае литература является отражателем всего человеческой жизни, в которой в каждой эпохе и времени дается оценка на основе мировоззрения и идеологии того времени. Следовательно, в данной статье исторический рассказ «Буйи чуйи Мулиян» Р. Ходизаде рассматривается с новой точки зрения.

Ключевые слова: исторический жанр, исторический рассказ, касыда, сущность, изменения.

RASOUL HADIZADE AND HISTORICAL STORY “BUYI –JUJI MULIYAN”

In article the contents of the historical story are considered. The historical genre in literature of the Soviet period, in particular develops the 60th years of the XX century as the beginning of the century begins with great historical events as a result which there are big epoch-making changes. In the 60-90th years of the twentieth century gradually historical events which begin to progress find the realistic reflection in literature. If look at the remote past it is possible to notice that almost in all centuries the great historical events which have affected the course of history and meanwhile, being reflected in literature are observed. Studying of these historical events plays an important role for knowledge of new life, outlook expansion, and the basis of vital innovations. So we should consider essence of the historical phenomena from the new point of view to comprehend reality. In this case literature is a reflector of all of human life in which in every era and time an assessment on the basis of outlook and ideology of that time is given. Therefore, in this article the historical story “Buyi juyi Muliyan” of R. Hodizade is considered from the new point of view.

Keywords: historical genre, historical story, kasyd, essence, changes.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хошимова Хуршеда – ходими илмии шӯбаи адабиёти нав ва навтарини Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, номзади илми филология, тел.: (992) 93-401-30-33, e-mail: hurshedah@mail.ru;

Сведения об авторе: Хошимова Хуршеда- научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологический наук, тел.: +(992) 93-401-30-33, e-mail: hurshedah@mail.ru;

Information about the authors: Hoshimova Khursheda is a senior researcher of Department of modern literature of Institute of language, literature, Oriental Studies and Written Heritage of Rudaki Academy of Sciences of Tajikistan, candidate of philological sciences. Tel.: (992) 93-401-30-33, e-mail: hurshedah@mail.ru;

УДК:008(5)(9)

Б-56

КУЛЬТУРНЫЙ АСПЕКТ В ИЗУЧЕНИИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИХ ИСТОЧНИКАХ XVIII-XIX ВВ.

Берлибаева М.Б.

Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова

История и культура Центральной Азии на протяжении многих столетий развивались в тесном контакте с восточными и западными цивилизациями, доказательством чему являются многочисленные источники, описывающие и характеризующие взаимоотношения культур Востока и Запада. Анализ рукописных источников на западных языках имеют для изучения этнополитической истории на территории нашей Республики большое научное и практическое значение.

Изучение опыта зарубежных путешественников, побывавших в Средней Азии, получило развитие в трудах немецких ученых А.Ф. Этцеля и Г.Вагнера. Повышенный интерес к культуре Средней Азии доктор Г. Шварц объяснял тем, что этот регион и его население оказали большое влияние на последующее поколение и что для более детального изучения этого региона необходимо ознакомиться с ее народами.

Вторая половина XIX - начало XX вв. стали плодотворными для изучения Казахстана немецкими путешественниками. Немецкие авторы собрали разнообразный материал по этнологии казахского народа. Работы О. Финша, А. Брема и Р. Карутца занимают особое место в изучении Средней Азии и Казахстана. В исследованиях этих авторов представлена детализированная этнографическая картина.

Немецкие ученые придавали огромное значение характеристике физического облика казахов. При описании первой встречи с казахами О. Финш и А. Брем указывали на монгольское происхождение, отразившееся на их внешнем облике. Так, они выделяют выдающиеся скулы, скошенные глаза, широкий нос, большой рот, которые являются характерными признаками расы. Немецкие путешественники приводят такие факторы как: смуглый цвет лица, косолежащие глаза и выдающиеся скулы, которые напоминают об их монгольском происхождении. Однако О. Финш и А. Брем

признают, что в ходе экспедиции им не удалось увидеть знатную киргизскую женщину, поэтому они не смогли дать ей полную характеристику. При столь детальном описании физического облика авторам не удалось избежать традиционного подхода к оценке незнакомого народа с позиции европейцев, тем самым позволяя негативные характеристики в адрес казахов.

Немецких путешественников в основном интересовало изучение материальной и духовной культуры казахского народа. Среди множества элементов культуры, отражающих различия стран и народов, следует выделить основные: элементы материальной культуры - орудия труда, жилище, одежда, пища. Если орудия труда по мере сдвигов в способах производства изменялись особенно быстро, то жилище, одежда и пища в наибольшей степени отражали этническую специфику.

Как известно, в условиях кочевого образа жизни самым удобным жилищем была юрта. Л.Н. Гумилев в свое время писал о ней: "Никем не доказано, что каменная лачуга или глиняная мазанка есть высшая форма по сравнению с войлочным шатром, теплым, просторным и легко переносным с места на место. Для кочевников, тесно связанных с природой, жизнь в таком шатре была не прихотью, а необходимостью" [1, С. 192].

О. Финшу и А. Брему удалось оценить достоинства юрты, которая не только защищает от погодных катаклизмов, но и представляет собой весьма удобное и практичное сооружение. Р. Карутц также отмечает, что конструкция кибитки идеально приспособлена к жизниномада.

Одним из существенных элементов материальной культуры являлась одежда. Кроме своей основной функции - защиты тела от внешних воздействий, одежда выполняла еще важнейшую "опознавательную" функцию. Одежда - социальный знак, метка, обозначающая данного индивидуума в общественной системе.

Изучение духовной культуры народа всегда представляло для путешественников большую трудность. Это объяснялось, такими факторами как: специфика жилища, одежды, пищи, орудий труда. Путешественник замечает в первые же дни и часы своего пребывания в какой-либо стране, но он может прожить в ней несколько месяцев и так и не узнать всего своеобразия танцев, свадебных обычаев, особенностей этикета ее народа, не говоря уже о поэзии или мифологии, для понимания которых необходимо владение местным языком.

Изучение многих сторон жизни казахов начиналось у путешественников со знакомства с ораторским искусством. Находясь всю жизнь в седле, изучая движение звезд и по ним определяя время, вглядываясь в беспредельную даль степи и восхищаясь природой, кочевник выработал свою культуру, частью которой было слово [2].

Рихад Карутц стремился собрать фольклорный материал, чтобы потом использовать его для сравнительного изучения. Исследователь приводит народные пословицы, поговорки, загадки на казахском языке и в переводе, а также поясняет их значение, сообщает аналогичные немецкие пословицы и поговорки.

Р. Карутц высказывает мысль о том, что окружающая живописная природа не может не вызывать в сердцах обитателей степ чувства радости, отчего рождаются задушевные мелодии и песни, которые приводят слушателя в умиление [3,76].

Значительная роль музыки связана, в первую очередь, с особенностями номадической цивилизации, к которой принадлежал казахский этнос, а также с теми мировоззренческими основаниями, которые и определили ее статус. Так, конно-кочевая цивилизация, в силу своей подвижности и соответствующих условий жизнедеятельности, не могла развить те жанры искусства, которые требуют стационарных условий и городского быта, такие как живопись (хотя существуют наскальные росписи), монументальная архитектура и скульптура, жанры театрального искусства и пр. Эта же причина послужила основанием развития устного художественного творчества. Именно поэтому вся духовно-культурная энергетика номадической цивилизации была сосредоточена в музыке, слове и орнаменте [4].

Говоря о религиозных верованиях казахов, немецкие путешественники указывают на то, что киргизы не относились к религии ревностно, объясняя это кочевым образом, не создающим им условий для постоянного посещения мечетей. Однако, как отмечают исследователи, киргизы соблюдают специальные обряды, такие как обрезание и соблюдают большие праздники (например, Байрам, Курбан-Байрам и др.).

Таким образом, в оценке деятельности путешественников по изучению культуры казахов следует отметить особую симпатию и внимание при описании жизни и быта населения, попытку исследователей дать немецким читателям возможность в максимальной степени понять характер, обычаи и жизнь столь чуждого европейцам народа. Немецкие путешественники критически относятся к представлениям о казахах, которые сложились у предшествующих авторов, побывавших в этом крае. В отличие от известного английского путешественника Т. Аткинсона, который описал в полной мере грабеж, убийство и разорение О. Финш и А. Брем отмечают гостеприимность во время их визита и находят характеристику Т. Аткинсона весьма несправедливой.

Французской экспедицией на Памир в 1887 г. Руководил Г. Капю. Одна из заслуг исследователя в том, что он подробно описал французскому читателю быт, традиции, обычаи алайских киргизов. "На протяжении столетий алайские киргизы кочуют со своими семьями в верхние долины, проходя труднодоступные места, чтобы вернуться на зимние кочевки, используя ту же дорогу... Кара-киргизы с многочисленными стадами кочуют с летней кочевки на зимнюю и обратно".

Изучая их отношения с русскими, автор описал историю их подчинения и переподчинения то хану Коканда, то правителю Кашгарии Якуббеку, то русским: "Киргизы сами не знают, кому они принадлежат по праву, не принадлежа самим себе". Попутно отмечал сложные взаимоотношения жителей Тибета и китайцев.

Среди недостатков туркестанцев он выделил "национальный эгоизм, если так можно выразиться, и леность", одновременно восхищаясь гостеприимством и выносливостью киргизов. Одежда киргизов, состоящая из шапки и коровьей кожи, качества которых их не интересует, но "смерть лошади их интересует больше, чем компас или очки", вызвала интерес в научных кругах востоковедов. Он высоко оценил домбру: "Киргизский инструмент, расщепленный из тонкого камышитового ствола, воспроизводит примитивные, но полные смысла звуки" [5, 80].

Вот характеристика киргизской женщины, данная французским путешественником: "Женщина у мусульман Центральной Азии мало почитаема, она редко принимает участие в политической и социальной жизни, мать мало руководит сыновьями, жена мало привязана к мужу, но ее качества заслуживают уважения и преданности людей племени, ее народа. Когда она поднимает глаза, они сияют, и это заставляет уважать еще больше этот дикий народ, который сначала выслушивает военные добродетели, только затем мудрость из уст интеллигентной женщины" [5, 81].

К концу XIX в. Франция накопила многообразный этнографический материал о казахах и традиционном казахском обществе. Французский путешественник Ф. де Рокка, посетивший центрально-азиатский регион в самом конце 19 в., выделил положительные черты влияния русской колонизации на религиозное местное население.

Путешественника поразила мужественность и самоотверженность казахских женщин. Эти качества, как указывает Ф. де Рокка, еще в XVIII в. заметили европейские путешественники. "Женщина всегда играла большую роль у казахов, все делает по дому, у нее на все есть силы, отсюда независимость и одновременно закрытость ее характера. Она никогда не закрывает лицо, как таджикские женщины. В своем роду ее мнение играет роль. Она отличается от турецкой женщины в гареме, хотя это одна и та же мусульманка-азиатка... В случае войны, они готовы защищать свои кибитки... Однако наличие калыма, различающегося для богатых и бедных, - признак зависимости женщины, мужья нежно называют своих жен "карлыгаш, сарыкыз, жибек" [5, 82].

Исследователь высоко оценил родоплеменную организацию киргизов, ее большое значение. Его поразило многоженство местных мужчин и раннему замужеству.

Изучив структуру трех жузов и "белой кости", он приходит к заключению, что у Младшего жуза, расположенного ближе к российским границам, более всего заметно влияние России, проявляющееся в национальном характере казахов, их ментальности. В Омске, Акмолинске, Семипалатинске, Перовске, Казалинске, Аулие-Ата открывались школы, издавались газеты, выходившие на 2 языках: казахском и русском. Многие киргизы, получившие образование, становились военными, чиновниками, директорами школ и состояли на службе в русской армии или администрации.

В системе питания и распределения продуктов французские путешественники и исследователи видели последствия монгольского завоевания и влияния обычаев из Китая, особенно при распределении частей барана во время больших торжеств. Исследователи описывают кара-киргизов как ленивых, не любящих работать, охотясь или сопровождая европейских путешественников. Путешественник высоко оценил достоинства жилища кочевников.

Подробное описание юрт дал исследователь Ф. Анжинер, кавалер ордена Почетного легиона, который также охарактеризовал номадов казахской степи как очень активных людей, среди которых чувствуешь себя в полной безопасности. Он также отмечал, что как у большинства мусульманских номадов, женщины не закрывают лицо и не стесняются в мужской среде, даже среди иностранцев.

Одним из неисследованных источников по истории Казахстана является фонд швейцарского путешественника Анри Мозера (1844–1923). Он оставил ценное наследие в виде уникальных коллекций произведений прикладного искусства, этнографических предметов казахов, фотопортретов казахских султанов, биев, архитектурных объектов и руин, а также рукописей, каталогов выставок. Этот материал, емко отражая историю и культуру Казахстана XIX в., представляет собой важный историко-культурный источник.

Анри Мозер в течение 1868-1889 гг. совершил четыре путешествия в Центральную Азию. По итогам этих путешествий он опубликовал свои мемуары. Всю свою жизнь Анри Мозер занимался помимо расширения своей коллекции путем дальнейших приобретений на аукционах, исследованиями истории и культуры Центральной Азии, популяризацией своей коллекции. Анри Мозер в 1914 г. отдал свою коллекцию и богатый личный архив в Бернский Исторический музей, где они хранятся по сей день.

В коллекции представлены редкие этнографические и художественные предметы, отображающие разные виды декоративно-прикладного искусства казахов: художественную обработку металла, дерева, ювелирное искусство, вышивку, аппликацию тканью.

Более того, собраны разные категории предметов такие как: настенный фриз, элементы одежды, пояса с подвесками, колчаны, оружие, женские украшения. Среди экспонатов особо выделяется длинный настенный фриз с разным аппликационным узором, отражающим иерархический уровень сидящих гостей, что само по себе является новым словом в области материальной культуры казахов. В коллекции имеются несколько изделий, выполненных из бархата с великолепным золотым шитьем, демонстрирующим декоративное разнообразие. Представленные в золотом шитье орнаментальные композиции поражают богатством художественных мотивов. Мужское оружие представляет блестящую технику насечки серебром, разнообразие узоров.

Важно то, что эти изделия зафиксированы в реальной бытовой обстановке в рисунках, выполненных в XIX в., что значительно дополняет их

информационную сущность. В коллекции имеются несколько изделий, выполненных из бархата с великолепным золотым шитьем, демонстрирующим декоративное разнообразие. Представленные в золотом шитье орнаментальные композиции поражают богатством художественных мотивов. Мужское оружие представляет блестящую технику насечки серебром, разнообразие узоров.

Важно то, что эти изделия зафиксированы в реальной бытовой обстановке в рисунках, выполненных в XIX в., что значительно дополняет их информационную сущность.

В своей первой поездке А. Мозер пересек казахские степи по маршруту Оренбург-Орск-Казалинск-Ташкент. Он ехал в сопровождении генерала Черняева, посла Российской империи при бухарском эмире принца Витгенштейна и полковника барон де Серме, военного аташе посольства Франции в Санкт-Петербурге. По пути следования он вел наблюдения, встречался с местными правителями, оставил описания экономической, культурной жизни казахов: это зарисовки природы, жилища, одежды; воспоминания встреч с видными людьми того периода, живые рассказы о богатых обычаях, нравах, традициях народа. А. Мозера радушно встречали в аулах, делали дорогие подарки: мечи, ковры, конскую утварь.

А. Мозер из этой поездки через Бухару, Хиву, Ашхабад, Тегеран, Кавказ, Черное море в 1883 г. вернулся в Стамбул. Им были привезены богатые материалы. Это – оружие, конские утвари, костюмы, ювелирные, металлические изделия, подаренные ему местными правителями.

В 1888 году он вместе с женой вновь приехал в Центральную Азию, где в течение целого года значительно расширил свою коллекцию.

По наблюдениям А. Мозера, казахи составляли более одного миллиона человек. Казахская аристократия состояла из 1200 семей (кибиток). Правда, он проезжал по территориям Западного Казахстана.

Швейцарский путешественник также посетил Туркестан, о чем свидетельствует ценный альбом фотографий казахской аристократии под названием «Туркестан». Фонд А. Мозера насчитывает большое количество папок рукописей, документов, написанных на восточных, западноевропейских языках. Особо следует отметить уникальные материалы в виде фотографий, экспонатов прикладного искусства казахов [6].

На основании анализа фотографий, воспроизводящих казахов из высшего сословия, можно сделать вывод о том, что в традиционном костюме казахов существовали элементы, выполнявшие знаковую функцию. Это, прежде всего, парадное оформление калпаков, наличие богатой меховой опушки в теплой шапке – борик, которая являлась парадной. Далее качество ткани, из которой шились халаты, также являлось показателем социального статуса. Демонстрируемая одежда: халаты выполнены из бархата, полущелка.

Особую ценность представляют точные описания А. Мозером жилищ, интерьеров, костюмов, причесок, пищи, а также оформления торжественных трапез. В фонде имеются тексты, содержащие характеристику элементов

этикета и обычаев среднеазиатских народов. Интересны высказывания Анри Мозера о физической выносливости и неприхотливости казахов, об их нравах и жизненных приоритетах, о многоженстве. В частности, он пишет, что киргиз чувствует себя счастливо и привольно только в безграничной степи. Особое внимание уделил путешественник описанию внешности и туалета казахских женщин, положению девушек до замужества и после, особенностям детского воспитания. Автор точно подмечает об отсутствии у казахов религиозного фанатизма. В целом, в записках А. Мозера содержится много интересного информативного нового материала, весьма полезного для исторических, этнографических и искусствоведческих изысканий.

Ретроспективное изучение рукописных источников Запада, имеют для исследования этнополитической истории на территории нашей республики большое научное и практическое значение. Разработка многих проблем истории, культуры и взаимоотношений с соседними народами и странами на обширной источниковой базе позволяет сделать новый вклад в реконструкцию истории и культуры республики, в формирование национальной идеи Казахстана в патриотическом воспитании молодежи [7].

Таким образом, изучение истории и культуры Центральной Азии XVIII-XIX вв., неразрывно связано с творческим освоением того обширного материала, который оставлен нам в наследство исследователями прошлого.

Следует отметить, что многие авторы сочинений, являлись непосредственными свидетелями и участниками тех событий, о которых они писали. Это говорит о неподдельном интересе авторов к событиям, отраженным в их сочинениях.

Список использованной литературы

1. Артыкбаев Ж. Этнология и этнография. Учебное пособие. / Ж. Артыкбаев. – Астана: Фолиант, 2001. – 304 с.
2. Сарсекеев Б.С. Кочевники Степи. / Б.С. Сарсекеев. – Акмола, 1997. – 47 с.
3. Сатпаева Ш.К. Казахско-европейские литературные связи XIX в. и первой половины XX в./ Ш.К. Сатпаева. – Алма-Ата, 1972. – 76 с.
4. Аязбекова С.Ш. Картина мира этноса: Коркут-ата и философия музыки казахов. / С.Ш. Аязбекова.– Алматы, 1999. –174 с.
5. Шайморданова З. Д. Французская историография истории XIX–начала XX вв.: дис. док. ист. наук./ З. Д. Шайморданова.– Алматы, 2010. – 277 с.
6. Абусейтова М.Х. Новые источники зарубежных фондов по истории и культуре Казахстана // Қазақстанның мәдени мұрасы: жаңалықтары, мәселелері, болашағы: Халықаралық ғылыми конференцияның материалдары. / М.Х. Абусейтова.– Алматы, 19 қазан 2005 ж. - С. 399-400.

7. Абусейтова М.Х. Новые коллекции архивов и артефактов по истории правления Абылай-хана. // Халықаралық ғылыми-практикалық конференция «Абылай хан мұрасы: идеялардың өзара байланысы және сабақтастығы». / М.Х. Абусейтова. – Алматы, 10 желтоқсан 2013 ж. –С. 19-20.

ОМУЗИШИ ЧАНБАҲОИ ФАРҲАНГИИ МАРДУМОНИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ ДАР САРЧАШМАҲОИ АСРҲОИ XVIII-XIX АВРУПОИ ҒАРБӢ

Дар мақола дар асоси таҳлили фарогири тамоми чанбаҳо аҳамияти сарчашмаҳои асрҳои XVIII-XIX Аврупои Ғарбӣ дар амри омӯзиши чанбаҳои фарҳангии мардумони Осиёи Марказӣ ошкор ва муайян карда шудааст. Манобеъи хаттии ғарбӣ барои омӯзиши комплекси фарҳангу тамаддуни мардумони Осиёи Марказӣ дорои аҳамияти хос мебошанд.

Бозтоби равобити таърихӣ-фарҳангии тамадунҳои Ғарбу Шарқ ва таъсиргузори ва таъсирпазирии онҳо дар гузашта ва дарки илмии таърихи ҷомеаи Ғарбу Шарқ барои имрӯзу оянда дар марҳилаи кунунӣ хеле муҳим мебошад.

Вожаҳои калидӣ: Осиёи Марказӣ, Қазоқистон, сарчашмаҳои ғарбӣ, сайёҳон.

CULTURAL ASPECT IN THE STUDY OF CENTRAL ASIA IN WESTERN SOURCES XVIII-XIX CENTURIES

The article provides a comprehensive analysis and revealed the value of Western sources on Central Asian culture XVIII-XIX centuries. Western European written records are valuable sources, which require an integrated interdisciplinary approach.

Historical and cultural relations between Eastern and Western civilizations, issues critical scientific understanding of the history of societies of East and West and their interaction in the past, present and future are particularly relevant at the present stage.

Keywords: Central Asia, Kazakhstan, Western sources travelers.

Маълумот дар бораи муаллиф: Берлибаева М.Б.-магистри соли дувуми Институти шарқшиносии ба номи Р.Б. Сулаймонов дар ҳамкорӣ бо барномаи омӯзиши Донишгоҳи миллии Қазоқистон ба номи Ал-Фаробӣ ва пажӯҳишгоҳҳои Кумитаи илми Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Қазоқистон.

Сведения об авторе: Берлибаева М.Б.- магистрантка 2-курса Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова при совместной образовательной программе Казахского национального университета им. Аль-Фараби и научно-исследовательских институтов КН МОН РК на базе комплекса «Ғылым Ордасы».

Information about the author: Berlibayeva M.B.- 2nd year Master degree student of the Institute of Oriental Studies named after R.B.Suleimenov in the joint educational program with Al-FarabiKazakh National University and research institutes of Committee of Science and

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

УДК:39

А-97

АНДЕШАЕ ЧАНД РОЧЕЪ БА НАВРӢЗ ВА АЙӢМИ БАРГУЗОРИИ ОН

Рӯзи Аҳмадов

*Институти забон, адабиёт, шарқииносӣ
ва мероси хатти ба номи Рӯдакии АИ ҚТ*

Наврӯз ва кудуми мубораки ин чашни кӯханро тоҷикон ва тамоми эронитабор ва сокинони дигари бисёр кишварҳои Осиёи Марказӣ бесаброна интизор мешаванд. Чаро мардуми эронитабор хосатан тоҷикон ба ин чашн дилбастагии зиёде доранд ва ба он арҷ мегузоранд? Чунки Наврӯзи ҷаҳонро ва хучастапай барои мардуми эронинаҷод ва эрониясл як ҷаҳон маънӣ дорад. Ин чашни бостонӣ дар рӯзгори заҳматкашон ва табақоти гуногуни ҷомеаи мо, пеш аз ҳама, рамзи бақои зиндагӣ, зебӣ ва ҷавонии Оламу Одам, эҳёи тамоми мавҷудот, дӯстиву рафоқат, сулҳу салоҳ ва мубарро шудан аз ҷурму гуноҳонро ифодагар аст. Ба ин ҷиҳати масъала ишора намуда тоҷикон гуфтаанд:

Фасли Наврӯз омаду дилҳои мардум шод шуд,

Ҷондорон аз Аҷузу Аксу Наҳс озод шуд.

Тибқи гоҳшумории шамсии ҳиҷрӣ моҳи охири соли Хут мебошад, ки он аз ҷаҳор бахш иборат аст. Ин моҳ аз 20-уми феврал дохил шуда, то 20-уми март идома меёбад, ки 17 рӯзи он хут, 7 рӯз Аҷуз ва 3 рӯзи Аксу Наҳс аст, 3 рӯзи охири соли кӯхан нерӯҳои Аҳриманӣ кӯшиш мекунанд, ки алайҳи қувваҳои Аҳурӣ пеш аз арафаи Наврӯз маҳв шудан ба ҷондорон, хосатан ба инсонҳо зарари худро бирасонанд. Бинобар мардумони мо дар рӯзҳои Наҳсу Аҳриманӣ издивоҷ намекарданд, чашну маърақаҳои шонро намегузарониданд ва худро мубарро месохтанд.

Фолклори маросимҳои мавсими бидуни тақвим ё худ солшумориҳои маъмури мардумӣ ва маросимҳо тадқиқ намудан нашояд. Чунки ағлаби асарҳои мавсимӣ маҳз дар маросимҳо маънӣ пайдо мекунанд. Гоҳшуморӣ як бахши муҳими фолклори мавсимӣ мебошад.

Аз даврони Эрони бостон дар байни мардумони эронитабор, хосатан тоҷикон солшуморӣ ё худ тақвимнигориҳои мухталиф арзи ҳастӣ намудааст. Вобаста ба тақвимиҳои маъмури мардумӣ роҷеъ ба боварҳои халқӣ, этимологияи номҳои моҳу ҳафта ва рӯзҳо ибрози назар бояд намуд. Лиҳозо ҳангоми таҳқиқи маросимҳо ва суруду таронаҳо, мақолу зарбулмасал ва дар баъзе пораҳои назмӣ ба тақвимиҳо ишораҳо рафтаанд, ки агар пажӯҳандагон аз ин солшумориҳо огоҳие надошта бошанд, огоҳона дар бораи онҳо қазоват карданишон аз эҳтимол дур аст.

Дар байни мардумони мо бидуни тақвимҳои маъмуриё, ки корҳои дафтардории давлатӣ аз қадимулайём тибқи онҳо сурат мегирифтанд, боз гоҳшумориҳои вучуд доштанд, ки онҳо хоси ин ё ва ё он маҳал буда, корҳои кишоварзиро зореин тибқи шароити иқлимии маҳаллии худ ва шароити ҷуғрофиёӣ ҳамон маҳал анҷом меоданд. Масалан, мардумони Дарвозу Бадахшон ҳисоби солро тибқи андом ва узви вучуди инсон ҳисоб мекарданд, ки он «Ҳисоби нишонҳо» унвон дошт.

Дар аксари маҳалҳои тоҷикнишин мардум айёми фарорасии Наврӯз, корҳои кишоварзии хешро аз рӯи нумӯъ ва сабзиши баъзе растаниҳо ва гулу гиёҳон, дар як вақти муайян пайдо шуда боз ғайб задани баъзе ҳашаротҳо ва парандагон муайян менамуданд, ки онро дар илми биология ва мардумнигорӣ фенология меноманд. Инчунин аз қадимулайём мардумони мо тибқи ҳолат ва ҳаракати чирмҳои осмонӣ, сайёрагон вақт худро муайян мекарданд. Махсусан дар фасли гармои сол - тобистон қорвониён рӯзона дам гирифта, шабона, ки ба роҳ мебароманд, сайри ҳаркати хешро аз рӯи ҳолату ҷойгиршавии ситорагон, махсусан, Роҳи Қаҳқашон, Парвин, Ситораи Қорвонкуш ва ғайра давом меоданд.

Бояд хотирнишон сохт ва ёдовар шуд, ки аксарияти маросимҳои мавсимӣ ва фолклори марбут ба он тибқи солшумории Хуршедӣ сурат мегирифт. Мардум, ки бо кишоварзӣ ва домдориву ҳунармандӣ шуғл меварзиданд, барои онҳо тақвими хуршедӣ созгор буд. Пас аз қорӣ шудани дини мубини Ислом ва суннатҳои мазҳабии он дар рӯзгори маънавии мардумони эронитабор дигаргуниҳои зиёде ба амал омад. Тоҷикон гоҳшумориҳои ҳичрии Хуршедӣ ва Қамариро иҷборан қабул намуданд. Тақвими Ҳичрии Шамсӣ ҳамон солшумории Авастоии Хуршедӣ буд, ки дар даврони шоҳи охири Сосонӣ Яздигурди Шаҳриёр дақиқ гардидааст. Баъди исломро пазируфтани мардуми эронитабор номҳои моҳҳо арабӣ шуданд. Масалан бар ивази моҳи нахустини сол Фарвардин - Ҳамал (барра), бар ивази моҳи дувуми тақвими Яздигурдии авастоии Урдубиҳишт - Сарв (гов), ба ивази Ҳурдод - Ҷавзо (гӯсфанди сиёҳи миёнасафед) ё худ ба ивази моҳи дувоздаҳуми Яздигурдии авастой Исфанд - Хутро (моҳӣ) пазируфтаанд ва номгузориҳои арабӣ сурат гирифтаанд. Донишмандони илми нучум ва ба дувоздах номи бурҷҳои осмон тибқи тақвими Хуршедӣ номҳои мувофиқро гузоштаанд, ки дар ҚИЭ то ҳол гоҳшумории авастоии Хуршедӣ пойбарҷост.

Тақвими Ҳичрии Қамарӣ, ки нисбат ба солшумории Ҳичрии Шамсӣ 10 рӯз 21 соату 3 дақиқаву 10 сония кутоҳ аст ва он ҳар сол дар муддати 11 рӯз пеш меояд, яъне муттаҳаррик аст, ки бинобар ин ба корҳои кишоварзӣ қобили қабул нест. Ва ин тақвим тибқи ҳолати Моҳ нисбат ба Заамин муайян гардидааст. Асосан аз рӯи ин гоҳшуморӣ умури корҳои динӣ ва иду маросимҳои мазҳабии исломӣ пеш бурда мешаванд. Бояд тазаққур дод, ки бисёр маросимҳои ғайримазҳабӣ низ ба тағйирот дучор гардида, рангу бори исломӣ гирифтаанд. Маросимҳои мазҳабии ибҳои Қурбон ва Рамазон ва фолклори онҳоро моҳҳои

Муҳаррам, Раҷаб ва ғайра низ, ки дар ин моҳҳо маросимҳои мазҳабии зиёде сурат мегиранд ва як силсила сурудҳои таронаҳо ва наъту марсияҳои мардуми тоҷик роҷеъ ба воқеаҳои Дашти Қарбало, мақтул гардидани имомон ва маросимҳои «Мавлуди Шариф», «Бибисешанбе», «Ошуро», «Мушкилкушо» эҷод намуданд, дар байни мардуми мусалмон обрӯву эътибори зиёде доранд, ки мо ҳангоми баррасӣ ва таҳқиқи онҳо дар монографияи хеш роҷеъ ба онҳо таваққуф намудаем².

Чашнҳои тоисломии сегонаи Наврӯз, Меҳргон ва Сада, ки тибқи тақвими Хуршедии Яздигурдӣ баргузор мегарданд, аз даврони бостон дар байни мардумони мо обрӯву эътибори зиёде доранд. Ин чашнҳо марбут ба рӯзгори мардум, хосатан кишоварзон мебошанд.

Тибқи иттилои сарчашмаҳои адабии таърихӣ маълум мешавад, ки пас аз тааррӯзи аъроб ва исломро пазируфтани мардумони эронитабор аз ин чашнҳои сегона танҳо Наврӯз пой бар ҷой монд ва Меҳргону Сада гарчанде то асри X-XI дар дарбори шоҳони эронитабор ҳамчун чашни давлатӣ баргузор мегарданд ва роҷеъ ба онҳо шуарои хонадони Сомонӣ ва пас аз пош хӯрдани давлати абаркудрати тоҷикон ба сари кудрат омадани шоҳони туркнаҷод чашнҳои Меҳргону Сада коҳиш ёфта, эътибори пешинаи худро аз даст додааст. Аз шуарои даврони Сомониён ва сипас Ғазнавиён ибтидо аз устод Рӯдакӣ ва ҳамасрони ӯ дар ашъори хеш, хосатан, дар ғазалиёту қасоиди мадҳиявӣ шукӯҳ ва ҳашамати чашнҳои Наврӯз, Меҳргон ва Садаро сурудаанд. Инъикоси ин чашнҳо, махсусан дар эҷодиёти Манучехрии Домғонӣ, Унсурӣ, Анварӣ ва Масъуди Сад хеле густурда ва доманадор аст. Баъди ба сари кудрат омадани Султон Маҳмуд ва писараш Масъуд, ки диндорони мутаассиб буданд, ба мақсади ҳарчи бештар тақвият бахшидани Ислом алайҳи анъанаҳои бостонии тоҷикон ва дигар мардумони эронинаҷод саҳт мубориза бурдаанд. Махсусан, чашнҳои Меҳргон ва Сада баъди ҳамлаи муғул дар дарбор манъ гардида, танҳо онҳоро зардуштиёни Эрон ва Ҳинд чашн гирифта меоянд ва дар байни тоҷикони Осиёи Марказӣ мардум онҳоро бо номҳои дигар чашн мегирифтанд, ки ин ҳолат то рӯзгори мо идома ёфтааст.

Пажӯҳиши фолклори мавсимӣ ба субут расонид, ки онҳо ба маросимҳои мавсимии эронӣ ва афгонҳо хеле наздик ва дар бисёр маврид яксон мебошанд. Маросимҳои «Боронхоҳӣ» ва «Боз доштани барфу борон» ва тагарг (жола) дар байни сокинони Хуросони Эрон аз бисёр ҷиҳат бо маросимҳои мавсимии тоҷикони ҷумҳурии Тоҷикистон хеле монанд буда, маврид ва сабаби баргузориашон яксон аст. Маросимҳои «Боронхоҳӣ» дар байни сокинони баъзе маҳалҳои тоҷикнишини Мовароуннаҳр то ҳол идома дошта бошанд ҳам, ҳоли ҳозир дар бисёр шаҳру рустоҳои Варорудон, танҳо дар баъзе маҳалҳои дурдасти кӯҳистон дар хоҳири пиразанҳо боқӣ монда, дар мавридҳои хушксолӣ занҳои кӯҳансол онро созмон медиҳанд. Аммо ин маросимро

² Рӯзии Аҳмад. Ҷойгоҳи маъросим ва аъёди исломӣ дар фарҳанги мардуми тоҷик, вирошти дувум, Интишороти байналмилалӣ Алҳудо, Техрон, 1388, 237 саҳифа.

сокинони бисёр рустоҳои Ҷумҳурии Исломии Эрон ҳоли ҳозир хеле чолиб баргузор менамоянд.

Бояд хотирнишон сохт, ки маросимҳои мавсимии «Боронҳои» ё худ «Даъвати борон» дар байни тоҷикони Мовароуннахр, асосан, дар фасли баҳор баргузор гардад, онро сокинони бисёр минтақаҳои кишвари Эрон дар дигар фаслҳои сол низ баргузор менамоянд. Маросими мазкур дар байни сокинони Ҷумҳурии Исломии Эрон рангу бори исломӣ гирифтааст, ки онро вобаста бо зиёрати имомзодаҳо дар ҷойҳои муқаддас баргузор менамоянд ва таомҳои вижаӣ пухта тановул мекунанд. Маросимҳои мазкур дар баъзе маврид чанбаи асотирии хешро гум карда, ба ниёши муқаддасоти исломӣ табдил ёфтааст.

Тавре ки маълум аст, дар гушашта айёми фарорасии чашни соли Нав - Наврӯзро дар шаҳрҳои марказии Осиёи Марказӣ чун Самарқанд, Бухоро, Хучанд ва Ҷироту Кобул, Исфажону Шероз ва шаҳрҳои дигар ҳайатдонҳо дар расадхонаҳо дар асоси мушоҳидаи ҷирмҳои осмонӣ ва Хуршеду Мохтоб ва ҳаракати боду ҳаворо мушоҳида намуда, солномаҳо тартиб дода, сокинони шаҳру маҳалли хешро аз айёми фарорасии чашну идҳо иттилоъ диҳанд, дар деҳот ва кӯҳистон айёми фарорасии Наврӯзро аз рӯи ҳаракати Хуршед ва ба қуллаҳои муайяни кӯҳҳо баробар шудани нури онро ба мушоҳида гирифта, қорҳои хешро пеш мебарданд. Масалан, дар деҳаи Қаҳдараи ноҳияи Рашт «Санги Даврон» ном қуллае ҳаст, ки ҳар сол агар нури Хуршед ба он санг расад, сол нав шуда Наврӯзро чашн мегирифтанд. Мо аз мардуми Қаҳдара пурсон шуда будем, ки чаро он қулларо Санги Даврон меноманд? Тибқи иттилои сокинони Қаҳдара ва деҳаҳои гирду атрофи он дар қадим Даврон ном марди ҳузурб гузаштаст, ки аз ӯ фарзанд нашудааст. Даврон зани зебои фариштаҳӯе доштааст ва онҳо ҳамдигарро беҳад дӯст медоштаанд. Даврон барои он ки номаш дар саҳфаи таърих сабт гардад, чанд сол машақат кашада, ба қуллаи ёла санги лӯлашаклро бароварда рост кардаст. Ҳар сол ҳамин ки нури Хуршед ба он санг расид, сол нав шуда Наврӯз мешавад ва мардум Наврӯзро бо шодиву хушнудӣ чашн гирифта, Даврони бефарзандро ба ёд меоранд.

Тоҷикон дар бисёр шаҳру деҳот ва махсусан кӯҳистон фарорасии соли Нав-Наврӯзро аз рӯи парвоз карда омадани баъзе парандагон ва шукуфтани гулу гиёҳҳо ва дар ҷойҳои махсус расидани нури Офтоб ва пайдо шудани сояҳо муайян мекунанд..

Парида омадани Лаклак, турнаҳо, сангодавак, каррок ва пайдо шудани ҳашароте бо номи «говак» ва ғайра муждарасони соли Нав ва Наврӯзи оламоро мебошад.

Дар водии Ҳисор ва ҷойҳои дигари Варорӯдон пайдо шудани лаклак нишонаи поён ёфтани зимистон ва фаро расидани баҳор буда, аз фаро расидани қорҳои боғу саҳро шаҳодат медиҳад. Дар ин бора мардум гуфтаанд:

Чу лаклак дар Ҳисор омад,
Ба ҳар шохи чанор омад.
Зимистон буд, баҳор омад,

Ба деҳқон вақти кор омад.
Баҳори нав муборак бод!

Дар байни мардуми тоҷик тарона ва асарҳои зиёди махсусияти азоймӣ ва сеҳромезӣ доштаро пайдо кардан мумкин аст, ки бештаринашон ба парандагон ва баъзе ҳашарот мурочиатан хонда мешаванд. Атофол мушоҳидакоранд. Ҳамин ки дар фасли баҳор бори нахуст парвози парасту, лаклак, момочурғотак, сангодавак ва бо низом парвози турнаҳоро мегарданд, шоду масрур гардида, дар ҳақиқи онҳо таронаҳо месурӯданд, ки аксарияти чунин таронаҳо махсусияти сеҳромезӣ ва азоймӣ доштанд. Масалан, роҷеъ ба турнаҳо ва қосиди корҳои баҳорӣ ва паёмовару муждарасони баҳор ва соли Нав будани онҳо дар таронаи тоҷикони ноҳияи Сарисийи вилояти Сурхандарё возеҳ ифода ёфтааст:

Турна қатор меояд,
Арғамчинвор меояд.
Вақти баҳор меояд,
Мавсими кор меояд.
Дар мавсими баҳорон,
Дар домани кӯҳсорон.
Бисёр боло мепарад,
Турна қатор арғамчин,
Болохонадор арғамчин.

Атофол ба ҳолатҳои парвози турнаҳо таваҷҷуҳи зиёд зоҳир намуда, диданд, ки турнаҳо дар рафти парвоз аз чизе нороҳат шуда, ҷойҳои худро иваз намуданд, ба ваҷд омада месароиданд.

Осмон шав!
Ресмон шав!
Кадучаи тилло шав!

Тоҷикон тибқи ҳолати парвози турнаҳо пешомади сол ва серҳосиливу камҳосилии кишти деҳқонашонро пешбинӣ мекарданд. Агар турнаҳо баланд парвоз карда, бо садо гузаранд, кишоварзон фоли бад мегирифтанд. Ва агар турнаҳо пастпарвоз бошанд ва ором гузаранд, мардум хушнуд мегардиданд, ки соли Нав бо файзу бобаракат хоҳад сипарӣ шуд, борон сари вақт борида ба кишти корашон файзу баракат ато хоҳад намуд.

Мардуми Варорӯдон аз рӯи ҳолати парвоз ва мушоҳидаи лаклак ва парастуву паррандаҳо пешгӯиҳо мекарданд ва фол мегирифтанд. Тоҷикони Бухоро ва Кешу Шаҳрисабз бори нахуст лаклакро аз пешаш бинанд, шоду масрур мегардиданд, ки Наврӯз ба онҳо хушиҳову хайру баракат ато хоҳад намуд ва сулҳу оромӣ шуда, рӯзгорашон осудаву файзу баракат хонаи онҳоро тарк нахоҳад кард.

Тавре ки иҷмолан ба баъзе махсусиятиҳои Наврӯз ба айёми баргузори он ошно гардидем, гоҳшуморӣ ва тақвимнигорӣ ҷиҳати беҳбудии рӯзгори мардумони ориёитабор ва диди зебоипарастиву маънавияти баланди рӯзгор аз аҳамият оро набудааст. Ва ин бахши фарҳанги мардумони мо қобили тадқиқ ва пажӯҳиш мебошад.

Китобнома

1. Ахмадов Р. Народный календарь / Р. Ахмадов. // Союз. Еженедельные известия (приложение). №26, 26 июля 1991.
2. Ахмадов Р. Фолклори маросимҳои мавсимии тоҷикони Осиёи Марказӣ. / Р. Ахмадов. -Душанбе: Дониш, 2007.
3. Ахмадов Р. Маросимҳои мавсимии тоҷикони Осиёи Марказӣ, (нашри дуюм бо иловаҳо). / Р. Ахмадов. -Душанбе: Дониш, 2015.
4. Ахмад Р. Пажӯҳишҳо дар фарҳанги мардуми тоҷик. / Р. Ахмадов.- Душанбе: Дониш, 2015.
5. Забирзода М. Солшумории халқ / М. Забирзода. // Шарқи сурх, 1957, №12.
6. Фарҳанги мардуми диёри Турсунзода / Гирдоварӣ ва тадвини Р.Аҳмад ва Д. Раҳимов. Душанбе, 2012.

НЕСКОЛЬКО СЛОВ О ПРАЗДНОВАНИЕ НАВРУЗА

С давних времен таджики Средней Азии определяли наступления Навруза местными земледельческими календарями. В горных местностях и в долинах народ определял наступления момента традиционного Нового Года с помощью попадания солнечных лучей в определённых точках и знаках, а также прилет весенних птиц и появление некоторых насекомых и оживление растений. В данной статье речь идет о древнем авестийском календаре иранских народов, в том числе таджиков. Автор также уделяет внимание народным песням и легенд касающихся наступления Навруза.

Ключевые слова: Навруз, таджики, традиция, календарь, фольклор, праздник, ритуал.

SOME WORD ABOUT NAVRUZ CELEBRATION

Since ancient times Tajik of the Central Asia have several folk traditional calendars, which came through centuries from ancient time. According to Tajik ethnographers and folklorists, mountainous Tajiks had defined the period of vernal equinox according to natural and phonological signs. They every year in early days of spring have observed behavior of animals, flight of birds and other natural phenomena.

Keywords: Nawruz, Tajiks, tradition, folk calendars, mountainous, folklore, celebration, ritual.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рузии Ахмадов-номзади илми филологӣ, ходими калони илмии шуъбаи фолклори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ.

Сведения об авторе: Рузии Ахмадов- кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела фолклора Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ.

Information about the author: Ruzi Ahmadov is a senior researcher of the Department of Folklore Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage named after Rudaki of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan.

УДК:39
К-83

НАВРҶЗ ЧАНД РҶЗ БУДА?

Саъдиш Қосимӣ

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

*Наврӯз, Наврӯз, Наврӯз, Наврӯз,
Фаро омад зи нав айёми Наврӯз.
Ба ҳар ҷо бингарам Наврӯз бинам,
Дар ин гоҳу дар ин шому дар ин рӯз.*

Наврӯз ҳамчун «пешони соли нав» ва «зодрӯзи офтоб» андар оғоз ва ё аввалҳои пайдоиш ҷашне буда, ҷашни табиат ва кайҳон ва баъдан ба худ перохани фалсафии гуногунранг ба тан кардааст.

Ҷашни Наврӯз бо рушди корҳои деҳқонӣ пайдо шуда, минбаъд такмил ва ривож ёфтааст. Аслан, таърихи ташаккули ҷашни Наврӯз ба асотири фалакӣ оид ба табиати миранда (зимистон) ва зиндашаванда (бахор) вобаста мебошад. Ба қавли Фаҳриддини Гургонӣ:

*Зимистонро бувад фарҷом Наврӯз,
Ки бошад тирашабро оқибат рӯз.*

Ҳамон рӯзу ҳамон вақт, ки офтоб ба бурҷи Ҳамал ворид мешавад, ки ин ба рӯзи аввали моҳи Ҳамал баробар аст ва ҳамин рӯзро Наврӯз гуфтаанд:

*Ибтидои Ҳамал зи Наврӯз аст,
Ёд дораи, ки сиву як рӯз аст.*

Ин фикрро байти зайли Ашрафии Самарқандӣ низ тақвият медиҳад:

*Чу ояд ба сӯи Ҳамал офтоб,
Ҷаҳонро шавад тоза аҳди шубоб.*

Сипас, Наврӯз дар аҳди Ҳахоманишиён ба ҳукми анъана даромад ва ба иди расмии мардуми ориёӣ табдил ёфт. Ба гуфтаи соҳибсухане:

*Ҷашни қадиму файзбор, ҷашни ниёғони манӣ,
Мерос аз Ҷамшедшоҳ, шамъи фурӯзони манӣ.
Пайғом аз фасли баҳор, айёми суру кишту кор,
Пайки наву оғози кор, иди бузургони манӣ.*

Маълуми ҳамагон аст, ки мутафаккирону шоирон, файласуфону адибон ва мутахассисону олимони гузаштаю ҳозира андешаҳои худро роҷеъ ба ҷойгоҳи Наврӯз дар фарҳанги миллий, таърихи пайдоиш, ташаккул, таназзул, хусусият, моҳият, васфи он дар адабиёти шифоӣ ва хаттӣ, савту навои наврӯзӣ, гиромидошту ҷаҳонишавии Наврӯз ва садҳо масъалаи дигари ин ҷашни бостонӣ дар тадқиқоту асарҳои худ баён намудаанд. Вале новобаста ба сарчашмаю маъҳаз, мақолаю рисола ва ҳама гуна асарҳои навишта шуда, ки қариб тамоми тору пуди Наврӯзи

ачамиёнро дарбар мегиранд, то ҳол масоили ҳалнашуда ва баҳсталаб доир ба ин ва ё он паҳлӯю тарафҳои ин ҷашни аҷдодӣ зиёданд.

Яке аз масоили норӯшани ҷашни Наврӯз ин дар чанд рӯз ва ё ҳафта ё моҳ таҷлил намудани он ва ё ба ибораи дигар муддати баргузорию расмии ҷашни мазкур аз замонҳои пешин то ба имрӯз мебошад. Ноғуфта намонад, ки оид ба ин масъала аз манбаъ ва китобҳои илмию оммавӣ иттилоот пайдо кардан мумкин аст, вале ин маълумот якхелаю саҳеҳ набуда, балки гуногунанд.

Аз ҷумла, олим, шоир ва мутафаккири бузурги тоҷик Умари Хайёми Нишопурӣ дар «Наврӯзнома» доир ба решаи таърихии ҷашни мазкур маълумот дода, қайд менамояд, ки: «Чун Каюмарс аввал аз мулки Аҷам ба подшоҳӣ биншаст, хост, ки айёми солу моҳро ном ниҳаду таърих созад, то мардум онро бидонанд. Бингарист, ки он рӯз хангоми бомдод Офтоб ба аввали дақиқаи Ҳамал омада, мубадони Аҷамро гирд карду бифармуд, ки таърих аз он оғоз кунанд». Баъдан, пас аз чандин сол абераи Каюмарс – Ҷамшеди Пешдодӣ «**чун он рӯзро дарёфт, Наврӯз ном ниҳод** ва ҷашн оин овард ва пас аз он подшоҳон ва дигар мардумон бад-ӯ иқтидоъ карданд» - таъкид мекунад, Умари Хайём дар асари мазкур. Аз ин бармеояд, ки дар ибтидо муддати таҷлили Наврӯз як рӯз будааст.

Ҳамзамон, донишманди эронӣ – Ризо Шаъбонӣ дар китобаш «Одоб ва русуми Наврӯз дар иртибот ба ин масъала чунин навиштааст: «Бархе онро дар зимни русуми дарборӣ ба як моҳ расонидаанду иддае дигар фақат ба ду қисмат кардани Наврӯз иқтифо кардаанд. Панҷ рӯзи аввалро Наврӯзи омма ва бақияро хосса номидаанд. Ба ҳар ҳол, бояд муътақид буд, ки якмоҳа будани Наврӯз фақат сурати дарборӣ дошт ва дар назди оммаи мардум шояд аз сздаҳ рӯз таҷовуз намекард. Дар панҷ рӯзи аввали фарвардин ҷашни Наврӯз сурати умумӣ ва миллӣ дошт ва дар ин рӯзҳои умуми миллати Эрон аз шодкомӣ ва хуррамии миллӣ баҳраманду комёб мегардиданд. Аз шашуми фарвардинмоҳ Наврӯз сурати дарборӣ ва хос ба худ мегирифт, яъне аз ин рӯз ба баъд ҷашнҳои дарборӣ шурӯъ мешуд ва дарбори подшоҳ ба рӯйи оммаи мардум баста мешуд ва сипас бар рӯйи хоси дарбор кушуда мегардиду ҳадаҳои миллат ба подшоҳ мерасид. Дар ин муддат агарчи наметавон гуфт, ки оммаи мардум ба кулӣ даст аз суру сурур мекашиданд, вале он умумияти панҷ рӯзи аввали фарвардин аз Наврӯз салб мешуд. Наврӯзи хосаро «Наврӯзи бузург» («Осор - ул - боқия») ва «ҷашни бузург» («Бурҳони қотеъ») ва «Наврӯзи малик» («Шарҳи бист боб») низ номидаанд». [9, 108-109]

Яъне, Наврӯзи ом, ки ба Наврӯзи кӯчак ё хурд ва Наврӯзи сағир низ машхур аст, ҳамон иди Наврӯзи имрӯза аст, ки аз рӯзи Ҳурмузд оғоз мешавад ва ин ҳамон лаҳзаи расидани хуршед аст ба нуқтаи аввали бурҷи ҳамал ва оғози баҳор. Наврӯзи хос аз хурдодрӯз оғоз мешуд ва бисёр муқаддас буд.

Муҳаммад Наршаҳӣ дар «Таърихи Бухоро» овардааст, ки дар ибтидои моҳи фарвардин **кишоварзон Наврӯзро** ҷашн мегирифтанд ва пас аз панҷ рӯзи он **муғон** қайд мекарданд. Бинобар якero «Наврӯзи кишоварзон», дигарero «Наврӯзи муғон» меномиданд. [4, саъ. 14]

Абӯрайҳони Берунӣ дар «Осор-ул-боқия» нигошта, ки Наврӯз дар аҳди Сосониён **шаш рӯз** чашн гирифта мешудааст. Рӯзи якум мардум аз тарафи шоҳ қабул карда мешуданд, рӯзи дуюм давлатмардон ва мансабдорон ба қабули шоҳ меомаданд, рӯзи сеюм мубадон, рӯзи чорум аҳли дарбор, рӯзи панҷум фарзанду хешу табор аз тарафи шоҳ пазируфта мешуд. Рӯзи шашум шоҳ худ Наврӯзро чашн мегирифт ва ин рӯзро Наврӯзи бузург меномиданд. [1, сах. 246]

Инчунин, аз маъхазҳо бармеояд, ки дар замони Аббосиён чашни Наврӯз **шаш рӯз** таҷлил мегардидааст ва мардум дар ин рӯзҳо дар гузаргоҳҳо гирд омада, оташ. [7, сах. 147]

Муаллифи «Рустам-ут-таворих» Муҳаммадҳошим Рустамулхукамои Осаф доир ба чашни Наврӯз андешаҳои худро баён намуда, муддати чашни мазкурро бад-ин рақам нишон додааст: «Хон (яъне, Каримхони Занд, солҳои ҳукумронӣ – 1179-1193 х.қ.) аз нағамоти чангу рубоб ва асбоби тараб шодон буд ва дар айёми Наврӯз **як то ду ҳафта**ро чашн мегирифт ва дар тайи маросим ба умарои лашкар ва мақомоти дарбору мулозимон ҳузур ва чокарону пешкорон инъому хилъат мебахшид». [5, сах. 344]

И.С.Брагинский дар асари худ «Тадқиқот роҷеъ ба фарҳанги тоҷикон» бо така ба сарчашмаҳои мавҷуд чашни Наврӯзро **12 рӯз** муайян кардааст. **Шаш рӯзи аввал Наврӯзи хос ва шаш рӯзи сонӣ-Наврӯзи ом.** Рӯзи сздаҳум ҳама-хосу ом ба беруни шаҳр баромада, Наврӯзро чашн мегирифтаанд. Ин анъана дар Осиёи Марказӣ бо номи сайр (ё ки сайри лола) ва дар Эрон бо номи «сздаҳбадар» маъруф аст.

Артур Кристенсен - шарқшиноси фаронсавӣ дар тадқиқоти худ “Эрон дар замони Сосониён” оид ба чашни Наврӯз дар салтанати Сосониён маълумот дода, аз ҷумла дар хусуси чанд муддат идома ёфтани чашни Наврӯз чунин меоварад: «Иди Наврӯз **шаш рӯзи** мутаволи давом дошт ва дар ин шаш рӯз салотини Сосонӣ бор медоданд ва нӯчаҳои бузургу аъзои хонадони худро ба тартиби муназзам мепазируфтанд ва ба ҳузур иди медоданд. Рӯзи шашумро салотин барои худ ва маҳрамони даргоҳ чашн мегирифтанд. Дар рӯзи аввалу рӯзи шашуми Наврӯз ҳама қисм маросими мутадовилаи миллӣ иҷро мешуд». [9, сах. 136-137]

Шарқшиноси мазкур баъдан менависад, ки дар ҳоле ки чашни омма фақат шаш рӯз буд, чашни расмӣ дар оғози давраи Сосониён **дар ҳамаи моҳи фарвардин** идома меёфт. Артур Кристенсен сипас ин матлабро аз қитъаи зерини Абӯрайҳони Берунӣ чунин иқтибос мекунад; “... Пас аз Ҷам (Ҷамшед-С.Қ.) шоҳон ин моҳ, яъне моҳи фарвардинро ба шаш бахш карда, дар тайи он чашнхое баргузор мекарданд: зеро панҷ рӯзи нахустин ба мулук, дувумин гурӯҳи панҷрӯза ба ашроф, сеумин ба хидматгузори мулук, чаҳорумин ба вобастагони онон, панҷум ба мардум ва шашум ба шӯбонон ихтисос дошт. Гӯянд, ки Ҳурмузд - писари Шопури Паҳлавон ин ду Наврӯзро ба ҳам васл кард, зеро вай ҳама рӯзҳои миёни ду Наврӯзро чашн қарор дод... . Аз расмхое, ки Хусравон ба ин панҷ рӯз афзуданд, яке ин буд, ки шоҳ чашни Наврӯзро ифтитоҳ мекард ва ба мардумон эълон медошт, ки вай ононро бор хоҳад дод ва

ба онон некӣ хоҳад кард. Дувумин рӯз баландпоятарин касонро бор медод, яъне деҳқонону аъзои хонадонҳои бузург. Севумин рӯз асворон ва баландпоятарин мубадонро бор медод, чаҳорумин рӯз хонаводаи худ ва наздиктарин хешу дарбориёнро бор медод ва панҷумин рӯз фарзандону коргузорони худро бор медод. Ва чун рӯзи шашум фаро мерасид, шоҳ ин вазоифи худро нисбат ба онон анҷом дода буд, Наврӯзро барои худ чашн мегирифт ва дар он хангом фақат наздиктарин дӯстону касоне, ки шоистаи хилвати ӯ шумурда мешуданд, бо ӯ ҳамнишинӣ доштанд. Шоҳ дастур медод, ки ҳадяҳоеро, ки расида буд, биёваранд ва онҳоро бинобар мақоми ҳадякунандагон мураттаб месохт, он гоҳ ба онҳо менигарист ва он чиро мехост, миёни дигарон тақсим мекард ва он чиро мехост, ба хазина месупурд”. [2, сах. 11-12]

Сайёҳи франсавӣ – Жан Шордан дар «Саёҳатнома»-и худ доир ба маросимҳои эронӣ андешаронӣ намуда, аз ҷумла қайд мекунад, ки эронӣ фақат се ид ва таъзияи мазҳабиро бо шукӯҳ ва ҷалоли тамом баргузор мекунанд: аввал иди Фитр, ки ба масобаҳи ҷашни қиёмат ва баъд аз ихтитоми рӯзҳои парҳез аст; дувум иди Азҳо (Қурбон) ва шаҳодати Оли Алӣ; севум як ҷашни ғайримазҳабӣ (миллӣ) доранд, ки иди Наврӯз аст. Баъдан, ӯ рочеъ ба муддати Наврӯз чунин ишора намудааст: «**Се рӯзи** тамом тӯл мекашад ва дар баъзе мақомот, монанди дарбор, **то ҳафт рӯз** идома дорад, аз вуруди офтоб ба бурчи Ҳамал оғоз меёбад». [9, сах. 160]

Сайёҳи мавсуф, инчунин, доир ба ҷашни Наврӯз дар замони Сафавӣ изҳори назар карда, аз ҷумла менигорад, ки ҷашни Наврӯз **ҳашт рӯзи** тамом идома доштааст, дар нахустин рӯзи ид шоҳаншоҳ бори ом медода, рӯзи дувум махсуси шарафёбии олимони ва донишмандон ва махсусан, ахтаршиносон будааст, севум ба мунаҷҷимон ва мубадон ихтисос дошта, чаҳорум вижаи қозӣён буда, панҷум махсуси бузургон ва аъёну ашрофи кишвар, шашум барои хешовандон ва мансубини шоҳаншоҳ ва ду рӯзи охир ба занон ва кӯдакони султон ихтисос доштааст. [9, сах. 160]

Нависандаи аврупоӣ - Дубё дар китоби худ “Эрон” гузоришҳои ҷаҳонгардони аврупоӣ қарнҳои ҳабдаҳ, ҳаждаҳ ва оғози нуздаҳро хулоса карда, доир ба муддати таҷлили Наврӯз, аз ҷумла қайд мекунад, ки ҷашни Наврӯз наздик ба **як ҳафта** идома меёбад, аммо нахустин рӯз, ки рӯзи эътидоли баҳорӣ аст, пуршукӯҳтарин рӯзи ин ҷашн аст [6,13].

Абдулазими Ризоӣ - донишманди эронӣ бо истинод ба сарчашмаҳои пешинӣ зикр кардааст, ки асосан **ҳафт рӯзро** барои бузургдошти Наврӯз тахсис дода буданд. Чунончи, аз рӯзи аввали фарвардин се рӯз барои дидорбинии хешу табор, аз рӯзи сеюм то шашум дидорҳои ҳамагонӣ ва ҷашнеро бо номи Запетван баргузор мекарданд. Ва ҳамин тавр, ҳар се рӯз ба як маросим бахшида шуда буд, ки то рӯзи 21-уми фарвардин идома меёфт ва рӯзи охири он гардишҳои оммавӣ ва хурсандӣ берун аз шаҳр давом мекард [6,13-14].

Пизишки англис – Вилз (асри XX) ривояте аз ин ҷашнро оварда, менигорад, ки имрӯз ҳамчун даврони Сосонӣ шодмонии ҷашн дар

нахустин ва охирин рӯзи айёми Наврӯз ба авчи худ мерасад. Аммо “Наврӯзи бузург” дигар шашумин рӯзи соли нав нест. Дар қарни нуздаҳум даврони чашн афзоиш ёфт ва дар рӯзгори мо ид **дар сездаҳумин рӯзи соли нав** поён мегирад. Дар ин рӯз ҳамаи мардум аз хона хориҷ мешаванд. Агар хона аз сокинони он комилан холи нашавад, соли нав навъе бадбахтӣ ба ҳамроҳ меоварад. Рӯзи сездаҳуми Наврӯз чашни воқеии баҳор аст [6,14].

Наврӯз вижагиҳои зиёде дошта, яке аз он чунин аст, ки дар Наврӯз ҳокими ид, амири Наврӯз ё мири наврӯзӣ интихоб менамуданд ва он панҷ рӯз ҳукм мерондааст. Ба қавли Ҳофизи Шерозӣ:

*Зи кӯйи ёр меояд насими боди наврӯзӣ,
Аз ин бод ар мадад хоҳӣ, чароги дил барафрӯзӣ.
Сухан дар парда мегӯям, чу гул аз гунча берун о,
Ки беш аз панҷ рӯзе нест, ҳукми мири наврӯзӣ.*

Аз ин ишораи Ҳофизи бузургвор бармеояд, ки дар он айём муддати таҷлили Наврӯз ҳамагӣ **панҷ рӯз** будааст.

Дар ин бора ба таври муфассал муҳаққиқи эронӣ Ризо Шаъбонӣ дар тадқиқоти хеш «Одоб ва русуми Наврӯз» ёдовар шудааст: «Мири наврӯзӣ ҳукумате **панҷрӯза** дорад. Бинобар ин, ин оин, ба хангоми Наврӯз амир ё ҳокими маҳал бар ҳасби зоҳир аз аморату ҳукумат меуфтод ва ба ҷойи вай амир ё ҳокиме муваққат менишинад. Ин шахс дар тайи чанд рӯз ҳукумате сурӣ (зоҳирӣ) мекард ва ба азлу насбу тавқиф ва ҳабсу ҷаримаву мусодира мепардохт ва сипас чун ҳукумати панҷрӯзааш ба сар мерасид, ҳокими асли ба ҷойи хеш бармегашт» [9, 93-94].

Охирин намунаи таърихӣ ва ҳақиқӣ аз ин навъ канорагирии шоҳ Аббоси аввал аз салтанат аст, ки дар соли 1001 ҳ.қ. иттифоқ уфтод, ки мулҳиди нуқтавиरो ба ҷойи вай нишониданд ва пас аз се рӯз маъзулу мақтулаш карданд [7,341-342].

Имрӯзҳо муддати таҷлили чашни Наврӯз дар минтақаҳои ҳавзаи Наврӯз гуногун аст. Аз ҷумла, дар миёни зардуштиёни Эрон **бисту як рӯз** аст.

Устод Садриддин Айнӣ низ дар «Ёддоштҳо»-и худ (боби «Сайри Файзобод», қисми дуюм ва боби «Иди наврӯзӣ ва сайри Ширбадан», қисми чорум) доир ба чашни Наврӯз маълумот дода, таъкид кардааст, ки иди Наврӯз яке аз идҳои пеш аз исломӣ буда, халқи тоҷик чашнгирии онро **ҳафтаҳо** давом меод.

Муаллифони китоби дарсии «Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик» - Воҳид Асрорӣ ва Раҷаб Амонов роҷеъ ба масъалаи мазкур чунин қайд кардаанд, ки чашни Наврӯз дар Хучанд бо номи «Иди сари сол» **10 рӯз** давом мекардааст. Ба ин муносибат мардум ба соҳили Сирдарё баромада, дӯконҳо месохтаанд ва моли худро ба фурӯш бароварда, дорбозӣ, мушакпаронӣ, гӯштигирӣ, бузқашӣ, аспакбозӣ ва дигар ҳунароҳои халқиро намоиш меоданд. Дар Самарқанд Наврӯзро **як ҳафта** ва дар навоҳии Кӯлоб, Муъминбод, Ховалинг («сари сол») **ду ҳафта**

чашн мегирифтаанд. Чашни Наврӯз дар Бадахшон се рӯз давом мекардааст.[3, 53-56].

Фолклоршиноси маъруф Равшан Раҳмонӣ дар китоби худ «Наврӯзи ориёии тоҷикон» ба ин гуфтаҳои боло ишорат намуда, зимнан бо така ба гуфтаи устод Садриддин Айнӣ ёдовар мешавад, ки дар ноҳияҳо ва шаҳрҳои аморати Бухоро «сайри наврӯзӣ» аз як ҳафта то ҳафтад рӯз идома меёфтааст [8,16].

Дар солшумории Яздигурдии то аҳди ислом рӯзи нуздаҳуми моҳи фарвардин фарвардгон ном доштааст ва чашни Наврӯз дар ин рӯз хотима меёфтааст. Шояд дар баъзе минтақаҳо то 19-20 рӯз чашн гирифтани Наврӯз аз ин ҷиҳат бошад.

Дар яке аз мақолҳои ҳалқӣ чашнгирии Наврӯзро то 20 рӯз нишон додаанд:

*Наврӯз, дабдабааш бист рӯз,
Хӯрдану гирифтаниш як шабу рӯз.*

Ба ҳамин тариқ, аз ин баррасии мухтасар маълум шуд, ки давомнокии таҷлили чашни Наврӯзи бостонӣ ва сайру гаштҳои он дар ҳар давр, дар ҳар минтақа (ҳамзамон, вобаста ба табақаҳои ҷамъиятӣ) ҳар гуна будааст. Дар оғоз 1 рӯз, баъдан 3 рӯз, 5 рӯз, 6 рӯз, 1 ҳафта, 8 рӯз, 10 рӯз, 12 рӯз, 2 ҳафта, 19-20 рӯз, 21 рӯз, 1 моҳ ва гузашта аз ин то 70 рӯз низ гузаронида шуда, дар замони баъзе сулолаҳо, инчунин, ба 2 қисмат (Наврӯзи хосу ом ва Наврӯзи кишоварзону муғон) табақабандӣ шудааст.

Ба гумони мо бо дарназардошти аксари маъхазу сарчашмаҳои таърихию адабӣ идомаи чашни Наврӯз ё ба ибораи имрӯза муддати расмӣ чашни Наврӯз то як ҳафта ва ё саҳехтар шаш рӯз будааст. Вале гуфтаҳои боло моро ба он водор менамояд, ки таҷлили чашни Наврӯз ва сайругаштҳои наврӯзӣ аз замони куҳан то имрӯз, пеш аз вуруди Ҳамал оғоз ёфта, тамоми моҳ давом мекардааст.

Дар фарҷоми сухан тамоми тоҷикону тоҷикистониён ва қулли мардуми кишварҳои ҳавзаи Наврӯзро бо иди Наврӯзи дилафрӯзу оламафрӯзи Аҷам шодбош гуфта, қавли маъруфи Ҳаким Умари Хайёми Нишопуриро ёдрас менамоем, ки фармудаанд: «Ҳар кӣ Наврӯз чашн кунад ва ба хуррамӣ пайвандад, то Наврӯзи дигар умр дар шодӣ ва хуррамӣ гузорад». Бошад, ки имрӯз ва ҳамаи рӯзи Шумо Наврӯз бошад, чунки беҳтарин рӯз ва рӯзгоре, ки мардум онро орзу мекарду мекунад, ҳамин рӯз ва рӯзгори Наврӯз будаасту мебошад.

*Ҳамзамон, ба гуфтаи Бехрузи Забехулло:
Чашни баҳору Наврӯз бодо ҳазор табрик,
Бар духтарони меҳан, бар модарони тоҷик.
Шерозу Кобулу Балх имрӯз дар Душанбест,
Наврӯзгоҳ ин ҷост, Наврӯз дар Душанбест.*

Китобнома

1. Абӯрайҳони Берунӣ. Осор-ул-боқия./ Берунӣ, Абӯрайҳон. –Техрон, 1321, саҳ.
2. Артур Кристенсен. Наврӯз/ Кристенсен Артур. // Навруста, №1, 2015.

3. Воҳид Асрорӣ, Раҷаб Амонов. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик./ Асрорӣ, Воҳид. –Душанбе, Маориф, 1980.
4. Муҳаммади Наршаҳӣ. Таърихи Бухоро./ Наршаҳӣ Муҳаммад. – Париж, 1892.
5. Муҳаммадхошим Рустамулҳукамои Осаф. Рустам-ут- таворих./ Рустамулҳукамои Осаф. –Техрон: Тобон, 1348.
6. “Наврӯста”-и ДДОТ ба номи С. Айнӣ, №1, 2015.
7. Насруллоҳи Фалсафӣ. Зиндагии шоҳ Аббоси аввал. / Фалсафӣ, Насруллоҳ. –Техрон, 1353.
8. Раҳмонӣ Р. Наврӯзи ориёии тоҷикон./ Р. Раҳмонӣ. –Душанбе: ДМТ, 2013.
9. Ризо Шаъбонӣ. Одоб ва русуми Наврӯз. / Шаъбонӣ Ризо. –Душанбе: Пайванд, 2011.

К ВОПРОСУ О ПРОДОЛЖИТЕЛЬНОСТИ ПРАЗДНОВАНИИ НАВРУЗА В МЕТОРИЧЕСКОМ РАКУРСЕ

В данной статье анализируется мнение учёных о продолжительности празднование национального праздника Навруза. Исследователи по разному интерпретируют существующие факты по данному мероприятию. Подытоживая можно сказать, что в начале Навруз был только 1 день, но в дальнейшем 3 дня, 5 и 6 дней, 1 неделя, 8, 10 и 12 дней, 2 недели, 19, 20 и 21дней, 1 месяц и 70 дней.

Ключевые слова: фольклор, Навруз, мнение, продолжительность, регион, поэты и писателей, день и др.

HOW MANY DAYS WAS NAVRUZ CELEBRATED?

The article is devoted to the analyses of scientists' opinions concerning the period of the Navruz (Nowruz - literally «New Day») celebration. Researchers interpret the existing facts about this event in different ways. Having summarizing the data it can be said, that at the beginning Navruz was celebrated only 1 day, but later 3,5 and 6 days, then 8,10, 12, fortnight, 19, 20, 21 days, one month and 70 days.

Key words: folklore, Navruz, opinion, duration, area, poets, writers, day etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саъдии Қосимӣ- ёрдамчии вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илми филология. Тел.: +992 918456693. E-mail: hofiz200469@mail.ru;

Сведения об авторе: Саъдии Косими- помощник Министра образования и науки Республики Таджикистан, кандидат филологических наук. Тел.: +992 918456693. E-mail: hofiz200469@mail.ru;

Information about the author: Saadi Kosimi - Assistant Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan, candidate of philological sciences. Tel. : +992 918456693. E-mail: hofiz200469@mail.ru;

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияти Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла мақолаю тақризҳо ва ахбор дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба таъби мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба чоп пешниҳодкадааш бояд мубрамии мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, хулосаҳои гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмию амалии худ қобили таваҷҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯи қоғази сафеди андозаи стандартӣ (А4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва хошияҳо), зиёд набошад. Хошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои кор, вазифа, нишони ҷои зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишони почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақола дар компютер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳони дастнавис:

- мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;
- ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;
- тақриз - 4 саҳифа;
- рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

1. Айни С. Куллийет. Ҷ. 1. / С. Айни – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 сах.

2. Пугачев В. П. Ведение в политологию : учеб. для студ. вузов / В. П. Пугачев, И. Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. *Айнӣ С.* Маъноӣ калимаи тоҷик / *С. Айнӣ* // Садои Шарк. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. *Кисляков Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ *Н.А.Кисляков* // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул чудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризоияти худро барои чоп ба таври хатӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шарифҷон Ҳусейнзода, 35, Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳучраи 27, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (А4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общая число страниц например:

3. Айни С. Куллиёт. Ҷ. 1. / С. Айни– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 сах.

4. Пугачев В. П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В. П. Пугачев, И. Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **для статей** - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айни С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарк. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А.Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отправлять авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Шарифджана Хусейнзаде, 35, Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 27, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» -77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

Address: 734025, Dushanbe, street. Sharifjan Huseynzade, 35, Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage named. Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 27, the editors of "Literature", tel .: (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч

**Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and
Written Heritage of the Academy of Sciences of Tajikistan**

Established in 2010
published quarterly

**Quarterly journal established in 2010 by
the Rudaki Institute of Language,
Literature, Oriental Studies and
Written Heritage of the Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan**

Chief Editor

Rahmatullozoda Sakhidod, Ph.D

Deputy Chief Editor

Askar Hakim, Ph.D

Executive Secretary

Shamsiddin Muhammadiev, Ph.D

Editorial team:

A. Rahmonzoda (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)

M.Imomzoda (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)

N. Salimi (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)

M.Mulloahmadov (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

J.Nazriev (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

D.Saymiddinov (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

A.Sattorzoda (Doctor of Philological Sciences, professor)

G.Juraev (Doctor of Philological Sciences, professor)

H.Rajabov (Doctor of Philological Sciences, professor)

O.Hojamurodov (Doctor of Philological Sciences, professor).

P. Jamshed (Doctor of Philological Sciences, professor)

K. Iskandarov (Doctor of Historical Sciences)

O. Qosimov (Doctor of Philological Sciences)

T. Mardon (Doctor of Philological Sciences)

Kh.Kalandarov (Doctor of Philological Sciences)

Address: Attn. Sukhanshinosi editor,
Rudaki Institute of Language,
Literature, Oriental Studies and
Written Heritage of the Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan,
office 27, Huseynzoda St. 35,
Dushanbe city, 734025. Pnone.: (+992
372) 21-22-40; E-mail:
iza_rudaki@mail.ru; www.iza.tj.

Subscription Index in “Pochtai Tojik”
77755

Journal was re-registered by the
Ministry of Culture of the Republic of
Tajikistan on November 12, 2015, №
0095.

Dushanbe © Rudaki Institute of Language,
Literature, Oriental Studies and Written
Heritage of the Academy of Sciences of the
Republic of Tajikistan, 2016